A. Yavuz Ergun

CHP'Lİ MENDERES

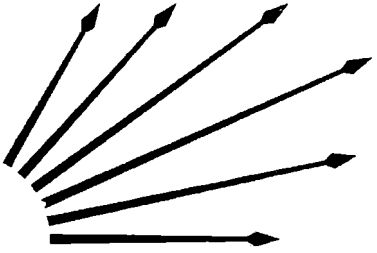
1931•1945

Tek Parti Dönemi'nde Adnan Menderes'in Siyasi Yaşamı

BOYUT

A. Yavuz Ergun

CHP'li MENDERES

(1931 - 1945)

BOYUT

CHP'li MENDERES
(1931-1945)

A. Yavuz Ergun

Sertifika No: 10855
ISBN: 978-975-23-1207-4

BOYUT

Genel Yönetmen
Bülent ÖZÜKAN

Genel Müdür
Nilgün ÖZÜKAN

Genel Sanat Yönetmeni
Murat ÖNEŞ

Grafik
Ümit VURGUN

Kapak Tasarımı
İbrahim YILGAZ

© **Boyut Yayıncılık ve Tic A.Ş.**

Koza Plaza A Blok Kat: 26 Tekstilkent
34235,
Tel: (0212) 413 33 33 pbx

BASKI
Boyut Matbaacılık A.Ş.
Matbaacılar Sitesi, 1. Cadde,
No. 115 34204, Bağcılar - İSTANBUL

Ağustos 2017, İstanbul

Bu kitabın her türlü yayın hakkı,
Fikir ve Sanat Eserleri Kanunu
gereğince Boyut Yayın Grubu'na aittir.
Tanıtım amacıyla yapılacak kısa alıntılar
dışında, yayıncının yazılı izni olmaksızın
hiçbir yolla çoğaltılamaz.

Kültür Ürünleri Danışma Hattı
444 53 53

Bu yayını ve diğer tüm Boyut ürünlerini
edinmek için yukarıdaki telefon
numarasından gönderim ücreti
ödemeden sipariş verebilirsiniz.

www.boyutstore.com
info@boyut.com.tr

A. Yavuz Ergun

1986 yılında Ankara'da doğdu. 2004 yılında Maltepe Askeri Lisesi'nden ve 2009 yılında Kara Harp Okulu'ndan mezun oldu. 2014 yılında Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü'nde Türkiye Cumhuriyeti Tarihi tezli yüksek lisans programında öğrenimine başladı. 2016 yılında öğrenimini tamamlayarak mezun oldu. Aynı üniversite ve enstitünün Tarih programında doktora öğrenimine devam etmektedir.

Yazar evli ve bir çocuk babasıdır.

Kızım Elya'ya sevgilerle...

İçindekiler

Önsöz 8

Kısaltmalar 10

Giriş 11

1. Bölüm Siyasetten Önce Adnan Menderes 17

1.1. Adnan Menderes'in Hayatı ve Askerliği 18

1.2. Çakırbeyli Çiftliği 22

2. Bölüm Atatürk Dönemi Siyasi Hayatı 27

2.1. Serbest Cumhuriyet Fırkası ve Siyaset Hayatına Başlangıç 28

2.2. Cumhuriyet Halk Fırkası'na Girişi ve Atatürk ile Tanışması 32

2.3. Milletvekili Seçilmesi 38

2.4. Yüksek Öğrenimi 42

2.5. Aydın Halkevi Kuruculuğu ve Halkevlerine Bakış Açısı 46

2.6. Bolu İl Kongresi Müşahitliği ve Parti - Devlet Bütünleşmesi 52

2.7. Türk Spor Kurumu'ndaki Çalışmaları 56

2.8. Meclis Konuşmaları 60

2.9. Parti Müfettişliği ve Teftiş Raporları 64

2.9.1. Konya Teftiş Raporu 70

1) İl Merkezi 70

a. I. Büroyu İlgilendiren Konular *70*

b. III. Büroyu İlgilendiren Konular *73*

c. V. Büroyu İlgilendiren Konular *74*
d. IV. Büroyu İlgilendiren Konular *74*
e. VIII. Büroyu İlgilendiren Konular *74*
f. IX. Büroyu İlgilendiren Konular *75*
g. X. Büroyu İlgilendiren Konular *75*
h. XIII. Büroyu İlgilendiren Konular *75*
2) Merkez İlçe 76
3) Karapınar İlçesi 76
4) Hâdim İlçesi 76
5) Kadınhan İlçesi 78
6) Akşehir İlçesi 79
7) Beyşehir İlçesi 80
8) Seydişehir İlçesi 81
9) Cihanbeyli İlçesi 81
10) Bozkır İlçesi 82
11) Ereğli İlçesi 83
12) Çumra İlçesi 83
13) Ilgın İlçesi 84
14) Karaman İlçesi 85
2.9.2. Antalya Teftiş Raporu 86
1) İl Merkezi 87
a. I. Büroyu İlgilendiren Konular *87*
b. III. Büroyu İlgilendiren Konular *94*
c. V. Büroyu İlgilendiren Konular *94*
d. VI. Büroyu İlgilendiren Konular *95*
e. VIII. Büroyu İlgilendiren Konular *95*
f. X. Büroyu İlgilendiren Konular *96*
g. XIII. Büroyu İlgilendiren Konular *96*
2) Alanya İlçesi 96
3) Elmalı İlçesi 99
4) Finike İlçesi 101
5) Korkuteli İlçesi 102
6) Manavgat İlçesi 103
7) Serik İlçesi 104

2.9.3. İçel Teftiş Raporu 105
1) İl Merkezi 106
2) Merkez İlçe 107
3) Gülnar İlçesi 108
4) Tarsus İlçesi 109
5) Anamur İlçesi 111
6) Silifke İlçesi 112
7) Mut İlçesi 113
Konya, Antalya ve İçel Teftişleri Üzerine Değerlendirme 114

3. Bölüm İnönü Dönemi Siyasi Hayatı 117
3.1 Parti Müfettişliği ve Teftiş Raporları **118**
3.1.1. Afyon Teftiş Raporu 120
1) İl Merkezi 120
a. I. Büroyu İlgilendiren Konular *120*
b. V. Büroyu İlgilendiren Konular *123*
c. VII. Büroyu İlgilendiren Konular *124*
d. VIII. Büroyu İlgilendiren Konular *125*
e. XII. Büroyu İlgilendiren Konular *125*
2) Afyon'a Bağlı Bucaklar 125
3) Bolvadin İlçesi 125
4) Emirdağ İlçesi 127
5) Sandıklı İlçesi 128
6) Dinar İlçesi 128
3.1.2 Eskişehir Teftiş Raporu 129
1) İl Merkezi 129
a. I. Büroyu İlgilendiren Konular *129*
b. II. Büroyu İlgilendiren Konular *129*
c. III. Büroyu İlgilendiren Konular *130*
d. V. Büroyu İlgilendiren Konular *130*
e. VI. Büroyu İlgilendiren Konular *130*
f. VIII. Büroyu İlgilendiren Konular *130*
g. XII. Büroyu İlgilendiren Konular *131*
2) Merkez İlçe 131

3) Seyitgazi İlçesi 131
4) Mihalıç İlçesi 132
5) Sivrihisar İlçesi 132
3.1.3 Kütahya Teftiş Raporu 134
1) İl Merkezi 134
a. I. Büroyu İlgilendiren Konular 134
b. V. Büroyu İlgilendiren Konular 135
c. VI. Büroyu İlgilendiren Konular 135
d. XII. Büroyu İlgilendiren Konular 136
2) Merkez İlçeler 136
3) Tavşanlı İlçesi 136
4) Gediz İlçesi 137
5) Emet İlçesi 138
6) Simav İlçesi 138
7) Uşak İlçesi 139
3.1.4. Afyon Bölgesi (Eskişehir, Afyon, Kütahya) Teftiş Raporları Sonuç Bölümü. 140
3.1.5 Aydın Teftiş Raporu 142
3.2. İnönü - Menderes İlişkileri ve Tarım Bakanı Olma Çalışmaları 144
3.3. Aydın Ziyareti ve Pirlebeyli Kanalı Açılış Konuşması: 148
3.4. Meclis Konuşmaları 150
3.4.1 Tarım Bakanlığı Bütçesi Hakkında 152
3.4.2 Beden Terbiyesi Umum Müdürlüğü Bütçe Kanunu Hakkında 154
3.4.3 Harcırah Kararnamesinin Tadili Hakkında 154

4. Bölüm Muhalefet Saflarına Geçiş Dönemi 157
4.1. Toprak Reformu Görüşmeleri 158
Menderes'in Toprak Reformu Hakkındaki Konuşmasına Yönelik Değerlendirme 164
4.2. 1945 Yılı Bütçe Görüşmeleri 166
4.3. Dörtlü Takrir 170
4.4. Partiden İhraç Edilmesi 174

Sonuç 178
Kaynakça 184

Önsöz

Adnan Menderes hakkında yapılan araştırmalarda, ağırlığı 1950-1960 arası DP İktidarı Dönemi teşkil etmektedir. Ancak bu sürecin öncesinde Menderes, 14 yıl boyunca Cumhuriyet Halk Partisi Aydın Milletvekili olarak görev yapmıştır. Bu kitap, Tek Parti Dönemi siyasi hayatı hakkında yapılan araştırmaların oldukça kısıtlı olduğu Adnan Menderes'in, bu dönemdeki siyasi hayatına ışık tutmayı amaçlamaktadır.

"Tek Parti Dönemi Milletvekili Olarak Adnan Menderes (1931-1945)" isimli yüksek lisans tezimin bir ürünü olan çalışmanın kitap haline getirilme aşamasında bazı bölümlerine eklemeler yapıldı.

Çoğunlukla arşiv belgelerine ve birinci el kaynaklardan alınan verilere dayanarak hazırlanan ve aralarında ilk defa yayınlanan belgelerin bulunduğu çalışmada, Adnan Menderes'in CHP Aydın milletvekili olduğu dönemde aldığı görevler, bu görevler sonucunda yazdığı raporlar ve meclis konuşmaları gibi siyasi hayatına yönelik konular ele alındı. Elde edilen veriler Menderes'in Tek Parti Dönemi'ndeki fikir yapısını anlamamıza yardımcı olmakla beraber, bu düşünce yapısı başbakanlığı dönemindeki uygulamalarıyla karşılaştırıldığında aradaki değişimin hangi boyutlarda olduğunu bizlere göstermektedir.

Dört bölümden oluşan çalışmanın ilk bölümünde Adnan Menderes'in siyasetten önceki hayatına kısaca değinildi. İkinci bölümde ise Serbest Fırka ile başlayan siyaset hayatı ve CHP'ye geçişinden bahsedildikten sonra Atatürk Dönemi'ndeki

faaliyetlerinden bahsedildi. Üçüncü bölümde Menderes'in İnönü Dönemi'ndeki görev ve faaliyetleri ile beraber kendisinin İnönü ile ilişkisi ve buna yönelik bazı konuşmalarına yer verildi. Her iki dönemde de parti müfettişi olarak görevlendirilen Menderes'in yazmış olduğu raporlar da incelendi. Dördüncü bölümde ise Adnan Menderes'in muhalefet saflarına geçiş aşaması, partiden ihraç sürecine kadar ele alındı.

Yüksek Lisans tezi olarak hazırlamış olduğum bu çalışmanın konusunun belirlenmesinde ve içeriğinin oluşmasında büyük yardımları olan değerli hocam Prof. Dr. Hakkı Uyar'a teşekkür borçluyum. Ayrıca tez savunması aşamasında katkılarını esirgemeyen Doç. Dr. Şaduman Halıcı ve Yrd. Doç. Dr. Gülsüm Tütüncü'ye, araştırma aşamasında yardımlarını gördüğüm Doç. Dr. Melih Tınal'a, Aydın ve Koçarlı'daki araştırmalarımda bana yardımcı olan Yrd. Doç. Dr. Günver GÜNEŞ'e ve Hüseyin Çetin'e teşekkür ederim. Bunun dışında bana her zaman destek olan eşim Berna Ergun'a, annem Emel Yavuz'a, her adımımda danıştığım ve yardımlarını esirgemeyen Aynur Demircan'a teşekkürü bir borç bilirim. Son olarak araştırmalarım esnasında bazı belgelere ulaşmamda bana yardımcı olan değerli dostum Murat Öztürk'e, kitap metnini okuyarak yazım yanlışlarıma dikkat çeken Çiğdem Soylu'ya teşekkür ederim.

İzmir, Mayıs 2017.

Kısaltmalar

BCA	Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi
bkz.	Bakınız
CHF	Cumhuriyet Halk Fırkası
CHP	Cumhuriyet Halk Partisi
DP	Demokrat Parti
s.	Sayfa numarası
SCF	Serbest Cumhuriyet Fırkası
ss.	Sayfadan sayfaya
TBMM	Türkiye Büyük Millet Meclisi
TC.	Türkiye Cumhuriyeti

Giriş

Bu çalışma; başbakan olduğu dönemdeki söylemleri ve icraatlarıyla adından çokça söz ettiren Adnan Menderes'in, detaylı olarak araştırılmamış ve üzerinde fazlaca durulmamış bir dönemi üzerine yoğunlaşmaktadır: "Tek Parti Dönemi"

1945 yılından itibaren muhalefet saflarına geçen, 1950 yılından itibaren de başbakan olan Adnan Menderes'in bu dönemde Tek Parti Dönemi'ne yönelik pek çok eleştirisi olmuştu. Eleştirileri, kimi zaman şahıs bazında olduğu gibi kimi zaman da Tek Parti Dönemi'nin devrimci kurumlarına yönelikti.[1]

Ancak şu bir gerçektir ki Adnan Menderes, tam on dört sene boyunca eleştirdiği kişilerle beraber aynı siyasi kadroda yer almış, eleştirdiği kanunlara kabul oyu vermiş ve eleştirdiği kurumların destekçisi olmuştu. Çünkü 1930 yılında Serbest Cumhuriyet Fırkası ile siyaset hayatına başlayan Adnan Menderes, fırkanın kapatılması ile Cumhuriyet Halk Fırkası'na geçerek bu süre zarfında partinin Aydın milletvekili olarak görev yapmıştı.

Resmi belgelerin, döneme ait gazetelerin ve bazı anıların kaynak olarak kullanıldığı bu çalışma, Adnan Menderes'in Tek Parti Dönemi'ndeki siyasi hayatına ve o dönemdeki fikirlerine ışık tutmaktadır. Kendisinin bu dönemdeki fikir ve

1 Eleştirdiği kişilerin başında İsmet İnönü gelmekteydi. Kurumlara yaptığı eleştiri için ise halkevlerini göstermek mümkündür.

görüşleri, yeri geldiğinde değerlendirilerek DP Dönemi'ndeki hareket tarzlarıyla da karşılaştırılmıştır.

Adnan Menderes'in CHP Aydın milletvekili olduğu dönemle ilgili yapılan çalışmalar oldukça kısıtlı olup, bu dönemin tamamını kapsayan detaylı bir araştırma bulunmamaktadır. Yapılan çalışmaların büyük bir kısmı Menderes'in hayatını genel olarak ele almakta olup, daha çok başbakanlığı dönemi üzerine yoğunlaşmaktadır. Bunlardan biri olan Şevket Süreyya Aydemir'in "Menderes'in Dramı" isimli kitabı, Adnan Menderes'in hayatını anlatan bir roman yapısındadır.[2] Kitabın bizim araştırdığımız dönemi kapsayan bölümünde varsayımlar üzerine yapılan tahliller olduğu gibi, kendisinin bizzat yerinde yaptığı araştırmalara ve ismini vermediği arkadaşları ile yaptığı konuşmalardan alıntılara da yer vermiştir.[3]

Süleyman İnan'ın "Muhalefette Adnan Menderes" isimli yayınlanmış doktora tezi, bu konuda en çok faydalanılan araştırmalardan biri olmuştur. Çalışma, genel olarak Adnan Menderes'in muhalefet saflarında olduğu 1945-1950 yılları arasındaki dönemi kapsıyor olsa da, giriş bölümü ve birinci bölümde konumuzla ilgili verilen önemli bilgilerden faydalanılmıştır. Yaptığı araştırmada birinci el kaynakları kullanmaya özen gösteren İnan, Adnan Menderes'in hayatı ile ilgili bazı yanlış bilinen nüfus bilgilerini düzeltmektedir. Ancak kendisinin de Menderes'in müfettişlik raporları ile ilgili olarak bazı tarih ve yer hataları yaptığı tespit edilmiştir. Diğer taraftan Menderes'in yüksek öğrenimi hakkında bilgi toplamak üzere Hukuk Fakültesi'ndeki dosyası da incelenmek istenmiş, fakat yapılan başvuru fakülte sekreterliği tarafından "özel hayatın gizliliği" gerekçesiyle geri çevrilmiştir. Bu sebeple Adnan Menderes'in fakülte yılları ile ilgili birinci el kaynaklara dayanarak en detaylı ve güncel çalışmaya sahip olan Süleyman İnan'ın çalışması kaynak olarak kullanılmıştır.

Konuyla ilgili yazılmış diğer bir doktora tezi ise Şerif Demir'in "Türk Siyasi Tarihinde Adnan Menderes (1930-1960)" isimli çalışmasıdır.[4] Ancak bu çalışmanın bizim alanımızı ilgilendiren kısımları, bilinenlerin tekrarından ibarettir.

---

2 Şevket Süreyya Aydemir, **Menderes'in Dramı,** 7. basım, Remzi Kitabevi, İstanbul, 2000, (Menderes). Ayrıca İsmet İnönü'yü anlatan İkinci Adam adlı kitabında da konumuzu ilgilendiren önemli bilgilere yer verilmektedir. Bkz. Şevket Süreyya Aydemir, İkinci Adam, cilt:3 (1950-1964), 9. basım, Remzi Kitabevi, İstanbul, 2011, (İkinci Adam), ss. 74-79

3 Süleyman İnan, ismini vermediği kişinin Mükerrem Sarol olduğunu belirtmektedir. Bkz. Süleyman İnan, **Muhalefette Adnan Menderes,** Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, (yayınlanmış doktora tezi), Isparta, 2002, s.XVI.

4 Şerif Demir, **Türk Siyasi Tarihinde Adnan Menderes (1930-1960),** Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, (yayınlanmış doktora tezi), İstanbul, 2009.

Faysal Mayak'ın, Adnan Menderes'in müfettişlik raporları ile ilgili iki makalesi bulunmaktadır. Bunlardan biri "Cumhuriyet Halk Partisi'nin Konya'daki Teşkilat Yapısı ve Faaliyetleri Hakkında Adnan Menderes'in Teftiş Raporu (1935)"[5], diğeri ise "Adnan Menderes'in Teftiş Raporuna Göre Cumhuriyet Halk Partisi Antalya Örgütünün Çalışmaları (1935)"[6] isimli araştırmasıdır. Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi'ndeki belgelerden faydalanılarak hazırlanan çalışmalarda ağırlıklı olarak bahsi geçen şehirlerdeki parti örgütleri hakkında bilgi verilmekle birlikte, bazı yerlerde Menderes ile ilgili yorumlar da mevcuttur. Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi'ndeki araştırmamız esnasında Mayak'ın kullandığı belgelerin yanında, aynı iller ile ilgili olup içeriği aynı olan, fakat farklı numaralarla tasniflenmiş belgelere de rastlanmıştır.

Adnan Menderes'in Tek Parti Dönemi milletvekilliği ile ilgili en çok faydalanılan belgelerin başında ise şüphesiz müfettişlik raporları gelmektedir. Menderes'in kendi kaleminden çıkan bu satırlar, o dönemin şartlarında mevcut olan fikirlerini anlamamızı sağlamış; partiye olan bağlılığı, devrimlere yönelik bakış açısı gibi konularda görüşlerinin ne durumda olduğunu tahlil etmemize yardımcı olmuştur.

Menderes'in Aydın Koçarlı'daki Çakırbeyli Çiftliği ile ilgili ise elimizde yeterli bilgi bulunmamaktadır. Günümüzde bu konudaki bilgiler kendisinin beyanatı ve Sabri Yetkin'in makalesinde belirttiği 1910 yılında yaşanan arazi davasından ibarettir.[7] Bu sebeple Adnan Menderes'in tapu kayıtlarına ulaşmak için Aydın Tapu Müdürlüğü'ne gerek Sosyal Bilimler Enstitüsü'nden, gerekse de valilikten resmi yazı ile birlikte başvurulmuş olmasına rağmen olumlu bir sonuç alınamamıştır. Bu sebeple Çakırbeyli Çiftliği ile ilgili olarak Şevket Süreyya Aydemir'in 1968 yılında bölgeyi dolaşarak yaptığı değerlendirmeler kaynak gösterilmiştir.[8]

---

5 Faysal Mayak, "Cumhuriyet Halk Partisi'nin Konya'daki Teşkilat Yapısı ve Faaliyetleri Hakkında Adnan Menderes'in Teftiş Raporu (1935)", **Yakın Dönem Türkiye Araştırmaları Dergisi**, sayı:12, 2007, (Konya Teftiş), s.165-192.

6 Faysal Mayak, "Adnan Menderes'in Teftiş Raporuna Göre Cumhuriyet Halk Partisi Antalya Örgütünün Çalışmaları (1935)", **Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları Dergisi**, cilt:6, sayı:15, 2007, (Antalya Teftiş), ss.191-219. Ayrıca Mayak'ın bu makalesindeki bilgiler, 2015 yılında yayınlanan "Cumhuriyet Halk Partisi Antalya Teşkilâtının Faaliyetleri (1931-1951)" isimli kitabına da dahil edilmiştir. Bkz. Faysal Mayak, **Cumhuriyet Halk Partisi Antalya Teşkilâtının Faaliyetleri (1931-1951),** Libra Kitapçılık ve Yayıncılık, İstanbul, 2015, (Antalya Teşkilatı)

7 Sabri Yetkin, "Yetim Adnan (Menderes) Bey'in Arazi Sorunu", **Toplumsal Tarih,** cilt:5, sayı:25, Ocak 1996, ss.18-23

8 Bu kısımla ilgili detaylı açıklamalar "Çakırbeyli Çiftliği" başlığı altında verilmiştir.

Çalışmanın hazırlanması aşamasında Cumhurbaşkanlığı Arşivi, Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi, TBMM Kütüphane ve Arşiv Hizmetleri Başkanlığı[9], Ankara Milli Kütüphane ve İzmir Milli Kütüphane kurumlarından faydalanılmıştır.

Cumhurbaşkanlığı Arşivi'nin tasnifi tamamlanmış olmasına rağmen giriş izni olmadığı için araştırma için dilekçe yazılmıştır. Dilekçede Adnan Menderes'in Cumhurbaşkanlığı Genel Sekreterliği'ne gönderdiği rapor, mektup ve diğer belgeler istenmiş, ancak aranan belgeler maalesef bulunamamıştır. Arşive girişin yasak olması sebebiyle belgelerin kasıtlı olarak verilmediğine, olmadığına veya yok edildiğine yönelik kesin bir bilgiye de sahip değiliz.

Araştırma sırasında en çok faydalanılan kurum olan Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi'nde ise bazı belgeler gizli olduğu gerekçesiyle ilk başta görülememiştir. Ancak sonradan bu belgelerin muadilinin olduğu ve başka akademik çalışmalarda kaynak olarak kullanıldığı tespit edilerek kuruma yapılan yazılı başvuru neticesinde belgeler "bir defaya mahsus" olmak üzere incelenebilmiştir. Bu suretle şunu söylemek mümkündür ki Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi'nde gizli olduğu gerekçesiyle gösterilmeyen belgelerin bir kısmı, "günümüz şartlarına göre" gizli olduğu için değil, belgelerin üzerinde "gizli" damgası vurulu olduğu için gösterilmemektedir. Bu da araştırmacıların işini zorlaştıran bir durumdur. Diğer taraftan Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi'nde bulunan CHP kataloğunun da eksiksiz olduğunu söylemek zordur. Bu da Adnan Menderes ile ilgili bazı konuların ucu açık kalmasına sebep olmaktadır. Örneğin Adnan Menderes 1931 yılında milletvekilliği başvurusu yapmadığı halde CHP'den aday gösterildiğini belirtmektedir.[10] Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi'nde ise Menderes'in CHP Aydın milletvekilli olduğu dönem ile ilgili Aydın ilinden mebusluk talebinde bulunanların listesi sadece 1939 ve 1943 yıllarına ait olarak bulunmaktadır.[11] Bu listelerin arasında Adnan Menderes'in başvuru formunun bulunmadığı görülmüştür. Ancak 1931 ve 1935 yıllarına ait listeler arşivde bulunamadığı için bu yıllarda başvuru yapıp yapmadığı doğrulanamamıştır.

Basın taraması ile ilgili olarak ise daha çok dönemin yerel gazetelerinden faydalanılmıştır. Bu konuda Aydın ve İnci gazeteleri için İzmir Milli Kütüphane'den

9 İlgili kurumun internet sitesinde bulunan "Cumhuriyet Dönemi Meclisleri Genel Kurul Tutanaklarına Erişim Sistemi" kullanılmıştır. Bkz. https://www.tbmm.gov.tr/kutuphane/tutanak_sorgu.html

10 Bu konu hakkında "Milletvekili Seçilmesi" başlığı altında detaylı bilgi verilmiştir.

11 **BCA Fon Kodu: 490.1.0.0 Yer No: 290.1168.1, BCA Fon Kodu: 490.1.0.0 Yer No: 290.1168.2, BCA Fon Kodu: 490.1.0.0 Yer No: 290.1169.1**

faydalanılmıştır. Yine Aydın'ın yerel gazetesi olan Ant gazetesi ise, uzun uğraşlar sonucunda Aydın İl Kültür Müdürlüğü'nün hemen yanındaki çocuk kütüphanesinin bodrum katında yığın halinde bulunan gazeteler arasından zorlukla bulunabilmiştir. Adnan Menderes'in müfettişlik görevi yaptığı Afyon, Eskişehir ve Kütahya illeri ile ilgili olarak Ankara Milli Kütüphane'de bulunan Kocatepe, Yeni Gazete ve Kütahya gazeteleri taranmış, Menderes'in teftiş tarihleri bu gazeteler vasıtasıyla tespit edilmiştir.

Araştırma aşamasında bahsettiğimiz bazı sıkıntılara rağmen yine de Adnan Menderes'in Tek Parti Dönemi milletvekilliğine ait önemli bilgi ve belgelere ulaşılmıştır. Elde edilen bilgiler, hem günümüzdeki bazı yanlış bilgilerin düzeltilmesini sağlayacak, hem de Menderes'in bu döneme ait siyasi hayatına ışık tutacaktır.

I. Bölüm

Siyasetten Önce Adnan Menderes

1.1. Adnan Menderes'in Hayatı ve Askerliği

Ali Adnan, 1899 yılının yaz aylarında Aydın'ın Sarayiçi mahallesinde büyük dayısı Hacı Ali Paşazade Sadık Bey'in evinde dünyaya geldi. Ailenin ikinci evladıydı.[12] Babası İbrahim Ethem Bey hukuk tahsili görmüş bir memurdu. Annesi Tevhide Hanım[13] ise Hacı Ali Paşazadeler ailesinden gelmekteydi.

Annesini doğduktan kısa bir süre sonra kaybeden Adnan, ardından babasını da kaybetmiş ve daha küçük yaşta hem öksüz, hem de yetim kalmıştı. İzmir'de ablası Melike ile birlikte onlara babaannesi Fitnat Hanım bakınış, ancak Melike de henüz on yaşında iken hayata gözlerini yummuştu.[14] Bu sebeple aileden geriye sadece Ali Adnan kaldı. Onu 18 yaşına kadar babannesi Fitnat Hanım büyüttü. Ancak 1917 yılında vereme yakalanan Fitnat Hanım da hastalığa yenik düşerek hayata gözlerini yumdu.[15]

Orta öğrenimine[16] İzmir İttihat ve Terakki İdadisi'nde başlayan Ali Adnan, daha sonra buradan ayrılarak öğrenimine Kızılçullu'da bulunan İzmir Amerikan Koleji'nde devam etti.[17] Celal Bayar ile ilk karşılaşmaları da burada olmuştu.[18] Ancak Birinci Dünya Savaşı'nın başlamasıyla bu öğrenimi de yarıda kaldı.

Ali Adnan, 1916 yılının Ekim ayında İstanbul'daki yedek subay talimgâhına çağırıldı. Talimgâhı bitirdiği dönemde ise Çanakkale Muharebesi sona ermiş, Kafkaslar'da da biraz olsun sükunet sağlanmıştı. Bu sebeple askerler daha çok Irak ve Suriye cephelerine gönderiliyordu. Kendisi de Suriye cephesine gönde-

---

12 Aydemir, Menderes, s.12. Orhan Cemal Fersoy, **Bir Devre Adını Veren Başbakan Adnan Menderes**, Garanti Matbaası, İstanbul, 1971, s.25.

13 Şevket Süreyya Aydemir ve Mükerrem Sarol, Adnan Menderes'in annesinin adını Tevfika olarak vermişlerdir. Aydemir, Menderes, s.13; Mükerrem Sarol, **Bilinmeyen Menderes,** 1. basım, Kervan Yayınları, İstanbul, 1983, s.7. Ancak Süleyman İnan'ın yapmış olduğu araştırmaya göre Adnan Menderes'in annesinin ismi Tevhide'dir. Kendisi İzmir ve Aydın'ın nüfus kayıtlarında yaptığı araştırmada Menderes'in annesinin isminin "Nevhide" olarak geçtiğini tespit etmiştir. İnan'a göre bunun sebebi ise Tevhide ve Nevhide isimlerinin Arap alfabesinde yazılışlarının birbirine çok benzer olmasından dolayı Latin alfabesine göre kütüklere geçirilirken yanlışlık yapılmış olmasıdır. Bkz. İnan, s.7.

14 Adnan Menderes'in anne ve babasının ölüm tarihleri tam olarak bilinmemekle beraber Orhan Cemal Fersoy, kardeşi Melike'nin babasından önce vefat ettiğini belirtmiştir. Fersoy, s.25. Ancak nüfus bilgilerini araştıran Süleyman İnan, kardeşi Hatice Melike'nin doğum tarihinin 1898, ölüm tarihinin ise 1908 olduğunu tespit etmiştir. Bu da babasının daha önce vefat ettiğini göstermektedir. Bkz. İnan, s.7.

15 Aydemir, Menderes, s.20.

16 Adnan Menderes'in ilköğrenimine dair herhangi bir bilgi ve belge bulunmamakta, bazı ilkokullara gitmiş olabileceği veya özel ders almış olabileceği tahmin edilmektedir. Bkz. Aydemir, Menderes, s.29.

17 Aydemir, Menderes, s.32. İzmir'de bulunan bu bina, sonradan Kızılçullu Köy Enstitüsü olarak kullanılmış, DP Dönemi'nde enstitülerin kapatılmasından sonra ise Nato'ya devredilmiştir. Bu aşamada da ismi Kızılçullu olan semtin adı Şirinyer olarak değiştirilmiştir.

18 Celal Bayar, **Başvekilim Adnan Menderes,** (Hazırlayan İsmet Bozdağ), 1. basım, Baha Matbaası, (basım yeri ve tarih bilgisi yok), s.21.

rilen Adnan'ın yolculuğu, yakalandığı zehirli sıtına nedeniyle Pozantı'da yarım kaldı.[19] 10 Ekim 1918'de sağlık durumundan dolayı bir ay hava değişimi aldı.[20] 30 Ekim 1918'de ise mütareke imzalanmış ve artık Ali Adnan terhisini beklemeye başlamıştı.

Hava değişimi aldıktan sonra İzmir'e dönen Ali Adnan, bu kez karahumma hastalığına yakalandı. Hastalığı atlattığında ise ortalama 40 kilo ağırlığında zayıf ve çelimsiz bir genç haline gelmişti. Artık Çakırbeyli'ye geri dönmenin zamanı geldiğine karar verdi. Zaten ortalıkta İzmir'in her an işgal edilebileceğine yönelik dedikodular dolaşmaktaydı.[21]

İşgal yıllarında ise Aydın'daki Çakırbeyli Çiftliği'nde bulunan Adnan Bey'in bu çiftliği İtalyanların bölgesinde kalıyordu. Aydın'ın Yunanlıların kontrolünde olan diğer bölgelerinde yaşanan katliamlar ve tecavüz olaylarına bu civarda pek rastlanmıyordu. Ancak hastalıklar Menderes'in yakasını henüz bırakmamıştı. 1920 yazının sonlarına doğru bir buçuk sene önce yakalandığı zehirli sıtmaya yeniden yakalandı. İtalyan doktorlar tarafından Çine'de tedavi edilen Menderes'in iyileşmesi için Rodos Adası'na gitmesi gerektiği kararına varılmıştı. Ancak burada bulunan bir Türk doktor, onun bu yolculuğu kaldıramayacağı gerekçesiyle tedavisini Çine'de yaptı.[22] Yapılan tedaviye cevap veren Menderes tekrar ayağa kalkmış ve çiftliğine dönmüştü.

Adnan Bey çiftliğe tekrar döndüğünde iki defa zehirli sıtına ve bir defa karahumma atlatınıştı. İyice zayıflayan vücudunda bu defa da karaciğer iltihabı meydana geldi. Söke'ye nakledilen Menderes'in tedavisini Dr. İsmail Hakkı Bey yaptı.[23] Tam dört defa ölümcül hastalığın pençesinden kurtulan Adnan Bey, henüz savaş ve cephe görmemişti ama savaşın ve yoksulluğun getirdiği hastalıklardan artık yılmıştı.[24]

---

19 Aydemir, Menderes, s. 37.

20 İnan, s.11.

21 Aydemir, Menderes, s.39.

22 Aydemir, Menderes, s.57.

23 Aydemir, Menderes, ss. 56-58.

24 Çakırbeyli Çiftliği'nin beyi olan Adnan'ın bu yılgınlığı *"Mor Cepkenliler"* isimli romana da konu olmuştur. Aydın'daki efelerin direnişini anlatan romanda Yörük Ali Efe ve Kıllıoğlu Hüseyin Efe yanlarında iki subayla beraber köy köy dolaşıp direniş için gönüllü toplamaya çalışmaktadırlar. Bir gün Çakırbeyli Çiftliği'nde Adnan Bey'i ziyarete gelirler. İhtişamlı bir beyle karşılaşmayı bekleyen efeler karşılarında 40 kilo ağırlığında çökmüş bir genç görünce şaşırırlar. Yörük Ali direk konuya girerek Adnan Bey'e kendisi gibi subay talimgâhında eğitim görmüş komutanlara ihtiyaçları olduğunu söyler. Adnan Bey, sağlık durumunun iyi olmadığını ve kendilerine sadece para verebileceğini söyler ve ısrarlara rağmen teklifi kabul etmez. Efeler evden çıkarken Kıllıoğlu Hüseyin Efe dayanamayarak *"Zekai Bey biz ne için savaşacağız? Bak binlerce dönüm toprağı olan beyler bile savaştan yana değil"* der. Bunun üzerine Teğmen Zekai

Bir süre sonra hastalığı tedavi edilen ve tekrar kendine gelen Ali Adnan, Ankara'dan gelen Topçu Yarbay Osman Bey'in çağrısına uyarak düzenli birliklere katıldı.[25] 6 Ekim 1920 tarihinde yeniden askere alınarak cephe gerisinde süvari takım komutanlığı yaptı. Ardından 1 Eylül 1921'de Aydın Askerlik Şubesi İnzibat Subaylığına atanarak 1922 yılının mart ayına kadar burada hizmet etti. Bu tarihten sonra ise Menderes Bölgesi komutan yaveri ve ardından alay komutan yaveri oldu. Alayın lağvı üzerine de 2. tabur yaverliği ve alay emir subaylığı yaptı. Zaferden sonra ise İzmir'deki sansür şubesinde bir süre tercüman olarak çalıştı ve buradan terhis oldu.[26]

Hüseyin Efe'ye dönerek *"Hüseyin Efe biz vatan için savaşacağız. Bu yurdun insanları için savaşacağız. Merak etme biz başarılı oldukça onlar da bize katılacaklar"* der. Gerçekten dediği de çıkacaktır... Bkz. Ahmet Zeki Muslu, **Mor Cepkenliler**, Yitik Ülke Yayınları, İstanbul, 2015, ss. 368-377.

25 Adnan Bey'in düzenli birliklere katılmadan önce de Çakırbeyli Çiftliği'nde Ay-Yıldız çetesi kurduğuna ve bu şekilde Yunanlılarla mücadele ettiğine yönelik iddialar bulunmaktadır. Hatta bu iddiaları bir üst basamağa taşıyarak çeteyi Adnan Menderes'in emir komuta ettiğine dair tezler dahi yazılmıştır. Ancak tüm bu yazılanlar sağlıklı ve birinci el kaynaklardan yoksundur. Diğer taraftan, burada yaklaşık iki yıl içerisinde dört defa ölümcül hastalığın pençesinden kurtulmuş ve ortalama 40 kiloya kadar düşmüş zayıf ve pasif bir gençten bahsedilmektedir. Bu genç, toprağına beylik yapmakta zorlanan, hatta hayatını dahi zor idame ettirebilen bir kişidir. Kendisinin durumunu göz önünde bulundurduğumuzda, bu haliyle çatışmalara girmesinin, hele ki emir komuta etmesinin çok güç bir ihtimal olduğu açık bir şekilde görülecektir. Kaldı ki düzenli ordu kurulduktan sonra dahi Adnan Menderes sürekli olarak cephe gerisinde görev yapmıştır. Bu sebeple mevcut durumun ışığında Adnan Menderes'in düzenli ordu kurulmadan önce Kuvayi Milliye hareketinde yer aldığını ve hatta emir komuta ettiğini söylemek güçtür. Elbette bu durum Adnan Menderes'in Milli Mücadele'de vatanına ihanet ettiğini de göstermez. Çünkü neticede sağlığının elverdiği ölçüde yapması gerekeni yapmaya çalışmıştır.

26 İnan, s.13; Aydemir, Menderes, s.54.

1.2. Çakırbeyli Çiftliği

Anne ve babasını kaybederek küçük yaşta öksüz ve yetim kalan Adnan'a dedesi Hacı Ali Paşazade'den büyük bir çiftlik miras kalmıştı. Kendisine babannesi Fitnat Hanım bakarken arazi işlerine de Avukat Fevzi (Aker) Bey ilgilenmekteydi. Çiftliğin yönetimi işlerini ise Tireli Mehmet Ağa isimli bir kahya idame ettirmekteydi.[27]

Yıllar sonra Adnan Menderes, Akis dergisine göndermeyi tasarladığı ancak sonradan vazgeçtiği tekzip metninde, arazisi ile ilgili halkla hiçbir sorun yaşamadığını, *"sahipsiz kalmış arazinin şurasında, burasında birtakım fuzuli tasarruflar, işgaller olmuştu. (...) hiçbirine müdahale etmedim. Komşularımla ve köylülerle bir tek davam olmadı"* şeklinde belirtmişti.[28] Ancak aslında Adnan Menderes'in küçüklüğünde bir davası olmuştu. Çakırbeyli Çiftliği'ne bağlı Sobluca Köyü ahalisi, mera topraklarının Adnan Bey tarafından gasp edildiğini iddia etmişti. Aydın Bidayet Mahkemesi'nde görülen dava sonucunda, mahkeme sorunlu arazinin köylünün hayvanlarının merası olduğuna karar vermişti. Bu karar da Meclis-i İdare-i Liva tarafından onanmıştı. Ancak buna rağmen Aydın Valisi Ahmet Muhtar Paşa jandarma kuvvetiyle köylülerin meraya girmesini yasaklamış ve 1910 yılının ocak ayına kadar meralarına kavuşamayan köylülerin hayvanları perişan olmuştu. Bunun üzerine Dahiliye Nezareti'ne[29] başvuran köylüler mahkeme kararının uygulanmasını istedi. Dahiliye Nezareti'nin bu başvuruya olumlu cevap verip valiliğe mahkeme kararının uygulanmasını emretmesine rağmen valilik Adnan Bey'in tapusunu koruduğunu beyan ederek karara karşı çıktı.[30]

Bu sebeple Adnan Menderes'in, beyanatında çiftlik işlerini eline aldıktan sonraki dönemi kastediyor olma ihtimali vardır. Çünkü bahsedilen hadiseler yaşandığı sırada kendisi henüz on yaşında bir çocuktur. Diğer taraftan çiftliği eline aldıktan sonra tespit etmiş olduğu "fuzuli işgaller"in de uygulanamamış bu dava kararından kaynaklanıyor olma ihtimali bulunmaktadır.

Adnan Menderes, aynı tekzip metninde arazisinin bir bölümünü 1932 yılında tapu terkiyle köylüye devrettiğini belirtmişti.[31] Şevket Süreyya Aydemir ise bunu şu şekilde yorumlamaktadır: *"1968 nisanında Aydın bölgesini gezerken, Menderes'in anlattığı bu hayat hikayesini, hem onun çiftlikteki evini, hem çiftlik*

27 Yetkin, s.18.
28 Aydemir, İkinci Adam, s. 78.
29 İç İşleri Bakanlığı.
30 Yetkin, s.18.
31 Bu konu ile ilgili Aydın Tapu Müdürlüğü'ne araştırma yapmak üzere resmi yazı ile başvurulmuş ancak olumlu bir yanıt alınamamıştır.

arazisini dolaşarak, kahyası, komşuları ve tanıyanları ile konuşarak daha yakından izleme imkanını buldum. Bu gezi ve temaslarım, birçok cephelerden düşündürücü oldu. Menderes'in kendi topraklarından bir kısmını elden çıkardığı sıralarda, oralarda toprak bedelleri, inanılmayacak kadar düşüktü: Dönümü 7,5-10 lira kadar." [32]

Aydemir o dönemdeki toprak fiyatlarla ilgili de önemli örnekler vermektedir. Buna göre Menderes, topraklarını 10 lira üzerinden vadeli olarak satmıştı. Fakat vadesiz fiyatı daha da düşüktü. Örneğin Aydın'ın büyük çiftçilerinden Halim Bey, Çakırbeyli Çiftliği'ne komşu olan Bürücek Çiftliği'ni dönümü 7,5 lira üzerinden almıştı. Söke Ovasında ise toprağın dönümü 4-5 lira arasındaydı.[33] Gerçekten de Türkiye'yi derinden etkileyen 1929 Dünya Ekonomik Buhranı ülkede tarım ürünlerinin değerini düşürmüş, bu durum ekilebilir toprakların da değersiz hale gelmesine sebep olmuştu.[34]

Adnan Menderes kalan topraklarıyla milletvekili seçildikten sonra da çiftliği ve çiftçilik mesleği ile ilgilenmeyi devam ettirmiştir.[35]

32 Adnan Menderes'in Antalya teftiş raporundaki X. Büroyu ilgilendiren kısım, Aydemir'in bu gözlemini doğrular niteliktedir. Menderes 1935 yılında hazırladığı raporunda toprağın değersiz olduğundan bahsetmektedir. Bkz. Antalya İli Teftiş Raporu, X. Büroyu İlgilendiren Konular, s.64.

33 Aydemir, Menderes, s.119.

34 Tüm bu veriler bize Adnan Menderes'in topraklarını dönemin şartlarına göre "değerinde" sattığını göstermektedir. Ancak net bilgilerin alınması için Aydın Tapu Müdürlüğü'nde araştırma yapılması gerekmektedir.

35 Bununla ilgili Genel Sekreterlik'e verdiği beyanlar şu şekildedir:

"Aydında kendi toprağımda çitfçilikle uğraşırım; başka fahri veya ücretli hiçbir işim ve ödevim yoktur. En derin saygılarımla bildiririm." 10 Kasım1935.

"Saylavlıktan başka çiftçilikle de meşgul olduğumu Parti Tüzüğünün 125 nci maddesine uyarak Yüksek saygılarımla arzederim." 5 Mayıs 1937 Bkz. **BCA Fon Kodu: 490.1.0.0 Yer No: 234.921.1.**

2. Bölüm

Atatürk Dönemi Siyasi Hayatı

2.1. Serbest Cumhuriyet Fırkası ve Siyaset Hayatına Başlangıç

Adnan Menderes Serbest Cumhuriyet Fırkası Başkanı Ali Fethi Okyar ile birlikte (Soldan üçüncü, beyaz takım elbiseli)[36]

Adnan Menderes'in siyaset hayatının başladığı bu dönemde, Türkiye büyük bir krizin etkisi altında bulunmaktaydı. Lozan Antlaşması'na göre ekonomik sınırlamanın kaldırılacağı, Osmanlı borçlarının ödenmeye başlanacağı yıl olan 1929'da, gümrük vergilerinden yüksek miktarda gelir elde edileceği hesap ediliyordu.[37] Ancak aynı anda tüm kapitalist ülkeleri derinden sarsan Dünya Ekonomik Buhranı'nın meydana gelmesiyle hesaplar tutmamış, tüm dünyayı etkileyen buhrandan "liberal ekonomi politikaları" uygulayan[38] Türkiye de nasibini almıştı.

36 Osman Okyar ve Mehmet Seyitdanlıoğlu, **Atatürk, Okyar ve Çok Partili Türkiye – Fethi Okyar'ın Anıları,** 6. basım, Türkiye İş Bankası Yayınları, İstanbul, 2014, s. 90.

37 Bilsay Kuruç, **Mustafa Kemal Döneminde Ekonomi - Büyük Devletler ve Türkiye**, Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul, 2011, s.275.

38 İlhan Tekeli ve Selim İlkin, "liberal ekonomi politikaları" ifadesini sonraki bölümlerde detaylı olarak açıklamıştır. Buna göre uygulanan liberal politikayı geleneksel bir şekilde gelişmeyi yalnızca piyasa güçlerinin işlemesine bırakan ve devletin rolünü bu piyasa güçlerinin işlemesini sağlayan bir sistem olarak algılamamak gerektiği açıklanmakta; devletin daha aktif rol oynadığı, geleneksel liberal ekonomi modelinin çalışması için gerekli koşulları sağlamak maksadıyla müdahale ettiği belirtilmektedir. Bu müdahalelerden biri demiryolları politikası olup, diğeri ise milli tüccar ve girişimcinin yaratılması şeklinde ifade edilmiştir. Bkz. İlhan Tekeli ve Selim İlkin, **1929 Dünya Buhranında Türkiye'nin İktisadi Politika Arayışları**, Bilge Kültür Sanat yayınları, İstanbul, 2009, ss. 1, 35.

1930 yılına gelindiğindeyse bu bunalımının etkileri ülkede geniş çapta hissedilir hale gelmişti. Bundan en fazla etkilenen kesim ise özellikle demiryolunun geçtiği bölgelerde ve kıyıdaki ovalarda üretimini ihracata yönelik yapan çiftçilerdi.[39] Topraklarının değeri ve ürettikleri ürünlerin fiyatı hayli düşmüştü.

Bu kriz döneminde Türkiye'nin ikinci demokrasi ve çok partili hayata geçiş denemesi olan Serbest Cumhuriyet Fırkası kuruldu. İstanbul, İzmir, Samsun ve Antalya'da hızla örgütlenen partinin diğer bir bölgesi de Aydın idi. Genel Başkan Fethi Okyar, il başkanlığı için cumhuriyetin ilk yıllarında Aydın belediye başkanlığı yapmış olan Şahinzade Fuad Bey'i düşünmekteydi. Başlarda kendisine güvenerek Aydın'da partiyi kurma görevini verdiyse de İzmir'deki Anadolu gazetesinin Fuad Bey hakkındaki olumsuz değerlendirmeleri ve kendisi hakkındaki bazı şikayetler neticesinde bu fikirden vazgeçti. Daha genç ve yıpranmamış bir kadroyla devam etmek istiyordu.[40]

Fethi Bey İzmir'deki konuşmasını yaptıktan sonra, halkla temaslarda bulunmak ve Serbest Fırka'nın örgütünü kurmak üzere, Ege'nin başlıca merkezlerini ziyaret etmekteydi. Aydın'a doğru giderken yanındaki arkadaşları il yönetim kurulu başkanlığı için tanınmış bir aileden gelen, sevimli ve kabiliyetli[41] bir şahıs olan Adnan Menderes'ten bahsetmişlerdi. O sıralarda 30 yaşlarında olan Menderes'e Fethi Okyar'ın kendisini beklediği haberi gelince arabasına binip heyecanla yanına gitti. Kendisini samimi bir şekilde karşılayan Okyar, Menderes'e fırka programını ve prensiplerini anlatarak partinin Aydın il başkanı olmasını teklif etti. Adnan Menderes bu konuşma ile ilgili detayları 1949 yılında Osman Okyar'a şu şekilde anlatmıştı:[42]

"Ben yeni partiye sempati ile bakıyor, başarılı olmasını arzu ediyordum. Ancak bağlı bulunduğum çiftliğimin başından ayrılmak istemiyor ve doğrusu politikaya atılmaktan çekiniyordum. Bu düşüncelerimi ifade ederek, Fethi Bey'e teşekkür ettim ve kendisinden özür diledim. Cevabı, hiçbir mazeret kabul etmeyeceğini, ülkenin kıymetli evlatlarının hizmetten kaçamayacaklarını, açılan yeni ufuklara beraberce yürüyeceğimiz, şeklinde oldu. Konuşmamız gecenin geç vakitlerine kadar heyecanlı bir hava içinde sürdü, nihayet ikna oldum ve Serbest Fırka'yı Aydın'da kurmayı kabul ettim."

---

39 İlhan Tekeli ve Selim İlkin, s.31.

40 Günver Güneş, "Serbest Cumhuriyet Fırkası'nın Aydın'da Teşkilatlanması ve 1930 Belediye Seçimleri Üzerinde Oluşan Tartışmalar", **Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih Coğrafya Fakültesi Tarih Bölümü Tarih Araştırmaları Dergisi**, cilt:25, sayı:39, 2006, (SCF), s.123.

41 Bu tabirleri Adnan Menderes kendi ağzından, yine kendisi için kullanmış olup 1949 yılında Osman Okyar'a aktardığı cümlelerinden alınmıştır. Bkz. Okyar ve Seyitdanlıoğlu, s. 191.

42 Okyar ve Seyitdanlıoğlu, s.190.

Adnan Menderes'in bu teklifi kabul etmesinde elbette Fethi Okyar ile yaptığı konuşmanın etkisi vardı. Ancak diğer tarafta kendisi de buhrandan etkilenen kesim içerisinde yer alıyordu. Çakırbeyli Çiftliği'nde üretim yapan bir çiftçi olduğu gibi aynı zamanda ürettiklerini de pazarlayan bir tüccardı. Ayrıca, Aydın Ticaret Odası üyeliği ve Ziraat Odası Başkanlığı da yapmaktaydı. Dolayısıyla üretimin ve ticaretin içerisinde bulunman ve hükümetin ekonomi politikalarından memnun olmayan Adnan Menderes'e Serbest Cumhuriyet Fırkası'nın liberal söylemleri oldukça cazip gelmişti.[43]

Menderes'in bahsettiği çekinceler ise sadece çiftliğinin başında kalma düşüncesinden kaynaklanmamakta, eşi Berrin Hanım'ın da bu konudaki isteksizliği kendisini etkilemekteydi. Çünkü Berrin Hanım'ın dayısının damadı olan eski ittihatçılardan Dr. Nazım Bey, İzmir suikastı davasında yargılanıp idama mahkum edilmişti. Bu sebeple Adnan Menderes'in siyasete atılmasına karşı çıkan Berrin Hanım, kendisine niçin politikaya atıldığını soran bir telgraf da göndermişti.[44]

Ancak Berrin Hanım'ın çabaları fayda etmeyecekti. Türkiye'nin ikinci demokrasi denemesi olan ve ömrü 99 gün süren Serbest Cumhuriyet Fırkası[45], Adnan Menderes'in ömrünün sonuna kadar sürecek siyaset hayatının başlangıcıydı. Ve ne yazık ki Berrin Hanım kaygılarında haklı çıkacaktı.

43 İnan, s.28 Ayrıca bkz. Ayşe Aydın, "Serbest Cumhuriyet Fırkası ve Adnan Menderes'in Siyasi Hayatının Başlaması", **Kafkas Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi**, sayı:8, 2011, s.4.

44 İnan, s.27.

45 Cem Emrence, **99 Günlük Muhalefet Serbest Cumhuriyet Fırkası,** İletişim Yayınları, İstanbul, 2014, s.17.

2.2. Cumhuriyet Halk Fırkası'na Girişi ve Atatürk ile Tanışması

Adnan Menderes'in Serbest Cumhuriyet Fırkası'ndaki serüveni çok uzun sürmedi. Ülkenin pek çok yerinde olduğu gibi Aydın'da da seçimler hayli tartışmalı geçmişti. Her iki tarafın da birbirini usulsüz işler yapmakla suçladığı bu seçimleri Aydın'da Serbest Fırka kaybetmişti. Diğer taraftan meydana gelen İzmir olayları, Fethi Okyar'ın iktidarı hedef göstermesi ve bir takım gerici unsurların da parti sayesinde kendini gösterme imkanı bulması neticesinde devrimlerin ve CHP iktidarının tehlikeye düşmesi söz konusuydu. Bu sebeple ağırlığını Halk Partisi'nden yana koyan Gazi ile karşı karşıya gelmek istemeyen Fethi Bey partisini feshetti.[46] Ancak bu durum genç Adnan Menderes için bir son değildi. Partinin kapatılması kendisi ve arkadaşları için moral bozucu olsa da geri çekilmeyi düşünmüyorlardı. Diğer taraftan Menderes'in bir muhalefet partisi saflarında yer almış olması ve partinin başarısız olması sonucunda işlerinin de yolunda gitmemesi ihtimali bulunmaktaydı.[47]

Bu sırada Cumhuriyet Halk Fırkası yöneticileri, Serbest Fırka denemesi neticesinde halkta gördüğü memnuniyetsizliği tahlil etmek ve çözümler üretmek amacıyla memleketin çeşitli bölgelerine heyetler gönderme kararı almıştı. Alınan karar neticesinde Celal Bayar'ın başkanlığında, Vasıf Çınar, Halit Onaran ve Ziya Bey'den oluşan Ege Bölgesi heyeti İzmir'deki temaslarının ardından Aydın'a geldi.

Bu ziyaret sırasında Vasıf Çınar, Celal Bayar'a Adnan Menderes'i tavsiye etmiş ve *"kendisiyle görüşelim, uygun bulursanız onu Halk Partisine kazanalım..."* demişti. Teklifi kabul eden Bayar, Adnan Menderes ile görüştü. Daha çok mali konuların ağırlık kazandığı görüşmede Menderes, vergilerden şikayet etmiş, kooperatifçiliğe gereken önemin verilmemesinden yakınmıştı. Konuşmada pek çok sıkıntıyı ortaya sermiş, idarede de önemli değişiklikler yapılmasını savunmuştu.[48] Bu değişiklikler Aydın'da CHF teşkilatının yeniden kurulması, mutemetlik saltanatına karışanların partiden uzaklaştırılması ve SCF döneminde yapılan belediye seçimlerinin düzeltilmesi şeklindeydi.[49]

Menderes'in konuşması Bayar'ı etkilemişti. Halk Partisi'ne girmesine karar verdi.[50] Böylelikle parti teşkilatı Aydın'da Adnan Menderes'in kontrolüne bırakılmıştı.

---

46 Hakkı Uyar, **Tek Parti Dönemi ve Cumhuriyet Halk Partisi**, Boyut Yayınevi, İstanbul, 2012, (Tek Parti), s.123.
47 Aydemir, Menderes, s.86.
48 Bayar, ss. 24, 27.
49 Aydemir, Menderes, s.87.
50 Bayar, s.26.

Menderes ise buluşmayı daha farklı bir açıdan aktarmaktadır. Buna göre aslında partiye girmeye pek de hevesli değildi. Aydın'a gelen heyetle de bir hafta sonra görüşmüştü. Görüşmede ise yapılan ısrarlar neticesinde partiye katılmaya karar vermişti. Konuyla ilgili kendisinin ifadeleri şu şekildedir:

"Ben gelen heyetle bir hafta temas etmedim. Nihayet, Celal Bayar tanıdığım ve hürmet ettiğim bir zattı. Vasıf Çınar, İttihat ve Terakki İdadi Mektebinden hocamdı. Nihayet Halit Onaran da iyi tanıdığım olmak itibariyle kendileri ile temas, çekinilmez bir hal aldı. Ve temas temin edildi.

Bu muhterem zatların ibram ve ısrarı üzerine, Halk Partisine girerek fikirlerimizi parti içinde müdafaa etmek muvafık olacaktı. O zamana kadar ve benimle beraber çekingen tanınan arkadaşlarla Halk Partisine girdik. Bir şartla ki, teşkilatı yeniden kuracak ve mutemetlik saltanatına üzücü bir takım hareketleri görülmüş olanları Parti'den uzaklaştıracaktık. İşte ben, böyle ısrarlar ve arzular ve onlara karşı dermeyan ettiğim şartlarla Halk Partisi'ne girdim.[51] *Bu arada Serbest Fırka zamanında, seçim sandıklarının kırılması sureti ile kazanılan Aydın Belediye seçimlerinin düzeltilmesini de şart koştuk. Aydınlılar bunu bilirler..."* [52]

Adnan Menderes'in elde ettiği yetkiler oldukça genişti. Bu yetkilerle ilerleyen zamanlarda ilçeler dahil pek çok yerde yönetim kurullarında değişiklik yapacak ve buralara kendi güvendiği adamları yerleştirecekti.[53] Bu da Menderes'in Aydın'da "tek adam" olması anlamına geliyordu.[54]

Serbest Cumhuriyet Fırkası'nın kapanmasından sonra tek parti hayatına geri dönüş dönemi başlamıştı. Gazi Mustafa Kemal, her yeni tasarısını uygulamadan önce olduğu gibi bu geçiş döneminde de halkla konuşup görüşmek üzere bir yurt gezisine çıkmaya karar verdi.[55] Ziyaret yerlerinden bir tanesi de Aydın'dı. 3 Şubat 1931 tarihinde Aydın'a gelen Gazi, il sınırında Vali Fevzi Bey ve Ordu Müfettişi Fahrettin Altay tarafından karşılandı.[56] Tören yapılmaması talimatına ve yağan

51 Burada Celal Bayar kendisini etkilemesi neticesinde Menderes'in partiye dahil olmasını kabul ettiğini aktarırken Adnan Menderes'in Bayar ve ekibinin ısrarı üzerine partiye girdiğini belirtmesi dikkat çekicidir. Her iki tarafın da bu görüşmeyi kendi gözünden anlattığı muhakkaktır.

52 Aydemir, İkinci Adam, s.75.

53 Aydemir, İkinci Adam, s.75.

54 Güneş, SCF, s.143.

55 Mahmut Goloğlu, **Tek Partili Cumhuriyet,** Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul, 2009, s.15.

56 Günver Güneş, Atatürk'ün 5 Mart 1930 tarihinde İzmir'den özel treniyle hareket ederek aynı gün saat 15:00 sularında Aydın'a geldiğini belirtmektedir. Bkz. Günver Güneş. ,"Mustafa Kemal Atatürk'ün Aydın Seyahatleri", **Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi**, cilt:21, sayı:61, 2005, ss.119-142. Ancak bu tarih 3 Şubat 1931'dir. Aydın gazetesinin 10 Kasım 1939 tarihinde *yayınladığı "Ebedi Şef 3 şubat 1931 Salı günü Aydını şereflendirmişlerdi"* başlıklı haberde Atatürk'ün 3 Şubat 1931 Salı günü saat 10:00'da İzmir'den hareket ettiği ve saat 15:00'da Aydın'a vardığı yazmaktadır.

yağmura rağmen istasyonda büyük bir ilgi ve kalabalık bulunmaktaydı. İstasyondan indikten sonra Aydın Hükümet Konağı'na geçildi. Saat 16.00 sularında ise belediyeyi ziyaret ederek burada şehir işleri ile ilgili bilgi aldı.[57]

Atatürk İstasyondan Aydın'a Çıkarken[58]

Gazi, belediyedeki teftişini bitirdikten sonra partiyi ziyarete geçti. Bu sırada Cumhuriyet Halk Fırkası'nın il başkanı konumunda Adnan Menderes bulunmaktaydı.[59] Kendisinin anlatımına göre Atatürk Aydın'a geldiğinde CHP İl Örgütü'ne başta gitmek istememişti.

57 Aydın, 10 Kasım 1939, s.3.

58 Aydın, 10 Kasım 1939, s.3.

59 Günver Güneş ve Menderes Akdağ'ın yazmış olduğu makalede Atatürk'ün Aydın ziyaretinde Adnan Menderes ile görüştüğü ve kendisinin tavsiyesi sonucu Adnan Menderes'in Halk Partili olduğu yazmaktadır. Bkz. Günver Güneş ve Menderes Akdağ, "Çok Partili Yaşama Geçiş Sürecinde Adnan Menderes'in Aydın İlindeki Siyasi Faaliyetleri (1946-1950)", **Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları Dergisi**, cilt: 13, sayı:27, 2003, s.189. Ancak Atatürk Aydın'a geldiğinde Adnan Menderes zaten Cumhuriyet Halk Fırkası Aydın il başkanıdır. Bkz. Aydemir, Menderes, s.88. Halk Fırkası'na girmesi konusundaki görüşmeyi ise Atatürk ile değil Celal Bayar ve ekibiyle yapmıştır. Bkz. Bayar, s.26. Ayrıca Bkz. Aydemir, Menderes, s. 87.

Menderes bu konuyu şu şekilde aktarmaktadır:[60]

"(...) Atatürk yurt seyahatine çıkmıştı. Aydın'a da geldiler. Ben, Halk Partisi Reisi idim. Bütün Serbest Fırka mevcutlarının Halk Partisi'nin kademelerine girmiş oldukları kendilerine jurnal edilmiş olduğu için, Aydın'da birçok ziyaretlerini yaptıkları halde, Halk Partisi'ne gelmeyi arzu etmediler.[61] *Nihayet, Vasıf Çınar ve arkadaşlarının ısrarları üzerine ve eminim ki, istemeyerek, sırf usûl zaruretiyle yaptıkları bu ziyaretin uzamamasını, mümkünse beş dakikada bitirilmesini arzu ediyorlardı. Nitekim teşriflerinden sonra, ikram ettiğimiz sigarayı dahi almak istemediği gibi, kahve emredip etmediklerini sordum, onu da istemediler."*

Gazi ile Halk Fırkası binasında soğuk bir şekilde başlayan görüşme Adnan Bey'in direk memleket meselelerine girerek ziraat, kooperatifleşme, sanayi hamleleri gibi Gazi'nin dikkatini çeken konulardan bahsetmesiyle konuşma dört saate yakın bir süre devam etti. Menderes, görüşmenin devamını şöyle açıklamaktadır:

"Başladığımız hasbihalde, o zamanki isimleri ile Gazi Hazretlerinin son derece alakalandıkları aşikar görünüyordu. Orada İl İdare Kurulundan 7 aza ve İlçe İdare Kurulundan 7 aza hazırdılar. Fakat iltifat buyurdular. Hasbihal Atatürk'le, hemen hemen aramızda geçti. İlk defa teklif ettiğim sigarayı almayan ve kahve istemeyen Büyük Gazi'nin, memleket meseleleri üstünde hasbihal derinleştikçe, kendilerine zaman zaman takdim ettiğim bir paket Gazi sigarasını içip bitirmiş olduklarını, avdetlerinde müşahede ettim. Ve ayrıca dört kahve emir buyurdukları da bugünkü gibi hatırımdadır. Programlarında da aksaklık oldu. Çünkü birkaç dakikalık bir ziyaret için teşrif buyurdukları orada tam dört saat kaldılar"[62]

---

60 Aydemir, İkinci Adam, s. 76.

61 Bu konuyla ilgili olarak Gazi Mustafa Kemal'in Samsun ziyaretinden bahsetmekte yarar vardır. 22 Kasım 1930'da akşam saatlerinde (yani Aydın gezisinden yaklaşık üç buçuk ay önce) Samsun'a gelen Gazi, buradan belli kişilerin çağırıldığı ziyafete geçti. Samsun'un belediye başkanı ise feshedilen Serbest Cumhuriyet Fırkası'nın adayı Boşnakzade Ahmet Bey'di. Parti kapatıldığı halde görevine devam etmekteydi. Ancak bu ziyafete Vali Kazım Paşa, Gazi'den çekindiği için belediye başkanını çağırmamıştı. Ziyafete gelen Gazi, belediye başkanını göremeyince problemli bir durum olduğunu sezerek derhal kendisini yemeğe çağırttı. Bkz. Gologlu, s. 15. Samsun'da geçen bu hadisede Gazi'nin ziyafete çağrılmayan SCF'li belediye başkanını özellikle çağırtması ve kendisiyle görüşmek istemesi, Adnan Menderes'in yukarıda bahsettiği üzere kendisi ve ekibinin eski Serbest Fırkalı olmasından dolayı görüşmek istememesi ifadesi ile çelişkilidir. Bu sebeple Gazi'nin Samsun'da davet edilmeyen SCF'li belediye başkanını özellikle çağırtıp görüşmesine rağmen, Aydın'da -sırf partililerin eski SCF'li olmasından dolayı- Halk Fırkası'na uğramak ve görüşmek istememesi düşük bir ihtimal olarak görünmektedir.

62 Aydemir, İkinci Adam, s.76.

Yaklaşık dört saat süren görüşmeden sonra Gazi, Vasıf Çınar ve Halit Onaran vasıtasıyla Adnan Bey'e iki emir verdi. Birincisi Türk Ocakları İdare Heyetinin değiştirilmesi, ikincisi ise bu görüşmede bahsedilen tarım üretimi, kooperatifçilik, sanayileşme gibi görüşmenin ağırlık merkezini oluşturan konularla ilgili bir rapor hazırlamasıydı. Rapor, ertesi gün Denizli dönüşünde kendisine teslim edildi.[63]

63 Aydemir, Menderes, s. 89. Rapor, Cumhurbaşkanlığı Arşivi ve Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi'nde yapılan incelemeler neticesinde bulunamamıştır. Ancak görülen bazı ipuçları bu görüşmenin yapıldığı ve raporun yazıldığı ihtimalini kuvvetlendirmektedir. Bunlardan birincisi Aydemir'in raporun yazılışında Raif Aydoğdu'nun büyük emeği olduğunu belirtmesi ve Atatürk'le Menderes'in görüşmesini, orada hazır bulunan başka bir arkadaşından da (isim vermemiş) teyit etmesidir. Bkz. Aydemir, Menderes, ss. 89,90. Diğer taraftan 10 Kasım 1939 tarihli Aydın gazetesinin *"Ebedi Şef 3 Şubat 1931 Salı günü Aydını Şereflendirmişlerdi"* başlıklı haberinde de Atatürk'ün ziyareti *"(...) firkada ihracat maddeleri yetiştiren muhtelif mıntıkaların umumi vaziyeti, ihtiyaçları ve istihsal kooperatiflerinin faaliyet ve inkişafları üzerinde uzun müddet tetkikatta bulunmuşlardır."* şeklinde belirtilmiştir. Bu haber de Adnan Menderes'in Halk Fırkası'nda Atatürk ile yaptığı uzun görüşmeyi doğrulamaktadır. Bkz. Aydın, 10 Kasım 1939, s.3.

2.3. Milletvekili Seçilmesi

Gazi Mustafa Kemal yurt gezisini tamamlamasının hemen ardından tasarladığı yeni politikayı bir an önce hayata geçirmek istiyordu. 4 Mart 1931'de seçimlerin yenilenmesine yönelik "(...)önümüzdeki yıllarda tatbikini muvafık gördüğüm tedbirlerde milletin iştirak ve mutabakatı derecesini anlamak için, Umumi Reisi bulunduğum Cumhuriyet Halk Fırkası›na mensup mebusların intihaplarını yenilemelerini muvafık mütalâa ediyorum(...)" şeklindeki talebi ertesi gün Meclis Grubu toplantısında okundu.[64]

25 Mart 1931'de ise Hakimiyet-i Milliye muhabirine vermiş olduğu demeçte, pekiştirilecek tek parti rejiminin ilk işaretlerini veren Gazi, şu ifadeleri kullanmıştı:

"Milletlerin tarihinde bazı devirler vardır ki, muayyen maksatlara erebilmek için maddî ve mânevi ne kadar kuvvet varsa hepsini bir araya toplamak ve aynı istikamete sevketmek lâzım gelir. Yakın senelerde milletimiz böyle bir toplanma ve birleşme hareketinin mühim neticelerini idrâk etmiştir.(...)

Aynı cinsten olan kuvvetler müşterek gaye yolunda birleşmelidir."[65]

Bahsetmiş olduğu gaye, yani hedef hızlı kalkınmaydı. Rejimin bir an önce sağlam bir ekonomiye dayandırılması ve mümkün olduğunca bu alana kanalize olunması gerekiyordu. İşte bu geçiş döneminde yapılan 1931 seçimlerinde Adnan Menderes mebus adayı olarak belirlenmişti.[66] Tek Parti Dönemi'nde Halk Partisi'nden aday olmak, mebus olmak demekti.

Adnan Menderes 2 Kasım 1957 yılında Akis dergisine yazmış olduğu tekzip metninde bu durumu şöyle anlatmaktaydı:[67]

"Ben o zaman parti reisi idim. Parti o zaman şöyle ilan etmişti: Mebus olmak isteyenlerin behemehal Parti Merkezine müracaatları şarttı. O zaman hatırladığım ve gazetelerin yazdığına göre 6000 küsûr kişi mebusluğa talip oldu. Halk Partisi benim, şart olmasına rağmen, böyle bir talepnamemi çıkaramaz. Ama hiç teşebbüs etmedi-

64 Hasan Rıza Soyak, **Atatürk'ten Hatıralar,** 7. basım, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, 2014, s.444.

65 **Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri**, cilt III, Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, Ankara, 1986, s.130. Ayrıca Bkz. Uyar, Tek Parti, s.304.

66 İnan, s.35.

67 Bu tarihteki Akis dergisi Adnan Menderes'in milletvekili seçilmesi ile ilgili olarak *"Genç politikacının C.H.P. saflarında parlaması akrabalarının, bilhassa zevcesinin akrabalarının yardımıyla olmuştur. Cumhuriyet Hükümetinin kuruluşundan sonra uzun yıllar Dışişleri Bakanlığı yapan Dr. Tevfik Rüştü Arasın zevcesi Makbule Hanım, Adnan Menderesin kayınvalidesi Naciye hanımın kardeşidir. Dolayısıyla Dr. Aras, Menderes ailesi içinde bir nevi baba rolü oynamıştır. (...) Dr. Tevfik Rüştü Aras Aydının genç ve zengin bir evladı olan Adnan Menderesi milletvekili olarak Meclise sokması için Atatürkü ikna etmiş ve bugünkü D.P. Genel Başkanı 1931 seçimlerinde Aydın milletvekili sıfatıyla teşriî hayata girmiştir."* Akis, cilt:11, sayı:183, Kasım 1957, s.6.

ğim halde[68] ve bir sürpriz olarak, gece yarısı namzetler arasında ismimin okunduğunu, ertesi sabah arkadaşlarım söylediler. Çünkü ben bütün gün işimle, gücümle meşgul olarak, gece radyoyu bile dinlemeden yatmıştım"[69]

Kendisi hakkında, milletvekilliğini akrabası Tevfik Rüştü Aras[70] sayesinde aldığı yönündeki söylentilere yönelik olaraksa Menderes *"Ben kimseden ömrüm boyunca hiçbir suretle iltimas talep etmedim. Ve kimse de bana iltimas yapmadı. Tevfik Rüştü Bey, kendisine hürmet ettiğim bir zattır. Onun iltiması ile mebus olmak değil, çok defa fikir bakımından karşısında mevki aldığım oldu. Bana zaman zaman 'ısrar etmesin' diye haber gönderdiğini de hatırlatayım. Hadise budur..."* demektedir.

Menderes'in Atatürk ile görüşmesi şüphesiz ki milletvekili olmasında etkili olmuştu. Yine kendisinin aktarımına göre görüşmeden sonra Atatürk, Recep Peker'e *"Bugün konuştuğum genç, elbette burada bizim parti mutemetlerimizle çalışamaz. Şayanı dikkat bir gençtir..."* demişti.[71] Diğer taraftan Celal Bayar da Ankara'ya döndüğünde Gazi'ye bu gençten bahsetmişti. Ancak sadece o kadar... Yani kendisinin milletvekili olması hususunda Bayar'ın herhangi bir girişimi olmamıştı. Bayar'a göre bu girişimi Menderes'in akrabası olan Tevfik Rüştü Aras yapmıştı.[72]

Atatürk'ün Aydın ziyareti sırasında gerçekten Menderes ile aralarında uzun bir görüşme yaşanmış, genç çiftçi fikirleri ve heyecanıyla Atatürk üzerinde olumlu bir etki bırakmıştı. Diğer taraftan bu etkinin Celal Bayar'ın olumlu kanaatleri ve akrabası Tevfik Rüştü Aras'ın girişimleri tarafından da desteklenmiş olmasının, kendisinin milletvekili olması yolunu daha da kuvvetlendirdiği muhakkaktır.[73]

---

68 Süleyman İnan Adnan Menderes'in milletvekilliği başvurusu ile ilgili olarak *"1931 Genel Seçimlerinden başka, 1935, 1939 ve 1943 Genel Seçimlerinde, seçim yeri olan Aydın'ın Milletvekilliği için resmî bir talepte bulunmamıştır. Cumhuriyet Arşivinde, başkalarına ait 'Mebusluk Talepname'sine rastlanılmışken, Menderes'in böyle bir belgesi yoktur."* demektedir. Bkz. İnan, s.35. Kendisinin bu yorumuna şunu da eklemekte fayda vardır. Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi'nde *"Aydın ili için mebusluk talebinde bulunanların müracaatları"* isimli Menderes'in milletvekili olduğu döneme ait 2 belge bulunmaktadır. Bunlar da 1940 ve 1943 yıllarına aittir. Bkz. BCA Fon Kodu: 490.1.0.0 Yer No: 290.1168.2, BCA Fon Kodu: 490.1.0.0 Yer No: 290.1169.1 Bu yıllara ait belgelerde Adnan Menderes'in milletvekilliği başvurusu görülmemiştir. Ancak 1931 ve 1935 yılı seçimlerine ait Aydın iline ait mebusluk başvuruları Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi'nde bulunamamıştır.

69 Aydemir, İkinci Adam, s.76.

70 Tevfik Rüştü Aras, Menderes'in eşi Berrin Hanım'ın teyzesi Makbule Hanım'ın kocasıdır. Bkz. İnan, s.38.

71 Aydemir, Menderes, s.89. Diğer taraftan Aydemir, Menderes'in *"beni Atatürk keşfetti"* dediğini belirtmiştir. Bkz. Aydemir, Menderes, s.90. Ancak Orhan Cemal Fersoy Menderes'in yakın arkadaşlarından hemen hemen hiçbirinin Adnan Menderes'in böyle bir söz sarfetmediğini söylediklerini iddia etmektedir. Fersoy, s.69. Ayrıca bkz. İnan, s. 37.

72 Bayar, s.27.

73 Her ne kadar Adnan Menderes, milletvekili olmasında Tevfik Rüştü Aras'ın herhangi bir girişimi olmadığını söylese de özellikle Celal Bayar'ın bunun aksini gösteren anlatımı önemli bir veridir. Bu sebeple kendisinin milletvekili olması konusu, Atatürk ile görüşmesinin yanı sıra Aras'ın girişimlerinin olma ihtimali de göz önünde bulundurularak yorumlanmıştır.

2.4. Yüksek Öğrenimi

Aydın'da kendi teşkilatını kuran ve giderek yükselen Menderes'in aynı yükselişinin Ankara'da devam ettiği söylenemezdi. Ankara'da daha pasif konumda kalan 33 yaşındaki milletvekilinin aşırı nazik, sıkılgan ve çekingen tavırları[74] muhtemelen tahsil eksikliğinden ve bundan dolayı kendisine güven duymamasından kaynaklanıyordu. Yükselmesi ve ihtiyacı olan güveni kazanması için tahsilini tamamlaması şarttı. Bunu da kendisine Recep Peker *"tahsilini niye tamamlamıyorsun Adnan Bey?"* diyerek hatırlatmıştı.[75] Çünkü Menderes'in öğrenimi üçüncü sınıftayken patlak veren I. Dünya Savaşı sebebiyle yarıda kalmıştı.

Talimatnameye göre lise mezunları veya dönemin Milli Eğitim Bakanlığı'nca bu derecede oldukları onaylanan okul mezunları sınavsız olarak fakülteye kayıt olabilirlerdi.[76] Menderes de başvurusu sonucunda lise mezunu dengi sayılmıştı. Çünkü lise son sınıfı savaş nedeniyle bırakmak zorunda kalmış ve bu sebeple savaş döneminde lise mezunu sayılarak orduya yedek subay olarak alınmıştı. Bu konuda yapmış olduğu başvuru sonucunda sınavsız olarak[77] Ankara Hukuk Fakültesi'ne girmeye hak kazandı.[78]

1795 numarası ile Hukuk Fakültesi'ne kayıt yaptıran Menderes, burada üç yıl öğrenim görerek 2 Kasım 1935 tarihinde 791 numaralı diploması ile mezun oldu.[79] Mevcut notlarından genel olarak başarılı bir öğrenci olduğu görülen Adnan Menderes'in en düşük notu ceza hukuku dersiydi.[80]

Şevket Süreyya Aydemir, Menderes'in (ismini vermediği) fakülteden bir arkadaşının yorumunu şu şekilde aktarmaktadır: *"Adnan, hoca ders verirken bile yanındakilerini o kadar lafa tutardı ki, ben nihayet, onun sırasından ayrıldım, yerimi değiştirdim..."* Yine Aydemir'in sınıf arkadaşları ile yaptığı görüşmeler sonucu mutabık kaldığı vasıflar ise şu şekildeydi: *"Zekiydi. Fakat disipline gel-*

74 Aydemir, Menderes, s. 101.

75 Aydemir, Menderes, s.96.

76 İnan, s.20.

77 Süleyman İnan, Adnan Menderes'in Hukuk Fakültesi'ne sınavsız olarak kabul edilmesinde Aydın'dan milletvekili seçilen Milli Eğitim Bakanı Reşit Galip'in de etkisi olabileceği ihtimalini belirtmiştir.

78 Şevket Süreyya Aydemir Menderes'in dilekçesinin "hocalar meclisine" gitmeden kabul edildiğini, eğer meclise gitseydi kabul edilmesinin çok zor olduğunu belirtmiştir. Bkz. Aydemir, Menderes, s.96. Ancak Menderes'in durumu yukarıda belirtilen talimatname maddesine zaten uygundu. Çünkü Menderes lise son sınıfı savaş nedeniyle terk etmiş, orduya da lise mezunu sayılarak yedek subay talimgâhına alınmıştı. Dolayısıyla Maarif Vekaleti'ne (Milli Eğitim Bakanlığı'na) göndermiş olduğu dilekçe sonucunda kendisinin lise mezunu dengi sayılarak fakülteye kabul edilmiş olması daha yüksek bir ihtimal olarak görünmektedir. Bu konuda Süleyman İnan da Menderes'in dosyasının "Profesörler Meclisinde" değerlendirildiği yorumunu yapmıştır. Bkz. İnan, s. 20.

79 İnan, s.23.

80 Dersler 10'luk sistemde olup Adnan Menderes'in Ceza Hukuku dersinden aldığı not 7,5 olarak görünmektedir. Tüm ders notları için bkz. İnan, s.23.

mezdi. Günlük hayatı biraz intizamsızdı. Ama hareketliydi. Çok iyi konuşurdu. Kendine özgü bir konuşma tarzı vardı. Mantık kuvveti güçlüydü. Mantık teselsülü, şaşılacak kadar kuvvetliydi. Hukukta, yerini dolduruyordu. Ama fevriydi ve bu fevrilik, ona itimadı azaltıyordu. Bunun için de, adeta bir güvenilmezlik hissi, insanda ister istemez doğuyordu."[81]

81 Aydemir, Menderes, ss.99, 100.

2.5. Aydın Halkevi Kuruculuğu ve Halkevlerine Bakış Açısı

1930 yılında Serbest Cumhuriyet Fırkası'nın kurulması ile birlikte pek çok Türk Ocağı üyesi partiye yazılmış ve parti, ocaklar tarafından destek görmüştü.[82] Nitekim Aydın'da da üyelerin bir kısmı Serbest Fırka'ya katılmış, bazı ocaklarda Serbest Fırka ile ilgili propaganda çalışmaları yapılmıştı.[83] Bu durum, kökeni İttihat ve Terakki'ye dayanan ocakların partiye bağlı birer kurum olmadıklarını bir kez daha göstermişti.

SCF'nin kapatılmasından sonra ise Atatürk, yapmış olduğu 1931 Aydın ziyareti esnasında Türk Ocağı teşkilatının çalışmalarından memnun kalmamış ve Adnan Menderes'e bu kurumun teşkilatını değiştirmesini emretmişti.[84] Tüm bunların öncesinde ise bazı ocakların üye alımı yaparken ırk tespiti ve araştırması yapmak gibi uygulamalara giriştiği Atatürk'ün kulağına gitmişti. Atatürk bu durumdan rahatsız olmuş ve artık Türk Ocaklarının varlığını sorgulamaya başlamıştı. Bunları *"Türkiye'de ayrıca Türk Ocağı olur mu?", "Bu isim diğer unsurlara mütemadiyen kendi özel benliklerini hatırlatmaz mı?"* şeklinde dile getirmekteydi.[85] Ayrıca 1930'lu yıllara gelindiğinde Avrupa'da faşizm ve ırkçılık kavramları tehlikeli bir şekilde güçleniyordu. Bu düşünceler ve yapılan istişareler sonucunda karar verildi. Artık Türk Ocakları'nın devri bitmiş, ittihatçı mirasın yerine devrimci cumhuriyete ayak uyduracak bir kurumun inşa edilmesine karar verilmişti.

Böylelikle 18 Mayıs 1931 tarihinde Türk Ocakları'nın kapatılmasından sonra 19 Şubat 1932 tarihinde 14 ilde Halkevi açıldı.[86] Bu devrimci hareketin inşasındaki önemli isimlerden biri ise 19 yıl sonra halkevlerini *"faşistvâri telâkki ve düşüncelerin mahsulü"*[87] olduğu gerekçesiyle kapatacak olan Adnan Menderes idi.

---

82 Çetin Yetkin, **S.C.F Olayı**, 3. basım, Otopsi Yayınları, İstanbul, 2004, s. 155.

83 Güneş, SCF, s.126.

84 Atatürk, Aydın Türk Ocağı başkanı Feyzi Bey'e *"Aydın'ın nüfusu ne kadardır?", "Bunun ne kadarı şehirlerde, ne kadarı köylerde; buralardaki faaliyetleriniz hangi sahalardadır?"* şeklinde sorular sormuş ve gelişigüzel cevaplar almıştı. *"Sıhhi, harsi, içtimai ve zirai alanda köylüyü aydınlatmak için programlanmış çalışmalarınız var mı?"* sorusuna ise ocak başkanı *"Paşam harcırahımız ve vasıtamız olmadığı için köylere giremiyoruz"* cevabını verince bu cevaba daha da sinirlenen Atatürk *"Siz gidemiyorsunuz ama, bir sürü yobaz ayağına çarığını çektiği gibi sırtında torbasıyla karanfil yağı satacağım diye inkılabı köstekleyen yayınlarla köyleri adım adım dolaşmaktadır. Sizin ise bu uğurda en küçük bir tedbiriniz ve hareketiniz yok"* şeklinde tepki göstermiştir. Bkz. Bilgin Çelik, "Tek Parti Döneminde Aydın'ın Sosyo-Kültürel Yaşamında Halkevi'nin Yeri", **Toplumsal Tarih**, cilt:11, sayı:66, Haziran 1999, s.39. Ancak 4 Şubat 1931 tarihli Hakimiyet-i Milliye gazetesinde Atatürk'ün Türk Ocağı'ndaki kısa bir konuşmasına yer verilmiş ve bu olaydan bahsedilmemiştir. Konuşma için bkz. **Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri**, cilt II, Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, Ankara, 1986, s.267.

85 Soyak, ss.454, 455.

86 Aydın Halkevi Broşürü, Nefaset Matbaası, İzmir, 1933, s.4.

87 TBMM Tutanak Dergisi, 9. dönem, cilt 9, birleşim 110, s.662.

Aydın Halkevi'nin kuruluşunda ve gelişmesinde önemli katkıları bulunan Adnan Menderes, 19 Şubat'ta yapılan açılış töreninde İstiklal Marşı ve Cumhuriyet yemininin ardından[88] yaptığı konuşma şu şekildeydi:

"Malumunuzdur ki, Halkevlerinden Gazi Hazretleri geçen seneki seyahatleri esnasında ilk defa bahse başlıyorlardı. O zaman, büyük liderin dimağında doğan bu fikir, işte bugün doğan ve yaşamağa başlıyan bir varlık oluyor.

Milletimizin yükselmesi yolunda her ihtiyacı gören Büyük Gazi içtimai hayatımızda, kültür hayatımızda çok derin bir boşluğu ve çok şedit bir ihtiyacı görmüş, bu boşluğu dolduracak ve bu ihtiyaca cevap verecek bir tesis ve teşekkülün esasını ve temellerini kurmak şerefini de kazanmıştır.

Milli mefkûreyi kökleştirecek, içtimai ve milli tesanütü tarsin edecek olan bu teşekkül çok samimi ve esaslı alakanıza lâyık ve muhtaçtır.

Arkadaşlar; insan kalabalıklarına millet demiyorlar; Falan coğrafi hudutlar içinde yaşıyor olmak, insan kalabalıklarına millet vasfını vermek için kâfi değildir; ve bugünkü mânâda millet, sadece bir hükûmet kurmuş insanların heyeti mecmuasına da verilen isim değildir.

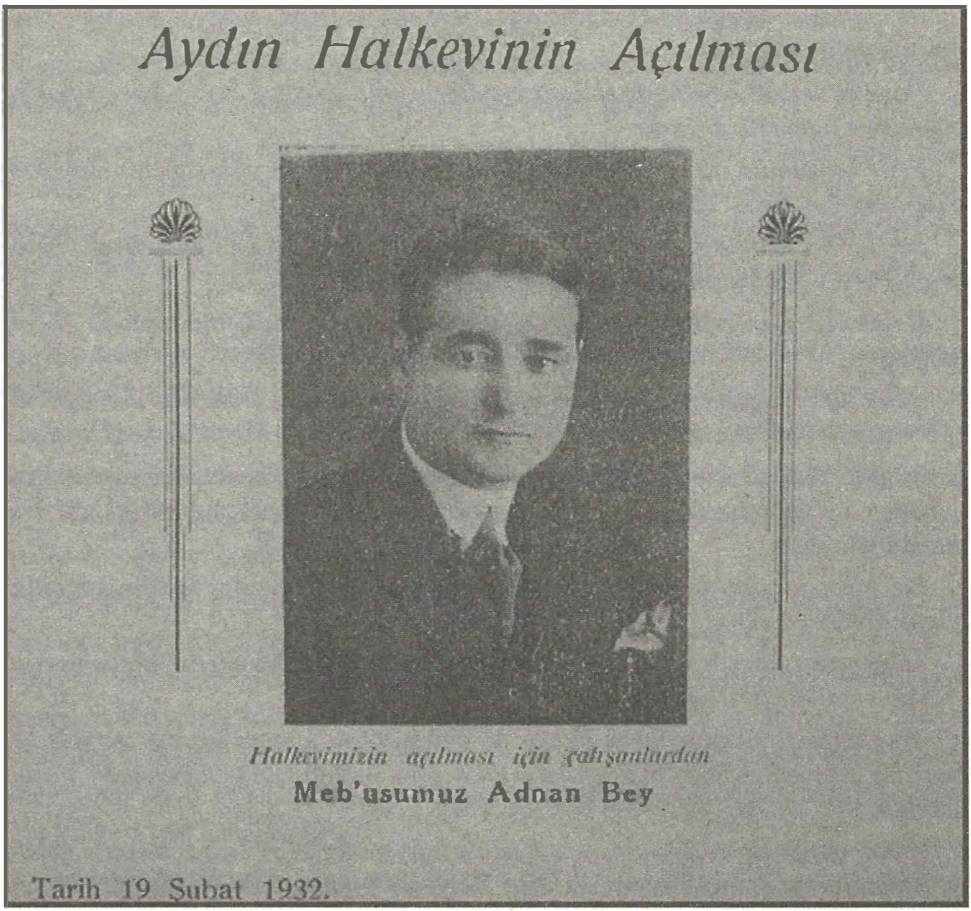
Milli mefkûrenin, dil, dilek ve duygu birliğinin birbirine perçinlediği insan kütlelerine millet namı veriliyor.

İnsanları, millet zümrelerine ayıran, milletleri yapan, kültür ve mefkûre ve vahdettir.

Milli mefkûre ve milli harsın intişar sahasile, coğrafi ve siyasi hudutlardan çok daha esaslı ve kuvvetli olan milli hudutlar çizilir.

Ve devletlerin siyasi varlıkları milli mefkûre ve milli kültür temelleri üzerine bina edilmiş olmazsa bir mana ifade etmez olduğunu tarih bize çok misallerle gösteriyor.

88 Program için bkz. Halkevi Broşürü, s.43.

Adnan Menderes'in Aydın Halkevi Broşüründeki Fotoğrafı[89]

Arkadaşlar; içtimai ve milli hayatınız lâyıkile teşkilâtlanmış ve uzuvlanmış değildir.

Teazzî ve teşekkülü noksan varlıklar ise, geniş bir inkişafa namzet olmazlar.

Bugün Halkevlerini açmakla atılan bu adım, içtimai ve milli bünyemizi kuracak ve kuvvetlendirecek bir teşkilatlanma ve uzuvlanma hareketinin başlangıcıdır ve hars hareketinin teşkilatlanmasıdır.

89 Aydın Halkevi Broşürü, s.5

Bir millet ve cemiyetin kuvvetlenmesi, fert olarak değil, cemiyet halinde çalışmasına mütevakkıftır.

Nasıl ki: iktisat hayatında şirketleşmedikçe, iptidai iktisat devrinden çıkmak ve yükselmek mümkün değildir.

Fikir hayatında da cemiyetleşmedikçe kuvvetlenme ve yükselmenin mümkün olamıyacağını kabul etmek mecburiyetindeyiz.

Fertler birbirini tamamlıyarak ve camia kuvvetlerinden istifade ederek yükselirler. Fertlerin birleşmiş mesaisile de cemiyet yükselir.

Halkevleri cemiyeti ve milleti yükseltmek için cem'i mesainin toplandığı çatı olacaktır.

Tehallüf ve teazzi etmeğe başlıyan cemiyet hayatımızda Halkevlerinin açılması bir merhaledir. Bir tarih başlangıcıdır. Bu teşekküle çok büyük ihtiyaç vardır...

Çünkü; dini ve siyasi Sultanın tahakkümünü yıkmakla terakki manialarını yokeden inkılabımız, Halkevlerile medeniyet ve yükselme yolundaki zaferini tamamlıyacaktır.

Bu, bizce yepyeni bir mevzu ve harekettir. Ve layıkile herkes tarafından anlaşılması belki güçtür.

Münevverlerimizin ve arkadaşlarımızın vazifesi bu hareketin ehemmiyetini alakalı vatandaşlara anlatmaktır.

Arkadaşlar; fırkanın siyasi bünye ve mevcudiyeti, kanuni icaplar ve sair sebeplerle de memleketteki bütün faideli unsurları, varlığı içinde toplamağa müsait değildir.

Onun için fırkanın siyasi mevcudiyetine bitişik olarak ve ana siyasi poroğram ve kanaatlerine muhalif olmamak üzre Halkevleri içtimai sahalarda bütün müfit unsurları birleştirici bir yuva olacaktır.

Milletin maddi ve manevi yükselmesine yardım etmek emel ve arzusunu taşıyan her Türk Halkevlerini, bu emelinin tahakkukuna müsait bir zemin ve vasıta olarak bulacaktır.

Milli ve içtimai bünyenin inşasında memlekette mevcut dağınık ve istifade olunamıyan anası[90] *ve kuvvetleri teşkilat kudreti sayesinde mesai cephesine sevkedecek varlık Halkevleridir.*

Arkadaşlar; ötedenberi hepinizin dimağında kökleşmiş bir kanaat vardır. (Bizde yetişmiş adam çok azdır) derler. Birçok ümit ve teşebbüsleri kıran bu kanaatı terketmek zamanı artık gelmiştir.

---

90 Anasır.

Bu memlekette tahmin ettiğimizde çok fazla yetişmiş istidatlar vardır.

Ancak arzettiğim gibi dağınık, unutulmuş, vatanın her köşesinde ve bucağında semere ve faide vermeden geçip gitmeğe mahkûmdurlar.

Bunları teşkilata bağlamak suretile ve cem'i mesaiyi yaratmakla tasavvurumuzdan çok yüksek faide ve semerelerin elde edilebileceğine iman etmiş olmamız lâzımdır. Memleketin en uzak köşesindeki bu istidadı merkeze tanıtmak, ilerleme imkanı ve fırsatlarını onun ayağına götürmek vazifemizdir. Ve bunu Halkevleri yapacaktır.

Aydınımızda Halkevlerinin açılma merasimini yüksek huzurumuzla yapmaktan derin bir zevk ve bahtiyarlık duymaktayım. Şahidi olduğum şu yüksek alâkanızın daima devam edeceğine iman etmiş olmaklığım bu bahtiyarlığımı çoğaltıyor.

Açılma merasimini tes'it etmekte olduğumuz Halkevlerinin millet ve memlekete yükseltici ve faideli hizmetler ifa edebilmesini temenni ederek sözlerime nihayet veriyor ve yerimi başka arkadaşlara bırakıyorum."[91]

Aydın Halkevi'nin açılışında bulunmaktan duyduğu mutluluğu ve kuruma olan inancını bu cümlelerle ifade eden Menderes, Halkevi'nin de başkanı olmuştu. 4 Mart tarihinde yapılan seçimde ise Dr. Mukadder Bey Aydın Halkevi başkanlığına getirildi. Menderes'in halkevlerine olan inancı ve desteği bu tarihten sonra da aynı kararlılıkla devam etti. Parti müfettişi olduğu dönemde teftiş ettiği halkevlerine özel önem verdi. Pek çok halkevinin maddi sıkıntılarını üst makamlara bildirerek giderilmesi için çaba sarfetti.[92]

Adnan Menderes'in eşi Berrin Hanım da, Aydın Halkevi'nin açılış yıldönümünde kuruma piyano hediye etti.[93] Bu armağan 19 Şubat 1935 tarihli Aydın gazetesinde *"Saylavımız Bay Adnan Ertekinin*[94] *karısı bayan Berin Ertekin piyanosunu Aydın Halkevine armağan ettiğini bildirmiştir. Sayın Bayan Ertekinin, kültür yuvası ve sosyal yükselme ocağı olan halkevimize karşı gösterdikleri bu alakaya karşı teşekkürlerimizi açık olarak bildiririz."* şeklinde yer aldı.[95]

---

91 Aydın Halkevi Broşürü, ss. 7-9. Ayrıca konu ile ilgili bkz. Müslime Güneş, "Adnan Menderes ve Halkevleri", **Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları Dergisi**, cilt:12, sayı:25, 2012, s.141-155.

92 Bu konudaki detaylı incelemeler "Müfettişlik Raporları" bölümlerinde yayınlanmıştır.

93 Aydın, 19 Şubat 1935, s.1.

94 Bu dönemde Adnan Menderes'in soyadı Ertekin olduğu için eşinden bu soyad ile bahsedilmiştir. Kesin tarihi bilinmemekle birlikte 1935 yılının Ağustos ayında soyadının Menderes olarak değiştiğini bildirmiştir. Bkz. Konya Teftiş Raporu

95 Müslime Güneş kaynak belirtmemekle birlikte Adnan Menderes'in Halkevi'ne kitap bağışında bulunduğunu ve Aydın'daki etkinlikler için maddi destek sağladığını yazmıştır. Bkz. M. Güneş, s.147.

2.6. Bolu İl Kongresi Müşahitliği ve Parti - Devlet Bütünleşmesi Hakkındaki Görüşleri

1930'lu yıllar parti-devlet özdeşliğinin giderek arttığı yıllardı.[96] Bu dönemde sorumluluğu bulunmayan parti mensuplarının hükümet memurlarının işlerine karışma ve etkisi altına alma hadiselerine rastlanmaktaydı. Bunlardan bazılarına şahit olan Atatürk, durumdan rahatsızdı. İttihat ve Terakki'nin başarısızlığa uğramasının en büyük sebebinin idarenin sorumlu olmayan kişilerin elinde olmasından kaynaklandığını düşünüyordu.[97] Atatürk'ün bu düşünceleri 18 Haziran 1936'da Başbakan İsmet İnönü'nün yayınladığı beyanname ile sonuçlandı. *"Cumhuriyet Halk Partisi'nin memleketin siyasi ve içtimai hayatında güttüğü yüksek maksatların tahakkukunu kolaylaştırmak için, bundan sonra, Parti faaliyeti ile hükümet idaresi arasında, daha sıkı bir yakınlık ve daha ameli bir beraberlik temin edilmesine Genbaşkurca (Genel Başkanlık Kurulu) karar verilmiştir"* şeklinde başlayan beyanname ile iç işleri bakanı parti genel sekreterliğine, illerdeki valiler ise parti il başkanlıklarına tayin edildi. Bu kararın bazı mahzurları olduğunun farkında olan Atatürk, *"getireceği fayda, o mahsurlardan daha büyük olacaktır."* şeklinde düşünmekteydi.[98]

Adnan Menderes bu dönemde Bolu İl Kongresi'ne müşahit olarak görevlendirilmişti.[99] Burada yaptığı gözlemler neticesinde bir rapor hazırlayarak kongrenin gidişatı, dileklerin okunması, kongreye katılım durumu ve üyeler hakkında bilgiler verdi.[100]

Raporunun sonunda parti-devlet bütünleşmesi ile ilgili düşüncelerini ifade eden Menderes, *"Bu bütünleşme neticesinde Hükümet idaresile Parti faaliyeti arasında sıkı bir yakınlık ve ameli bir beraberliğin tahakkukuna doğru gidilmekte olduğu söylenebilir."* demekte ve bu uygulamayı *"Memleketin siyasi ve içtimai hayatında güdülen maksadın tahakkukunu kolaylaştıracak ve Partimizin inkişafını hızlandıracaktır."* şeklinde değerlendirmekteydi.

96 Uyar, Tek Parti, s.78.

97 Soyak, s. 464.

98 Soyak, s. 469.

99 Menderes'in başka bir il kongresine müşahit olarak gittiği bilgisine rastlanmamakla beraber, teftiş ettiği bazı ilçelerin kongrelerine katıldığı ve bunlar hakkındaki görüşlerini Genel Merkez'e gönderdiği rapora eklediği görülmüştür. Müfettişlik raporları bölümünde bazı ilçelerde Adnan Menderes'in katıldığı ilçe kongreleri mevcuttur. Aslında Bolu İl Kongresi müşahit raporuna bakıldığı zaman müfettişlik raporlarındaki yönetim kurulu üyelerinin değerlendirilmesine benzer bir yapı olduğu göze çarpmaktadır.

100 **C.H.P. 1936 İl Kongreleri,** 1937, s. 86.

Menderes'e göre program, yerel örgütlerdeki ikilik hadiselerinin de ortadan kaldırılmasını sağlayacaktı. Bu bağlamda parti örgütlerinin dileklerinin, valinin ve yerel hükümetin de dileği haline gelmesi ülkenin siyasi ve toplumsal hayatında güdülen yüksek maksadın gerçekleşmesini hızlandıracak ve partinin gelişimini olumlu yönde etkileyecekti. Ancak programın yürütülmesi aşamasında partideki demokratik havanın bozulmaması, seçme ve şikayet serbestliğinin korunması için Genel Merkez'in telkin ve tesirleriyle bu konunun takipçisi olması gerekmekteydi.[101]

101 **C.H.P. 1936 İl Kongreleri,** s. 87.

2.7. Türk Spor Kurumu'ndaki Çalışmaları

Cumhuriyet Dönemi'nde Türkiye'de spor ile ilgili ilk ciddi örgütlenme 31 Temmuz 1922'de faaliyete geçen Türkiye İdman Cemiyetleri İttifakı idi. Atatürk genç cumhuriyetin spor alanında da hızla ilerlemesi konusuna özel önem vermekteydi. Bu sebeple onca imkansızlığa rağmen daha 1924 yılında Paris Olimpiyat Oyunları'na Türk sporcularının katılarak Türkiye'yi atletizm, bisiklet, eskrim, futbol, güreş ve halter alanlarında temsil etmelerine karar verildi.[102] 1936 yılına kadar Türk sporu adına yapılan çalışmalar bu kurum üzerinden yürütülmüştü. 1936 yılına gelindiğinde ise İttifak feshedilerek yerine Türk Spor Kurumu kuruldu.[103]

Yine aynı yıl Türk Spor Kurumu oy birliği ile verdiği karar üzerine *"Türk sporcusu, zaten, Kamâlizmin öz çocuğu ve onun ayrılmaz bir parçası idi, bu karar hiçbir şey değiştirmiş değildi. Ancak zaten mevcut olan bir bağlılığı formalite ve hukuk bakımından tamamlamıştır."* diyerek Cumhuriyet Halk Partisi'ne bağlılığının kabul edilmesi dileğinde bulundu. Böylece Türk Spor Kurumu CHP'ye bağlanarak tüzüğü değiştirildi ve spor bölgesi başkanlıklarının seçimle değil Genel Merkezce atanarak göreve gelmesi sağlandı.[104] Bu karar, bir nevi o yıllardaki "parti-devlet bütünleşmesi" politikasının bir ürünüydü.

Adnan Menderes 1936 yılında Türk Spor Kurumu'ndaki görevine genel sekreter[105] olarak başladı. 14 Nisan 1937'de As Başkan Halit Bayrak, aynı zamanda uhdesinde bulunan Türkiye Büyük Millet Meclisi İdare Amirliği görevinin gittikçe genişlemesi ve yoğunlaşması sebebiyle istifa etti. Yerine geçen Adnan Menderes Türk Spor Kurumu As Başkanı olarak görevine devam etti.[106]

---

102 Şevket Süreyya Aydemir Adnan Menderes'in spor teşkilatı müfettişi olduğunu ve bunun hemen hemen işsizlik demek olduğunu, şekilden ibaret bir görev olduğunu belirtmektedir. Bkz. Aydemir, Menderes, s.107,102. 1924 yılında genç cumhuriyetin olimpiyatlara katılması ve ülkenin uluslararası alanda temsil edilmesi, bu alanda kendisini tanıtma ve ispatlama gayesinin olduğunu göstermektedir. Dönemin şartları ve imkansızlıkları içerisinde yapılmaya çalışılan faaliyetlere bakılırsa Cumhuriyet yöneticileri için spor önemli bir kavramdır. Bu faaliyetler ilerleyen yıllarda da Halkevleri ve Köy Enstitüleri aracılığıyla sürekli desteklenmiştir.

103 Cem Atabeyoğlu, "Cumhuriyet Döneminde Spor Politikası", **Cumhuriyet Dönemi Türkiye Ansiklopedisi**, cilt:8, İletişim Yayınları, İstanbul, 1983, s.2192.

104 **Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi Fon Kodu: 490.1.0.0 Yer No: 3.13.16.**

105 **BCA Fon Kodu: 490.1.0.0 Yer No: 1109.48.2.** Adı geçen belgede yer alan kurum muhasip üyeliği seçim kararında Adnan Menderes "Genel Espekter" olarak geçmektedir.

106 **BCA Fon Kodu: 490.1.0.0 Yer No: 1107.42.3.** Ayrıca Bkz. Ulus, 14.Nisan.1937, s.1. Adnan Menderes Aydın gazetesinin 15 Ocak 1938 tarihli haberinden itibaren "Türk Spor Kurumu Başkanı" olarak nitelendirilmesine rağmen aynı yıla ait kurum yazışmalarında ünvanı "Türk Spor Kurumu Asbaşkanı" olarak geçmektedir. Bkz. **BCA Fon Kodu: 490.1.0.0 Yer No: 1108.46.1, BCA Fon Kodu: 490.1.0.0 Yer No: 1108.47.1, BCA Fon Kodu: 490.1.0.0 Yer No: 1542.272.1.**

14 Ağustos 1937'de Dahiliye Vekili Şükrü Kaya tarafından gönderilen *"spor işlerinde daha müessir, verimli, düzenli ve disiplinli bir çalışmanın temini maksadı ile Bölge Başkanlıklarına vilayet Parti Başkanlarının getirilmesi kararlaştırılmıştır."* şeklindeki yazıyla spor bölge başkanlıklarına illerdeki parti başkanlarının getirilmesi talimatı verildi.[107] Bunun üzerine Asbaşkan Adnan Menderes bölge başkanlarına istifa etmelerini emreden şu bildirisini gönderdi:[108]

"Spor işlerinde daha müessir, verimli ve düzenli çalışmanın temini maksadıyla spor bölgeleri başkanlıklarına Vilayet Parti Başkanları'nın getirilmesi, bağlı bulunduğumuz partimiz genel sekreterliğince tensip edilmiş bulunmaktadır. Bu karar, bölge başkanlarımızın bilzarur istifa etmelerini ve yerlerini Vilayet Parti Başkanları'na terketmelerini icap ettirmektedir. (...)"

Bu değişiklikle Türk sporu tamamen partiye bağlanmıştı. Ancak bu uygulamanın bünyesinde bulunan sakıncalar Atatürk'ün de dikkatini çekmiş ve sporun parti faaliyetlerinin dışında kalmasını istemişti. Bu sebeple kendisinin verdiği emir ve direktifler doğrultusunda hazırlanan Beden Terbiyesi Kanunu 29 Haziran 1938'de TBMM'de kabul edildi. Ardından 22 Ekim 1938 günü kurulan Beden Terbiyesi Genel Müdürlüğü'nün başına ise eski bir asker olan General Cemil Tahir Taner getirildi.[109] Böylelikle Adnan Menderes'in Türk Spor Kurumu asbaşkanlığı görevi de artık sonra ermişti.[110]

107 BCA Fon Kodu: 490.1.0.0 Yer No: 1108.47.1.

108 Atabeyoğlu, s. 2193.

109 Atabeyoğlu, s.2194.

110 Şerif Demir, bu konu hakkında Adnan Menderes'in Türk Spor Kurumu'ndan, 1937'de parti ve spor işlerinin birleştirilmesinden duyduğu rahatsızlıktan dolayı ayrıldığını belirtmiştir. Bkz. Demir, s.26. Ancak Adnan Menderes parti ve spor işleri birleştirildikten yaklaşık bir yıl sonra yani Türk Spor Kurumu, yerini Beden Terbiyesi Genel Müdürlüğü'ne bıraktıktan sonra kurumla ilişkisini bitirmiştir. Ayrıca ilişkisini kestiği dönemde spor işlerinin yeniden parti işlerinden ayrıldığı da göz önünde bulundurulduğunda Şerif Demir'in bu iddiası gerçekçi görünmemektedir.

2.8. Meclis Konuşmaları

Adnan Menderes genel olarak siyaset hayatının bu döneminde pasif bir karakterdi. Şevket Süreyya Aydemir, Menderes'e yakın bir arkadaşından duyduğu cümleleri şu şekilde aktarmaktadır:[111]

"Bir misafirliğe götürürsen, yeni topluma girmiş bir çocuğun ürkekliğini, heyecanını yaşardı. Tutukluğu vardı. Misafirlikte de misafirlere karışmazdı. Hiç değişmeyen, tatlı ve gülümser bir yüz. Aşırı nazik bir genç insan. Sual sormayan, sorulduğu zaman da, *adeta kırıtkan birtakım jestlerle, yapmacıklı nezaketler içinde eğilip bükülen bir hal alırdı. Bu hali, galiba hem kendisini, hem de ev sahiplerini sıkardı."*[112]

Adnan Menderes'in bu dönemdeki sessiz ve nazik tavrı, meclis konuşmalarına da yansımaktaydı. 1945 yılına kadar kürsüde oldukça az görülen Menderes'in Atatürk Dönemi'ndeki meclis konuşmaları aşağıdaki gibidir:

Atatürk Dönemi'nde Adnan Menderes'in Meclis Konuşmaları

TARİH	DÖNEM	KONU
4 Aralık 1933	4	Gümrük memurlarından vazifei memurelerini suiistimal edenlerle vazife veya mesleklerinde kendilerinden istifade edilemeyenler hakkında yapılacak muameleye dair kanun hakkında sözleri
8 Nisan 1935	5	Bozdoğan malmüdürü Kemal hakkında Arzuhal encümeninin 841 numaralı kararı münasebeti ile sözleri
29 Haziran 1938	5	Beden Terbiyesi Kanunu münasebeti ile sözleri

İlk konuşması milletvekili olmasından yaklaşık iki sene kadar sonra yani 4 Aralık 1933 tarihindeydi. Sözlerine *"Efendim, bendeniz bahşiş hakkında gelen bu kanun lâyihası münasebetile bir iki kelime arzetmek istiyorum."* şeklinde başlayan genç milletvekili, kısa konuşmasında gümrük memurlarının bahşiş almasını yasaklayan ve cezalandıran kanunun sadece gümrük memurlarını değil, tüm memurları kapsamasını teklif etti. Kendisinin bu teklifi *"güzel, çok doğru"* sözleri ile mecliste desteklendi. Dolayısıyla bu konuşma Menderes için fena bir başlangıç da sayılmazdı... Ancak yine de kanuna ek bir madde eklenerek bahşişin cezalandı-

111 Aydemir'e benzer bir şekilde Orhan Cemal Fersoy da Menderes'in muhite intibak güçlüğü çektiğinden dolayı yadırganmak, hor görülmek endişesinin kendisinde aşırı bir nezaket ve saygılı bir tutum duygusu yarattığından, bu duruşunun başlarda yadırgandığından bahsetmiştir. Bkz. Fersoy, s.72.

112 Aydemir, Menderes, s.101. Orhan Cemal Fersoy ise Menderes'in bu çekingen tavrını daha çok Serbest Fırka kökenli olmasından duyduğu endişeye bağlamaktadır. Bkz. Fersoy, s.73.

rılmasına karar verilmesine rağmen, bu kanun gümrük memurlarını kapsayan bir kanun olduğu için kapsamı Menderes'in teklif ettiği gibi genişletilmedi.[113]

Adnan Menderes'in bundan sonraki konuşması ise 8 Nisan 1935 tarihinde oldu. Konu, Bozdoğan mal müdürünün işlemiş olduğu bir suçtan ötürü almış olduğu memuriyetten çıkarma cezasıydı. Menderes'e göre bu cezayı alan kişi, memuriyetin farklı kadrolarında yine çalıştırılabilirdi. Almış olduğu ceza sadece bulunduğu mevkide çalışamayacağına yönelikti. Diğer taraftan kanunun ilgili maddesi de meclis tarafından yeniden düzenlendiği için bu kişi, yeni kanuna göre Maliye Bakanlığınca yeniden istihdam ettirilebilirdi.[114]

29 Haziran 1938 tarihinde ise Beden Terbiyesi Kanunu'nun genel hükümleri üzerine yapılan görüşmede Kocaeli Milletvekili İbrahim Dıblan, kanunun 13. Maddesi ile ilgili olarak öğrencilerin spor kulüplerine katılmasında herhangi bir mahsur olup olmadığının açıklığa kavuşturulmasını istedi. Bu dönemde Türk Spor Kurumu Asbaşkanı olan Adnan Menderes, söz alarak konuya açıklık getirdi ve öğrencilerin giremeyeceklerine dair herhangi bir ibare olmadığını, dolayısıyla girmelerinde herhangi bir sakınca olmadığını belirtti.

Adnan Menderes'in Atatürk Dönemi'nde meclis kürsüsünde bulunduğu süre bu üç konuşmasından ibarettir.

113 TBMM Zabıt Ceridesi, 4. Dönem, cilt 19, birleşim 9, s.19.
114 TBMM Zabıt Ceridesi, 5. Dönem, cilt 2, birleşim 12, s. 45.

2.9. Parti Müfettişliği ve Teftiş Raporları

Tek Parti Dönemi'nde Genel Sekreterlik makamına gönderilen teftiş raporları iki kategoriden oluşmaktaydı. Birinci kategoridekiler belirli bir müfettişlik bölgesine (ki bu bölge müfettişlerin seçim bölgeleri dışındaki illeri kapsıyordu) tayin edilen milletvekillerinin göndermiş olduğu raporlardı. Bir plan dahilinde yapılan bu teftiş sisteminde, rapor bir müfettiş tarafından yazılıyordu. Bu uygulamanın hazırlığı ise 4 Haziran 1935 tarihinde CHP Genel Sekreteri Recep Peker'in Atatürk'e arz edilmek üzere Cumhurbaşkanlığı Genel Sekreterliği'ne gönderdiği *"Cumhuriyet Halk Partisi Yönetim Kurulu İş Bölümü"*[115] ile başladı. Gönderilen belgede parti bürolarının görevleri anlatılmaktaydı.

Bu büroların görevlerini ise şu şekilde özetlemek mümkündür:

I. Büro: Partiye bağlı örgütler, seçimler ve parti örgütlerinin iç işleri, yabancı partilerle ilişkiler.

II. Büro: Program ve tüzük işleri, başbakanlığa bağlı direktörlükler, günlük işlere ait dilekler.

III Büro: Devrim karşıtı hareketler, azınlık grupları, ecnebi kulüpleri ve okulları, karşı partililer gibi parti dışı oluşumlarla beraber devrimlere yönelik tehditlerin araştırması.

IV Büro: Teftiş işleri.

V. Büro: Ulusal kültür ve bilimsel konularla ilgili yayın ve konferanslar.

VI. Büro: Spor işleri, gençlik örgütleri beden eğitimi konuları.

VII Büro: Halkevlerinin çalışması dışında devlet işi olarak çok çocuk ve çok yurttaşın okuma yazma sahibi olmasını sağlamak, ders kitaplarını partinin ana prensiplerine uydurmak, halk kürsüleri, yeni tip köy okulları, Kültür Bakanlığı ile ilgili dilekler.

VIII. Büro: Basın yayın işleri ve parti yayınları ile birlikte parti propagandası.

IX. Büro: İşçi ve esnaf örgütleri, serbest meslek grupları, bunları ilgilendiren dilekler.

X. Büro: Ekonomi tarım ve finans işleri, bayındırlık işleri ile birlikte bu işlere ait kanunların uygulanışının yurtta yarattığı siyasal etkiler.

XI. Büro: Sağlık ve sosyal yardım işleri, bu işlerle ilgili dilekler

XII. Büro: Hukuk işleri ve parti çalışmalarının hukuk esaslarına uydurulması.

XIII. Büro: Partinin tüm örgütlerinin ve halkevlerinin hesap işleri, parti mal mülk eşya işleri, yardım parası toplama işleri.

---

115 **Cumhurbaşkanlığı Arşivi, CHP Genel Sekreterliğinden Gönderilen 7 Ağustos 1935 Tarihli ve "Cumhuriyet Halk Partisi Yönetim Kurulu İş Bölümü" konulu yazısı.**

XIV. Büro güzel sanatlar, müzeler ve Yeni Türkiye'nin bu alanlardaki uluslararası bağlantıları, turizm.

Gönderilen tasarının kabul edilmesinin ardından 12 Haziran 1935 tarihinde Cumhuriyet Halk Partisi Genel Sekreterliği tarafından *"Teftiş İşlerini Yürütme Planı"* yayınlandı.[116] Bu plan, Türkiye'nin dört bir yanına gidecek parti müfettişlerinin teftişlerinde bakacakları hususları belirlemekteydi. Buna göre parti yönetim kurullarının çalışmaları üye kaydı, bütçe ve hesap işleri, mallar ve mülkler şeklinde; ili/ilçeyi ilgilendiren diğer konular ise gençlik ve spor faaliyetleri, halkevleri, basın-yayın, hükümetin ucuzlatma işlerinin halk nazarındaki etkisi şeklinde gruplandırılmıştı. Her bölümün altında teftişe giden müfettişten sonucunun yazılması istenen sorular bulunmaktaydı.[117] Parti müfettişleri teftişlerini yaptıktan sonra bu soruların cevaplarını yazıp bir rapor haline getiriyordu. Genel Sekreterlik makamına gönderilen raporlar burada tasnif edilip ayrılarak yukarıda belirtilen bürolardan ilgili olanlara gönderilmekteydi.[118]

İkinci kategorideki raporlar ise milletvekillerinin seçim dönemlerinde veya

---

116 Murat Metinsoy tarihi 2 Haziran olarak vermiştir. Bkz. Murat Metinsoy, "Erken Cumhuriyet Döneminde Mebusların 'İntihap Dairesi' ve 'Teftiş Bölgesi' Raporları", **Tarih ve Toplum Yeni Yaklaşımlar**, sayı:3, 2006, s.113. Ancak kaynak gösterdiği arşiv belgesinde tarih 12 Haziran olarak geçmektedir. Bkz. **BCA Fon Kodu: 490.1.0.0 Yer No: 620.36.1.** Ayrıca **BCA Fon Kodu: 490.1.0.0 Yer No: 724.479.1.** nolu belgede de tarih 12 Haziran olarak geçmektedir.

117 BCA Fon Kodu: 490.1.0.0 Yer No: 724.479.1.

118 Şevket Süreyya Aydemir, Adnan Menderes'in raporları ile ilgili olarak *"pek de okuyan olmuyordu"* ibaresini kullanmıştır. Bkz. Aydemir, Menderes, s.109. Ancak Menderes'in göndermiş olduğu raporlarda önemli yerlerin altının çizildiği ve paragrafların sol tarafının parantez içine alınarak karşısına gönderileceği büro numarası yazıldığı görülmektedir. Sonrasında da bu raporlar tasnif edilerek ilgili bürolara gönderilmiştir. Diğer taraftan raporların ayrıntılı olarak tetkik edildiği de yine aynı müfettişlik belgeleri içerisindeki bazı yazışmalardan anlaşılmaktadır. Örneğin Adnan Menderes'in Konya raporu ile ilgili olarak Genel Sekreterlik makamının İl Başkanlığı'na göndermiş olduğu bir yazıda *"Geçen yaz ilinizi teftiş eden Parti ispekteri Aydın saylavı Adnan Ertekinin raporunu Ankarada iken eyice tetkik etmiş ve lazım gelen notları almıştınız (..) Bu raporlar üzerinde Genyönkurulca devam eden incelemeler sonunda kovalamalar yapılacaktır:"* demektedir. Bkz. **BCA Fon Kodu: 490.1.0.0 Yer No: 677.289.1.** Yine başka bir örnek olan İçel raporunda ise Genel Sekreterlik, CHP İçel İl Başkanlığı'na gönderdiği yazıda *"Aydın Saylavı Adnan Ertekinin verdiği rapor Genyönkurulca eyice incelendi. Görülen eyi ve kusurlu noktalar meydana çıkarıldı... "* denmekte ve sonrasında raporda belirtilen eksik hususların giderilmesi ile ilgili konuya geçilmektedir. Bkz. **BCA Fon Kodu: 490.1.0.0 Yer No: 268.1068.1.** Ayrıca, Antalya ilindeki yönetim kurulunda yaşanan bir sıkıntıdan dolayı Adnan Menderes'le özel olarak görüşülmüş ve bu bölgedeki durum hakkında kendisinden sözlü olarak da bilgi alınmıştır. **BCA Fon Kodu: 490.1.0.0 Yer No: 618.28.1.** İnönü Dönemi'ndeki raporlarına karşı da aynı titizlik devam etmektedir. Bununla ilgili olarak Eskişehir örneğinde Adnan Menderes'in yaptığı teftiş sonrası gönderilen *"C.H.P. Vilayet İdare Heyeti Reisliğine"* başlıklı yazıda müfettişin raporunda bahsettiği usule aykırı konuların ekte bağlı olarak belirtildiği ve bunların derhal düzeltilerek bu konuda bilgi verilmesi gereği belirtilmektedir. Bkz. **BCA Fon Kodu: 490.1.0.0 Yer No: 1576.419.2.** Arşiv belgelerinde hem Atatürk Dönemi'nde, hem de İnönü Dönemi'nde bunun gibi Adnan Menderes'in müfettişlik raporlarına yönelik yapılan çeşitli işlemler ve yazışmalar mevcuttur. Dolayısıyla Şevket Süreyya Aydemir'in bahsettiği gibi bu raporların okunmadan bir kenara atılması ve değerlendirilmemesi gibi bir durum olduğunu söylemek günümüzde kullanıma sunulan bu belgelerin ışığında gerçekçi değildir.

yaz tatillerinde seçim bölgelerine gittiklerinde buralar hakkında Genel Merkez'i bilgilendirdikleri raporlardı. Bu raporların belirli bir yapısı ve formatı yoktu. Bazı raporlar tek milletvekili tarafından hazırlandığı gibi bazıları da birden fazla milletvekili tarafından seçim bölgesi dolaşılarak birlikte hazırlanan raporlardı. Genel itibariyle bu raporların birinci kategorideki raporlardan en büyük farkı ise milletvekillerinin yazdıkları raporlarda parti işlerinden çok bölgedeki halkın durumuna ağırlık vermesiydi.[119] Diğer taraftan bu raporların, aynı seçim bölgesindeki milletvekilleri tarafından yazılmış olmasından dolayı birinci kategorideki raporlara göre daha az objektif olduğu söylenebilir.[120]

Aydın Milletvekili Adnan Menderes, Atatürk Dönemi'nde 1935-1936 yılları arasında müfettişlik görevi üstlendi. Teftiş bölgesi Antalya, Konya ve İçel illerini kapsamaktaydı. 1934 yazında Aydın'da da teftişlerde bulunan Menderes'in hem birinci kategoride hem de ikinci kategoride raporlar hazırladığını söylemek mümkündür. Kendisinin Atatürk Dönemi'nde "parti müfettişi" olarak görev aldığı iller ise tarihleri ile birlikte şu şekilde sıralanmıştır:[121]

1935 Yılı

Ağustos – Konya[122]

Eylül – Antalya[123]

1936 Yılı

Ocak – İçel[124]

---

119 Bunların arasında Antalya Milletvekili Türkan Baştuğ'un raporundan bir örnek şu şekildedir: *"Hatırlarını sorup ihtiyaçlarını anlamak istediğimizi (yayladan inip sahil kasabalarındaki köylerde yaşayanları kastediyor) söyleyince "Allah padişahımıza ömür versin" dediler. Padişahın olmadığını ve bu günkü siyasi vaziyeti anlayabilecekleri bir lisanla anlatmağa çalıştığım halde anlayamadılar (...) Kendi sıfatımızı tekrar söylediğim zaman köylüler gine, Allah padişaha ömür versin, dediler."* BCA Fon Kodu: 490.1.0.0 Yer No: 618.28.1.

120 Örneğin Antalya Milletvekili Rasih Kaplan'ın Antalya seçim bölgesi hakkında yazmış olduğu raporda İl Başkanı Şerafettin Karacan aleyhinde pek çok ifade bulunmaktadır. Bkz. BCA Fon Kodu: 490.1.0.0 Yer No: 724.479.1. Ancak Adnan Menderes'in Antalya teftiş raporunu okuduğumuzda ikisi arasında yoğun bir husumet olduğunu ve bu husumetin parti içerisinde de cepheleşmelere sebep olduğunu görmekteyiz. Dolayısıyla Kaplan'ın Karacan aleyhinde yazmış olduğu ifadelerin bir kısmının bu husumetten kaynaklandığını söylemek de mümkündür.

121 **BCA Fon Kodu: 490.1.0.0 Yer No: 275.1103.3.**

122 **BCA Fon Kodu: 490.1.0.0 Yer No: 618.27.1**, BCA Fon Kodu: 490.1.0.0 Yer No: 677.289.1, BCA Fon Kodu: 490.1.0.0 Yer No: 724.479.1, **BCA Fon Kodu: 490.1.0.0 Yer No: 726.485.1**.

123 BCA Fon Kodu: 490.1.0.0 Yer No: 618.27.1, BCA Fon Kodu: 490.1.0.0 Yer No: 677.289.1, BCA Fon Kodu: 490.1.0.0 Yer No: 724.479.1, BCA Fon Kodu: 490.1.0.0 Yer No: 726.485.1.

124 Süleyman İnan Adnan Menderes'in 1936 yılının Şubat ayında Antalya-Isparta illerini teftiş ettiğini Mart ve Kasım aylarında ise Seyhan ve İçel'i teftiş ettiğini belirtmiştir. Ancak kaynak göstermiş olduğu BCA Fon Kodu: 490.1.0.0 Yer No: 618.28.1 numaralı gizli belgede bu teftişlerle ilgili bir bölüm görülememiştir. Ayrıca Adnan Menderes 1936 yılının

Aydın'a geldiğinde muhtelif zamanlarda il merkezini ve ilçeleri dolaşmaya çıkan Adnan Menderes[125], bu teftiş görevlerinin bir nevi alıştırmasını da seçim bölgesi olan Aydın'da yaptı. 4 Ağustos 1934 tarihinde seçmenlerle buluşmak için Aydın'a gelen Menderes[126], burada aynı zamanda parti işlerini de teftiş etmesi yönünde talimat almıştı.[127] 12 Ağustos'ta teftişini gerçekleştirmek üzere Karacasu ve Nazilli ilçelerine gitti.[128] Burada hesap işlerine girmeden genel bir teftiş yaptı. Zaten altı ay sonra seçim olduğundan dolayı geliş amacı daha çok seçmenle buluşmaktı.

"Hesap işlerini bütün kazalarda, merkez ve ulusevinde[129] araştırmamın epey bir zaman uğraşmaya bağlı bir iş olduğunu gördüm." diyen Adnan Menderes, bu kadar kısa süre içerisinde ayrıntılı ve faydalı bir teftiş faaliyeti icra edemeyeceğini tecrübe etmişti. Bunu genel merkeze bildirerek Kurultay'ın kapanmasından sonra 18 Ağustos'ta Aydın'a tekrar gelerek ayrıntılı bir teftiş yapacağını bildirdi.[130]

Ocak ayında İçel teftişini yaparak bitirmiş ve Şubat ayında da teslim etmiştir. **BCA Fon Kodu: 490.1.0.0 Yer No: 660.204.1; BCA Fon Kodu: 490.1.0.0 Yer No: 268.1068.1.** İnan'ın verdiği dipnotu Günver Güneş ve Menderes Akdağ da vermiştir. Bkz. Güneş ve Akdağ, s.190.

125 Bu dönemle ilgili yerel gazetelerden Adnan Menderes'in halkla görüşmek için Eylül 1932'de Nazilli, Karacasu ve Bozdoğan'a (Ant, 13 Eylül 1932, s.1; Ant 29 Eylül 1932, s.1) Nisan 1933'de Söke'ye (Ant 12 Nisan 1933, s.1), Temmuz 1933'te Nazilli'ye (Ant, 2 Temmuz 1933, s.1), Ağustos 1933'te il çevresindeki köylerle birlikte Koçarlı, Germencik, Karapınar Bozdoğan ilçelerine gittiği (Ant, 17 Ağustos 1933, s.1; Ant, 26 Ağustos 1933, s.1) tespit edilmiştir.

126 Aydın, 5 Ağustos 1934, s.1.

127 BCA Fon Kodu: 490.1.0.0 Yer No: 620.36.1.

128 Aydın, 14 Ağustos 1934, s.1.

129 Aydın Halkevi kastedilmektedir.

130 BCA Fon Kodu: 490.1.0.0 Yer No: 620.36.1. Mektubunda Adnan Menderes'in ileride daha ayrıntılı bir şekilde hazırlayacağını söylediği bu rapor Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi'nde bulunamamıştır.

Adnan Menderes'in Aydın Gazetesindeki Fotoğrafı[131]

Çalışmalarını titiz ve detaylı bir şekilde yaptığı görülen Adnan Menderes, Genel Sekreterlik makamı tarafından da Konya teftişinin sonrasında takdir edildi.[132]

131 Aydın, 14 Ağustos 1934
132 BCA Fon Kodu: 490.1.0.0 Yer No: 677.289.1.

2.9.1. Konya Teftiş Raporu

7 Ağustos 1935'te şehre gelen Adnan Menderes bunu CHP Genel Sekreterliği'ne bildirirken telgrafta şu ifadeleri kullanmıştı:

" İkonyada vazifeme başladım. Soy adım ertekin değil menderes oldu. emir ve direktiflerinizin buraya bildirilmesini sonsuz saygılarımla dilerim. adnan menderes aydın saylavı"[133]

Görevine başlayan Müfettiş Adnan Menderes'in işi pek de kolay değildi. Yeni başlamış olduğu müfettişlik görevi için oldukça büyük bir il olan Konya'nın on dört ilçesi bulunmaktaydı. Burada yaklaşık bir ay kadar kalarak Konya ili ve çevre ilçelerinde teftişlerde bulunacaktı. Tüm uğraşlarına rağmen kendisine verilen sürede teftişini yetiştiremedi.[134] Çünkü bu sürede Konya'yı detaylı bir şekilde teftiş ederek kanaatlerini oluşturması çok zordu. Dahası, karışık ve çözülmesi zor olan pek çok durum vardı. Kalmış olduğu zaman dilimi bile aslında olayları tamamen çözmesine yetmemişti.

Teftişini tamamladıktan sonra Genel Merkez'in hazırladığı formata göre il ve ilçe bazında raporunu hazırlayan Menderes'in bu raporunun özeti aşağıdaki gibidir:

1) İl Merkezi

a. I. Büroyu İlgilendiren Konular

Raporunun girişinde Konya'da parti ile ilgili genel değerlendirmelerini aktaran Adnan Menderes'e göre parti teşkilatı istenildiği gibi halkın içine girerek onun bağrında kök salamamıştı. Diğer yandan parti çalışmaları da zayıf ve düzensizdi.[135]

Adnan Menderes'e göre bundaki en önemli sebep il yönetim kurulu üyeleri ve çevresindekilerin parti ve memleket işlerine hakim olmaları sayesinde kazanç ve

133 Adnan Menderes 28 Haziran 1934 tarihli soyadı kanunu ile başta "Ertekin" soyadını aldı. Sonrasında Tevfik Rüştü Aras'ın kendisine *"sizin oralarda Menderes suyu var. Niye Menderes soyadını almıyorsun?"* demesi üzerine bu tekliften etkilendi. Bkz. Aydın Menderes'ten aktaran, İnan, s. 24. Muhtemelen Adnan Bey bu telkinden sonra soyadını değiştirdi. Kanuna göre soyadı değişikliği mahkeme kararı ile yapılmasına rağmen kendisinin soyadı değişikliği ile ilgili herhangi bir karara ulaşılamamıştır. Bu konu ile ilgili elimizde Menderes soyadının kullandığı ilk belge budur: Bkz. BCA Fon Kodu: 490.1.0.0 Yer No: 677.289.1.

134 BCA Fon Kodu: 490.1.0.0 Yer No: 677.289.1.

135 BCA Fon Kodu: 490.1.0.0 Yer No: 724.479.1.

ticaret alanında da fayda sağlamalarıydı. Bu durumun kökleri ise iki yıl önce ölen vekil Kazım Hüsnü'ye kadar gitmekteydi. Öyle ki şu anki teşkilat dahi Kazım Hüsnü'nün teşkilatı diye anılmaktaydı. Kendisi milletvekili ve Ankara'da tanınmış bir kimseydi. Konya'da parti işleriyle ilgisi fazla olduğu gibi büyük ticari işlerle de uğraşıyordu. Ticaret ve parti işlerini ilişkilendirerek bunlardan büyük oranda kazanç sağlamış, partideki pek çok kişi ile de ticaret alanında beraber çalışmıştı. Bu durum bölgede çeşitli söylentilere sebep olmuş, parti nüfuzunu ticaret işlerine bir dayanak ve basamak olarak gören halk ve partililer, parti işlerinden uzak kalmışlardı. Geçmişten süregelen bu durum, az çok değişse de ana hatlarında aynen devam etmekteydi. Bugün ildeki bütün teşekkülleri ellerinde toplayan yaklaşık on beş kişi, geçmişte Kazım Hüsnü'nün etrafında toplanan kimselerdi.

Menderes'e göre Kazım Hüsnü'nün kurduğu tarım şirketi hissedarlarını, yine kendisinin girişimleriyle kurulan bankaların başında bulunanları ve kendisinin diğer ticaret ve iş arkadaşlarının isimlerini toplarsak bugün Konya'da parti ve memleket işlerine hakim bulunanların listesini çıkarmak mümkündü.

Üye yardım parası toplama işinde de teşkilatın çalışmaları zayıftı. Konya merkezinde binlerce üyeden toplanan yardım parası 1933 yılında 36 lira, 1934 yılında ise yüz küsur liraydı. Bununla ilgili olarak Menderes raporunda *"Her yapılmayan, yapılamayan iş için parasızlığı sebep gösterenler, sayısı binleri bulan üyelerimizden yardım parası toplanarak bir çok işler görmenin mümkün olabileceğini hatırlarına getirmiyorlar"* şeklinde bahsetmişti. Partililerin halktan para toplama konusundaki isteksizliğini bu şekilde dile getiren Adnan Menderes, 1951 yılında yapmış olduğu meclis konuşmasında ise CHP'nin geçmişte halktan zorla para topladığından bahsedecekti.[136]

Şevki Ergun parti başkanı, belediye başkanı ve İktisat Bankası Meclisi idaresindeydi. İyi niyetli bir kimse olan Ergun, iki sebepten parti başkanlığı nüfuzunu dış tesirlerden uzak tutamamaktaydı. Birincisi kardeşi dolayısıyla borçlu olmasıydı. Eski vekillerden İsmail Hakkı ve İzzet gibi bankaları elinde bulunduranların kardeşi dolayısıyla kendisi üzerinde tesiri olabilmekteydi. İkincisi ise parti başkanlığı ve belediye başkanlığı görevini bu zümreye dayanarak korumak zorundaydı. Bu kişiler kendisini tutmaz ve görevinden çekilmek zorunda kalırsa geçinmek için dayanacağı bir kaynak bulunmamaktaydı. İl Yönetim Kurulu'ndaki diğer üyeler

136 Konuşması şu şekildedir: *"Teberru (bağış) suretiyle geçen bâzı emvalin (malların) tasarruflarının Halk Partisine tanınmadığından bahsolunuyor. Bu zora ve cebre dayanan teberru ve satın almalara teberru demek ve bunları normal birer alım, satım muamelesi kabul etmek mümkün müdür?"* Bkz. TBMM Tutanak Dergisi, 9. dönem, cilt 9, birleşim 110, s.662.

de düzenin çarklarına uyum sağlamışlardı. Çoğu parti haricinde ticaretle uğraşmakta olup ticari işlerini halletmek için de parti nüfuzunu kullanan, yaptıkları kanunsuz işlerle ilgili olarak da haklarında söylentilerin bulunduğu kişilerdi.

İl Yönetim Kurulu'ndaki bu işlere karışmayan diğer dört üyeden ikisi eski öğretmenlerden Faik ve Ferit Bey olup kendileri halk tarafından çok sevilen insanlar olmasına rağmen enerji ve iradelerini etkili kılacak imkanlara sahip değillerdi. Dr. Cevat Arif ise olaylara karşı seyirci kalmakla birlikte yapılanlardan çok şikayet etmekteydi. Diğer dördüncü üye ise bir kadındı.

Konya'da parti durumunu güç hale getiren sebeplerden birisi de hükümet reisi ile parti başındakilerin anlaşamamış, iş ve fikir birliğinde bulunamamış olmasıydı. Vali Cemal Bardakçı, partililer tarafından sevilmemekteydi. Parti başkanı ile yönetim kurulu üyeleri tarafından valinin kadınlara karşı zaafı ve çapkınlığı olduğu, partinin nüfuzunu kırmaya çalıştığı gibi konulardan şikayet edilmekteydi. Bunun sebebini ise Adnan Menderes valinin bu kişilerin parti nüfuzuna dayanmak yolundaki hareketlerini çoğunlukla engellemiş olmasına bağlamaktaydı. Bununla ilgili olarak Menderes *"Araştırdım; İlbayın (valinin) kırmaya çalıştığı nüfuzun Parti nüfuzu olmadığını gördüm. Parti ile değil parti başındakilerle beraber çalışmadığı iddiasına gelince, bu bir hakikattir. İlbay bu hususta az çok haklıdır da. Hükümet kuvvetinin de kendilerine mümaşat edici (alttan alıcı) olmasını isteyenlere, ilbayın boyun eymemesi, hükümet perestijinin vekarını korumak ve yükseltmek yönünden faydalı olmuştur. Çünkü olur olmaz işlerde parti nüfuzunun ileri sürülmesi artık görülmez olmuştur."*[137] demekte ve valinin bu konuda haklı olarak hükümet prestijini koruma maksadıyla bazı işleri engellemeye çalıştığını belirtmekteydi. Yani Menderes'e göre valinin engelleme girişimleri parti nüfuzuna ve otoritesine yönelik değil, bu nüfuzu istismar eden kişilere yönelikti.

Konya'da parti çalışmalarının her sahasında görülen ve bütün devlet işlerindeki kayıtsızlık ve alakasızlık, üzerinde durulması gereken önemli bir konuydu. Menderes'e göre bunun iki sebebi vardı: *"Tüzük ve genelge hükümlerine ve parti yüksek onurunun emirlerine kabili ihmal, yapılsa da olur, yapılmasa da olur görüşü ile bakılmakta olması, diğer sebep te, kademelerin kendine bağlı örgütleri sıkı bir teftiş ve murakabede bulundurmaları, ve çalışmaya sevk etmeleri çok önemli bir parti ödevi iken bunun tamamile ihmal edilmiş olmasıdır."* Yani İl Yönetim Kurulu bütün ilde sıkı bir teftiş ile bütün teşkilatları tüzük hükümlerine göre harekete geçirmesi ve çalıştırması gerekirken bu tarz bir çalışma hiç yapılmamıştı.

137 BCA Fon Kodu: 490.1.0.0 Yer No: 724.479.1.

Asıl garip olan durumsa il yönetim kurulu başkanı ve üyeleri çeşitli yerlere parti işleri ile ilgili gitmiş olmalarına rağmen, gidilen yerlerde parti çalışmasının tüzük ve parti emirlerine göre olup olmadığını dahi sormamışlardı.

Adnan Menderes'e göre teşkilatı sıkı ve disiplinli bir denetime tabi tutmak, partililer üzerinde fazladan bir baskı oluşturmak anlamına gelmemekteydi. Aksine bu faaliyet, ilin her tarafında canlı bir parti varlığı yaratabilmek için tatbiki zorunlu bir disiplin meselesiydi. Partinin disiplinli çalışmasına uymak istemeyenlere de partide yer verilmemeliydi. *"Çünki kıvanç ve şükranla görülüyor ki partimizin her hangi işinde çalışmaya, vazife almaya tehalük gösteren her yerde bir çok arkadaş bulunuyor. Konya'da, bilhassa merkezde pek çok istekli arkadaş vardır; ve bulmak mümkündür."*[138]

İstekliler arasında da pek çok tahsilli kişi bulunmaktaydı. Ancak bunlar partiden uzak tutulmaktaydı. Ayrıca Konya'da lise, kız-erkek öğretmen ve ortaokulları, sanat okulu gibi okullar bulunmaktaydı. Bunların yanında geçmişte faal durumda olmuş ve pek çok mezun vermiş bir hukuk okulu da vardı. Bunların çoğunluğu partiye üye dahi yapılmamıştı.

Adnan Menderes'e göre bu imkanlar göz önünde bulundurulduğunda parti ve kendisine bağlı kurumları az sayıda zümrenin eline bırakmaya gerek yoktu. Konya'da partiye yararlı hizmetlerde bulunabilecek kapasitede pek çok okumuş, kaliteli insan mevcuttu. Dolayısıyla Genel Sekreterliğin buna yönelik bazı düzenlemelerde bulunması için gereken ortam hazırdı.

b. III. Büroyu İlgilendiren Konular

Çiftçi, tüccar, sanatkar ve serbest meslek erbabının partiye karşı sevgi ve bağlılıkları iyi durumda olmakla beraber olaylara karşıdan seyirci vaziyetindeydiler. Diğer taraftan partiye kabul edilmeyen Avukat Hulki'nin baro başkanlığına seçilmiş olması ise partiye karşı değil, il yönetim kurulu kadrosuna karşı yapılmış bir hareketti.

Başta Atatürk olmak üzere devlet büyükleri hakkında bundan üç-dört yıl önce yazmış olduğu bir yazıdan dolayı mahkemeye verilen ve sonunda iki yıl hapse mahkum olan Almanca Öğretmeni Sabahattin Ali'nin duruşması sırasında bu kişi lehine çoğunluğu öğretmenlerden oluşan kimseler tarafından çeşitli hareketler görülmüştü. Adnan Menderes, kendisi hakkında raporunda şu ifadeleri kullandı:

138 BCA Fon Kodu: 490.1.0.0 Yer No: 724.479.1.

"Sabahattin Ali komünisttir, büyüklerimizin ve rejimimizin kuvvetli bir düşmanıdır. O zaman yazdığı ve mahkumiyetine sebep olan yazısını evvelce sunulmuş olmasına rağmen bir defa daha sunuyorum. Çünkü bu adam, mahkumiyetinin bir kısmını hapishanede geçirdikten sonra onuncu cumhuriyetin affına uğramıştır. Sabahattini Aydından tanırım; Ankarada da bu gün zehirlerini saçmaktan bir an geri kaldığı yoktur. Yazık ki edebiyat alanında oldukça tanınmaya başlayan bir iktidarı da vardır."[139]

c. V. Büroyu İlgilendiren Konular

Adnan Menderes'e göre Parti Yönetim Kurulu'nun halkevi çalışması ile ilgisi çok azdı. En büyük eksiklikse Halkevi'ne başkanlık yapacak çalışkan ülkülü, kültürü kuvvetli, gençliği etrafında toplayacak bir kişi bulunmamasıydı. Halkevi başkanlığı görevini Ferit Uğur'un istifa etmesi ve başka kimsenin bulunamaması üzerine yönetim kurulundan Faik Doyman partililerin baskısı ile getirilmişti.[140] Ancak kısa bir süre çalıştıktan sonra o da görevden çekildi. Bu çekilmeden sonra da ne asıl, ne de yedek olarak Halkevi'ne başkan bulunamadı.

Halkevi'ne gelir temini için çalışmalar yapılmış olsa da yetersiz kalmıştı. Bu sebeple Halkevi şube yönetim kurulları işlerinin ehli olsalar da ödevlerini verimli bir şekilde yapamamaktaydılar

d. IV. Büroyu İlgilendiren Konular

Konya'da okumuş genç nüfusun yoğun olmasına rağmen spor faaliyetleri azdı. Adnan Menderes'e göre bunun sebebi partinin derleyip toplayıcı, sevk ve idare edici bir kabiliyete sahip olmamasıydı. Partide bu işlerden anlayan kimse de yoktu. Spor alanının olmaması gibi sıkıntılar parasızlıktan kaynaklansa da Menderes, asıl sebebin ilgisizlik olduğunu belirtmekteydi.

e. VIII. Büroyu İlgilendiren Konular

Konya'da Egekon, Babalık, Yenises gazeteleri çıkmaktaydı. Oldukça iyi bir gazete olan Egekon parti malı olup parti amaçlarına hizmet etmekteydi. Babalık gazetesi ise Parti Yönetim Kurulu aleyhinde çalışmak isteyen ancak baskılardan

139 BCA Fon Kodu: 490.1.0.0 Yer No: 724.479.1.
140 BCA Fon Kodu: 490.1.0.0 Yer No: 677.289.1.

dolayı pek fazla ses çıkaramayan, yine de parti başındakilerle anlaşmazlığa düştüğünde ara ara tepki gösteren bir gazeteydi. Daha çok belediye işlerine ve belediye başkanına çatmak suretiyle memnuniyetsizliğini dile getirmekteydi.

f. IX. Büroyu İlgilendiren Konular

İşçi ve amele mevcudu azdı. Esnaf teşkilatlandırılmış olup partinin ön ayak olmasıyla yirmi üç esnaf cemiyeti teşkil edilmişti. Ancak Menderes'e göre bu derneklerin herhangi bir faydası ve verimi olduğu görülmemekteydi. Genel olarak işçi ve amele bütün halk partisi ile sıkı bir kaynaşma halindeydi.[141]

g. X. Büroyu İlgilendiren Konular

Konya'da kuruluşlarında halkın sermayesinin çok olduğu İktisat, Ahali ve Ticaret bankalarının yönetim kurullarındaki isimler parti ile doğrudan bağlantılıydı. Adnan Menderes'e göre bu bankaların ekonomik durumlarının hayli kötü olması ve ortaya çıkan bir takım söylentilerden dolayı, parti yönetim kurulu üyeleri ile bankalar arasında var olan bağlantı partiye zarar vermekteydi.

h. XIII. Büroyu İlgilendiren Konular

Menderes'e göre Konya'da yardım paralarının toplanmasıyla ilgili yapılan çalışmalar çok yetersizdi. Partililer bu konuda fazla müsamahakâr davranmaktaydı. Bu da parti işlerinin ilde gelişmesine mani olan önemli bir etkendi. Partililer ise yardım parasının toplanması durumunda üyelerin partiden ayrılacaklarından çekinmekteydiler. Diğer taraftan ekonomik bunalımdan dolayı yardım paralarının toplanmasında fazla ısrar edilmemesi konusunda Genel Merkez'in görüş bildirdiğini söylemekteydiler. Ancak işin ilginç tarafı Menderes'in böyle bir şeyden haberi yoktu.

Yardım paralarının toplanması konusunda fazla müsamahakar davranıldığını belirten Menderes, 1951 yılında yaptığı meclis konuşmasında CHP'nin halktan zorla para topladığını ifade edecekti.[142]

---

141 **BCA Fon Kodu: 490.1.0.0 Yer No: 726.485.1.**

142 1951'de yardım paralarının halktan zorla toplandığını ifade eden Menderes'in 1935 yılında partililerin halktan yardım parası toplanması konusunda çekingen davrandığından şikayet etmesi oldukça dikkat çekicidir. Bkz. TBMM Tutanak Dergisi, 9. dönem, cilt 9, birleşim 110, s.662.

İl Yönetim Kurulu sekreteri dürüst ve çalışkan bir kişiydi, işlerini de bu zamana kadar düzgün bir şekilde yapmıştı. Ancak almış olduğu aylık 205 liraydı ki bu miktar Konya gibi ucuz bir şehir için fazlaydı.[143]

2) Merkez İlçe

Adnan Menderes buradaki İlçe Yönetim Kurulu'nu işlemez bir halde bulmuştu. Kendisi buna sebep olarak da parasızlığı ve İl Yönetim Kurulu ile aralarının iyi olmamasını göstermekteydi. Ancak parasızlık yalnız merkez ilçeye has bir durum değildi. İldeki bütün parti örgütleri hemen hemen aynı durumdaydı. Diğer taraftan parti il başkanı ve vali arasında iş ve fikir birliği olmadığından dolayı hususi muhasebeden alınan yardım ilin genişliğine ve ihtiyacına nazaran az gelmekteydi.

3) Karapınar İlçesi

Buradaki partililer kendi halinde kimseye iyiliği veya fenalığı olmayan kişiler olup parti işleriyle uğraşabilecek kapasitede değillerdi. Menderes, ilçedeki partililerin durumu hakkında şu şekilde örnek vermektedir: *"Yönetim kurulu başkanına tüzüğü getiriniz dedim, arandı, tarandı nihayet tüzüğün ne olduğunu sordu; nizamname dedim gene aradı, bulamayınca, bir tane vardı galiba kaymakam aldı götürdü dedi. Ben kendim dolapları karıştırdım bir paket tüzük buldum. Parti işlerinde ilgi ve çalışmaları bununla ölçülebilir."*[144]

Büro ve evrak işleri düzgün olmayan ilçede üye kaydı işi de uygun değildi. Etrafta söylenenlere göre bütün Konya ilinde Atatürk'ün Konya'yı ziyaret edeceği öğrenilince geldiğinde bu konuyu soracağından çekinilerek alelacele o zamana kadar mevcut bulunmayan üye kayıt defteri yapılmış ve bu sırada partide olsun olmasın sayı doldurmak için birçok kimse kendilerinin dahi haberi olmadan partiye üye yazılmıştı.

4) Hâdim İlçesi

İlçede parti başkanı Ahmet Taşkut evkaf idaresinin vaizi, yönetim kurulu üyelerinden Yahya Aksoy ise 15 lira aylıklı bir hatipti. Menderes raporunda bu kişiler

143 Menderes'in sekreter hakkındaki bu cümlelerini Faysal Mayak *"para fazla ama sekreter hak ediyor, o yüzden ses çıkarmaya gerek yok"* şeklinde yorumlamıştır. Bkz. Mayak, Konya Teftiş, s.173.
144 BCA Fon Kodu: 490.1.0.0 Yer No: 724.479.1.

hakkında *"bunlar vaiz, hatip geri kafalı softa insanlardır. Yönetim kurulunun diğer üyeleri de kendilerine benzer. Parti ödevlerinden hiç birisini yapmış değillerdir. Hâdim'de parti teşkilatımız vardır demek doğru olmaz."*[145] şeklinde yorumda bulundu.

İlçe Yönetim Kurulu toplanan ve bir arada iş gören bir kurul olmadığından dolayı aralarında uygunluk olup olmadığı konusunda Menderes raporunda görüş belirtmeyi faydasız bulmuştu. Kendilerine bağlı yönetim kurulları da aynı şekildeydi. Bununla ilgili olarak da şu örneği vermiştir: *"açık olarak söyleyeceğim ki kamun (bucak) ve köy teşkilatımız bu ilçede sıfırın ifade ettiği ne ise odur. Hâdimin pek yakınında ve en kalabalık kamunu olan Pirlerkondu Bucağına gittim, ve bir gece orada kaldım. Araya araya bir izbenin içinde Partimizi bulduk; birkaç tüzük ile birkaç açılmamış ülküden*[146] *başka bir şey yok. Parti çalışması namına hiçbir şey olmadığı gibi kapısından içeri başını uzatıp bakan dahi yok."*

Parti çalışmaları ile ilgili bu bilgileri veren Menderes raporuna ek olarak bir de Konya Baro Başkanı Avukat Hulki'nin durumunu belirtti. Kendisi Pirlerkondu Bucağı'nda kalırken Menderes'in yanına gelen Avukat Hulki, geçmişte partiye kabul edilmek için müracaatta bulunduğunu ancak bu isteğinin reddedildiğini anlatmıştı. Menderes'e göre kendisi halk tarafından sevilen, İstiklal Savaşı'nda büyük hizmetleri olmuş ve devrimlere gönülden bağlı bir şahsiyetti. Diğer taraftan ilde partinin nüfuzunun yoğunluğuna rağmen baro başkanı olarak kendisinin seçilmiş olması, parti için prestij bozucu olduğu gibi bu kişinin de insanları peşinden sürükleme kabiliyetinin olduğunu göstermekteydi. Bu sebeple Müfettiş Adnan Menderes raporunda Avukat Hulki Bey'in partiye dahil edilmesini teklif etmiştir.

Menderes'e göre Hadim ilçesinde partiye karşı belli veya gizli bir hareket yoktu. Ancak Kaymakam, Adnan Menderes'e peçe ve çarşafların kaldırılmasına karar verdirmekte zorlandığını ifade etmişti. İlçe Yönetim Kurulu'ndaki geri kafalılar bu karara görüntüde taraftar olmakla beraber içten gelerek halkı devrim yoluna yönelteceklerini söylemek zordu. Bu sebeple ilçede peçe ve çarşaf konusu uygulamada halledilmişse de zihinlerden tam olarak çıkarıldığını söylemek zordu.

145 BCA Fon Kodu: 490.1.0.0 Yer No: 724.479.1.

146 1933 yılında Recep Peker'in öncülüğünde Kadro dergisine alternatif olarak çıkan Ülkü dergisi Kemalizm'e sosyo-kültürel bir yorum getirmekle beraber bu ideolojiye halkçı ve köycü bir anlayış kazandırmaya çalışmıştır. Bkz. Uyar, Tek Parti, s. 308.

5) Kadınhan İlçesi

Buradaki İlçe Yönetim Kurulu Menderes'e göre bir aile ocağı manzarasını göstermekteydi. Parti başkanı Ata, ailenin büyük bölümünü Yönetim Kurulu'na taşımıştı. Belediye Başkanı Enver, Ata'nın akrabasıydı. Belediye Yönetim Kurulu'nda da Ata'nın akrabaları bulunmaktaydı.

İlçe Yönetim Kurulu'nda Menderes'in en fazla gözüne çarpan hadiseler parti örgütüne kendi adamlarının ve tanıdıkların alınmasında titizlik gösteriliyor olması, kendilerine boyun eğmeyen memurlarla uğraşarak bunların attırılması ve bu suretle memurlar üzerinde baskı oluşturulmasıydı. Kaymakam ve memurlardan bazılarının attırılması için yapılan dilekler yerine getirilmeyince bu kişiler Menderes'e de aynı dileklerini iletmiş, bu yüzden parti işlerinin yürümeyeceğini bildirmiş ve böyle giderse partiden çekileceklerini ifade etmişlerdi.

Ata'nın kayınbabası Niyazi ise zengin bir zorba gibi görünmekteydi. İstiklal Savaşı Dönemi'nde çıkan isyana da karıştığına dair hakkında söylentiler bulunmaktaydı.[147] Yönetim kurulu üyelerinden Ata'nın eniştesi Osman ise livata[148] suçundan üç seneye mahkum olmuştu.

Kaymakam genç, başarılı bir memur olmasına rağmen partililer kendisi hakkında müfettişe çok fazla şikayet etmekle birlikte adı pek çok yolsuzluğa karışan mal müdürü hakkında tek kelime etmemişlerdi. Menderes'e göre bu durum yukarıda belirtilen kişilerin parti otoritesini istismar niyetinde olduklarını göstermekteydi.

Menderes raporunun devamında bu kişilere karşı duyulan memnuniyetsizlikle alakalı bir oluşumdan da bahsetmektedir: *" Yine bu memurlarla, gayri memnunlardan eski şarbay (belediye başkanı) Bekir, öğretmen Hulusi ve daha bazı kimselerin birleşerek bir spor kulübü mevcut olduğu halde, küçücük bir kasabada bir ikincisini kurmak istemeleri kayda değer bir tezahürdür. Bundan maksat, gençleri ve gayri memnunları, spor kulübü adı ve paravan arkasında, bir çatı altında top-*

147 Adnan Menderes belgede isyanın ismini vermemiş olmakla birlikte muhtemelen Konya-Kadınhan İlçesinde başlayan Delibaş Mehmet isyanından bahsetmektedir. Hürriyet ve İtilâf Fırkasına dahil Zeynelabidin ve Delibaş'ın kalabalık bir toplulukla 2 Ekim 1920'de Konya'da çıkarmış oldukları isyanın amacı geçici bir hükümet kurmak ve hareketi kazalara kadar yaydıktan sonra Yunanlılarla birleşip, Ankara'ya saldırmak ve İstanbul yolunu açmak olmuştur. Bunu yapmak için de Milli Mücadele'nin içerisinde bulunanları kafir olmakla itham etmişlerdir. Askerî ve milis kuvvetler tarafından isyan şiddetle bastırıldıktan sonra İstiklâl Mahkemelerinin çalışmaları ile Konya Ovası Millî Mücadele'nin en verimli bölgesi olmuştur. Bkz. Ergün Aybars, **İstiklal Mahkemeleri**, 1. basım, Bilgi Yayınevi, İstanbul, 1975, s.118.

148 Erkekler arasındaki cinsi sapıklık

lamaktır. Öğretmen Hulûsinin Kadınhanından uzaklaştırılmasının eyi olacağını bu münasebetle arzetmeği vazife bilirim.[149]

İlçede partiye karşı herhangi bir hareket olmayıp partinin başındakilere olan memnuniyetsizlikten kaynaklı hareketler mevcuttu. Genel anlamda geri ve açılmamış bir kasaba olmasına rağmen burada Menderes irticayı besleyici bir hareket ve devrim aleyhtarlığı sezmediğini belirtti. Ancak peçe ve çarşafların kalkması için karar verilmiş olmasına rağmen henüz harekete geçilmemişti.

İlçenin genel durumuna göre nispeten gençlik canlıydı. Bir okuma yerleri ve ara sıra temsil verdikleri bir temsil salonları vardı.

6) Akşehir İlçesi

Akşehir İlçe Yönetim Kurulu'ndaki partililer Menderes'e göre sosyal ve ahlak vasıfları iyi kişiler olup halk nazarında iyi bilinen kişilerdi. Ancak oldukça büyük ve zengin bir ilçe olan Akşehir'de Parti Başkanı Dr. Aziz, sözünü geçirebileceği kişilerle çalışmak ve partiyi yekpare yönetebilmek için partide çalışmak üzere özel kıymeti olan yetenekli kişileri partiye dahil etmemişti. Dr. Aziz'in güttüğü diğer bir amaç ise partiyi ağalardan ve eşraf kafalılardan uzak tutmak olmuştu. Ancak Menderes'e göre bu iki amacı da sağlayarak yine de daha iyi bir yönetim kurulu seçilebilirdi.

Dr. Aziz, müfettişe göre münevver, çalışkan ve halkın içine girmesini bilen bir kişiydi. Eşraf kafalı ağalardan başka hemen hemen herkese kendisini sevdirmişti. Kendisi henüz partide muntazam ve metodlu bir çalışma sistemi oluşturamamış olmasına rağmen bunu ileride yapabilecek kapasitedeydi.

Adnan Menderes'in ilçede bulunduğu sırada peçe ve çarşafın kaldırılması üzerine çalışmalar devam etmekteydi. Raporda belirtildiğine göre ilçede terziler harıl harıl mont dikiyordu.

Akşehir'de spor örgütlerinin ve gençliğin çalışması iyi durumda olup kulüplerin partiye bağlılığı iyi durumdaydı. Burada gençlik teşkilatlanmış olup,

149 Kadınhan'daki partililer hakkında bunca olumsuzluğu dile getiren Menderes'in buradaki çözüm önerisi dikkat çekicidir. Kendisinin anlattığına göre ilçedeki en büyük sorun parti başkanının etrafındaki akrabaları ile birlikte oluşturduğu zorba yönetim ve parti otoritesinin istismar edilmesidir. Hal böyleyken ilçedeki aydın kesimin bu duruma karşı çıkması aslında normal sayılabilecek bir davranıştır. Parti başkanı ve etrafındakilerin acilen tasfiyesi ile zorbalığa ve istismara son verilmesi gerekirken bu yönetimden rahatsız olanların tasfiye edilmesi haliyle geçici bir çözüm olarak görülmektedir. Diğer taraftan bu kişilere karşı –haklı olmalarına ve direk partiye karşı olmamalarına rağmen- Menderes'in müsamahasız tavrı da dikkat çekicidir.

Halkevi'nin birkaç şubesi Halkevi çalışmadığı halde şimdiden kurulmuş gibiydi. Menderes'e göre ilçede bir halkevi açılması faydalı olacaktı ve gençlerin dileği de bu yöndeydi.

Akşehir'deki gençlik teşkilatlanması ile ilgili bu yorumlarda bulunan Menderes, 1951 yılında halkevleri ile ilgili yaptığı konuşmada ise gençlik teşkilatları ile ilgili yapılan çalışmaları "faşistvari" olarak nitelendirecekti.[150]

7) Beyşehir İlçesi

Menderes'e göre Beyşehir İlçe Yönetim Kurulu hakkında iyi anlamda söylenecek herhangi bir şey yoktu. Halk nazarında da durumları iyi değildi. Parti başkanı İkbal, medrese okumuş, dava vekilliği yapan ve halkça pek sevilmeyen bir kimseydi. İkbal hakkında parti otoritesini istismar ederek dava vekilliği için köylerden müşteri topladığına dair söylentiler olsa da Menderes bunları abartı olarak değerlendirmekteydi.

İlçede yönetim kurulu üyeleri ikiye ayrılmıştı. Bir taraf başkan İkbal'in tarafındayken diğer taraf ise eski Belediye Başkanı Mustafa ile beraberdi. Bu durumu Menderes devamında şöyle anlatmaktadır: *"İlçeyönkurulu topladım, parti işleri üzerinde konuşmak istedim; iki taraf az kalsın döğüşeceklerdi. Sonra Uray (belediye) kurulu üyeleriyle toplu olarak konuşma yapmak üzere toplandım bu sefer de kavganın önüne güç geçebildim."*[151]

İlçe Yönetim Kurulu'nun yerel hükümet amirleri ile iş ve fikir birliği yoktu. Büro işleri yetersizdi. Kendilerine bağlı kademeler de teftiş edilmemekteydi. Menderes bununla ilgili olarak raporda *"İlçeyönkurul altı ay toplanmazsa kendine bağlı örgütlerin nesini, ne sıfatla teftiş edecek?"* demekteydi.[152]

Beyşehir'de halkın hemen hepsi çiftçi olup sayım vergisinden dert yanmaktaydı. Diğer taraftan fiyatların ucuzlamasından ve Ziraat Bankası'nın faizleri indirmek ve borçları taksitlendirmek için aldığı karardan memnunlardı.

---

150 Menderes'in konuşması şu şekildedir: *"Bir siyasi parti kendi siyasi maksatları dışında işlerle meşgul olmaması icap eder. Halkevleri, Halkodaları kurmak, gençlik teşkilatını ele almak faşistvâri telâkki ve düşüncelerin mahsulü olsa gerektir."* Bkz. TBMM Tutanak Dergisi, 9. dönem, cilt 9, birleşim 110, s.662.

151 BCA Fon Kodu: 490.1.0.0 Yer No: 724.479.1.

152 BCA Fon Kodu: 490.1.0.0 Yer No: 724.479.1.

8) Seydişehir İlçesi

Parti başkanı avukat Sait Sönmez, Konya hukuktan mezun iyi bir kişiydi. Fakat Adnan Menderes'e göre yetenekli biri olduğu, heyecanının ve enerjisinin yeterli olduğu söylenemez. Yönetim Kurulu'nun diğer üyeleri de çoğu ilk tahsilli yaşlıca ve kendi halinde kimselerdi. Yerel hükümet amirleri ile partililer arasındaki uyum iyi durumdaydı.

Büro çalışmaları iyi durumda değildi. Yeni harflerle okuma yazma bilmeyen bir sekreterleri bulunmaktaydı ve büro işlerinin tamamı bu kişinin elindeydi. Kurul üyeleri ise parti işleriyle ilgili değillerdi. Hatta parti başkanı bir vesile ile Menderes'e tüzüğü okumadığını dahi söylemişti.

İlçede Gençler Birliği isminde bir futbol kulübü kurulmuş fakat kulüp yürütülememişti. Gençlikle ilgili de başka hiçbir teşekkül bulunmamakta, parti de bu işle ilgilenmemekteydi.

Menderes Seydişehir'de çiftçinin dileklerini üç maddede özetlemekteydi. Bunlar: sayım vergilerinin indirilmesi, bu sene kurak ve tohumun kıt olmasından dolayı tohumun tedarik edilmesi, sulama işlerine önem verilerek kuraklığın önüne geçilmesiydi.

Menderes raporunda usulsüz bir harcamaya da dikkat çekmekteydi. Buna göre yeni yapılan parti binası için Belediye Başkanı Agâh, kendisini parti başkanı diye tanıtarak parti binasına eşya almak üzere Genel Sekreterlik'ten para istemişti. Bu talep sonucu bin lira para tahsis edilince, Agâh parayı alıp bir takım eşya alarak ilçeye geldi. Durumu gören Parti Yönetim Kurulu ise kendi haberleri olmadan eşya alınmasına itiraz etmekle beraber alınan eşyanın bin lira değerinde olmadığı kanaatine vararak kabul senedini imzalamadılar. Bu konu ile ilgili ilçede de pek çok söylenti dolaşmakla beraber Belediye Başkanı Agâh, halk arasında da sözüne güvenilmez bir kişi olarak tanınmaktaydı.

9) Cihanbeyli İlçesi

İlçe Yönetim Kurulu başkanı bölgenin yerlisi ve tekel memuru olan Ali Fuat'tı. Konya İttihat ve Terakki İdadisi son sınıfa kadar tahsil görmüştü. Kendisi iyi ahlaklı, halk tarafından sevilen bir kimseydi. Partiyi tanıtmak ve sevdirmek ülküsüne bağlı olarak ve bu yönde hiçbir maddi menfaat sağlama amacı gütmeden sessiz sedasız çalışmaktaydı. Menderes bu başarılı genci genel sekreterliğe tanıtmaktan

mutluluk duyduğunu da ayrıca raporunda belirtti.[153] Ancak Yönetim Kurulu'nun diğer üyelerinin başkanla beraber hareket etmekten başka vasıfları bulunmamaktaydı.

Bölgede sık sık müsamereler düzenlenmiş, halkla iletişime geçilmişti. Köylere gidilip çalışılmış, kasaba için güzel denebilecek bir parti binası yapmak için de türlü fedakarlıklarda bulunmuşlardı. Parti üyeleri bina için 645 lira kadar bağış yapmış, diğer taraftan bu süreçte parti başkanı kendi evini aylık 100 liraya partiye kiralamış ve buradan gelen parayı da yeni binanın yapımı için partiye bağışlamıştı. Bu binanın yapılmasıyla Cihanbeyli bir temsil salonu, bir küçük okuma salonu, bir spor yurdu ve parti çalışmaları için de birkaç odaya kavuşmuştu. İlçe halkının yarısı Kürtçe konuşmakla birlikte bunlara Türk kültürünü aşılamak için başkanın anlayışlı bir çalışması vardı. Partililer her yönden memleket işlerine karşı ilgili ve duyguluydular. Ancak yine de parti binası için paranın ödenmesi konusunda sıkıntı çekilmiş olup partinin halen bin lira borcu bulunmaktaydı. Bu borcu geçen yıl hususi muhasebe partiye yardım olarak ödeyeceğini beyan etmiş fakat henüz ödeyememişti.

Cihanbeyli iki bin nüfuslu bir ilçe olmasına rağmen bir spor teşkilatları bulunmaktaydı. Diğer birçok ilçede spor teşkilatı bulunmazken buradaki spor kulübünün kırk yedi üyesi bulunmaktaydı.

İlçede halkının neredeyse tamamı çiftçiydi. Bundan dolayı kara değirmenlerin buğday koruma vergisinden muaf oluşu; tuzun, şekerin ucuzlatılması ilçede çok iyi bir etki yaratmıştı. Sayım vergisinin indirilmesi de genel bir dilekti.

10) Bozkır İlçesi

Yönetim Kurulu Başkanı Abdullah Doğan, Ziraat Bankası Bozkır sandığı memuruydu ve Bozkır'ın yerlisiydi. Menderes'e göre fena bir adam değildi. Görgüsü ve yeteneği kısıtlıydı.

Bundan önceki Yönetim Kurulu başta başkan Ziya olmak üzere memurlara karşı çıkarak halkı sindirme politikası güden kimselerdi. Bu sebeple yönetim kurulundakiler pek çok aleyhtar toplamış ve nihayetinde partiden uzaklaştırılmışlardı. Ancak bunlar ve taraftarları ile şu an parti başında bulunanlar arasında halen anlaşmazlıklar olmaktaydı. Müfettiş Adnan Menderes'e göre eski kadronun partiden uzaklaştırılması her şekilde iyi bir tesir yaratmıştı.

153 BCA Fon Kodu: 490.1.0.0 Yer No: 724.479.1.

11) Ereğli İlçesi

Ereğli'de uzunca bir dönem partiye hakim olmuş olan ağalar grubu bir süre önce saf dışı bırakılmışlardı. Ancak bu kişiler durumu pek hazmedememiş ve fırsat bulduklarında hücuma geçmek üzere beklemekteydiler. Hatta bunlardan birkaçı Müfettiş Adnan Menderes'i bularak kendisine şikayette dahi bulundu. Ancak Menderes'e göre bugünkü Yönetim Kurulu ağalar dönemine göre nispeten ileri durumdaydı. Ancak yine de halen halkı tatmin etmiş, hükümetle uyuşmuş ve iş birliği yapmış bir halde değildiler. Üzerine aldıkları ödevlerin çoğunu halen yerine getirmemişlerdi. Partide bütçe ve hesap işlerinin durumu da çok kötüydü. Hiçbir kayıt ve defter düzgün tutulmadığı için geçmişe dair bütçeyi denetlemek mümkün değildi.

Ereğli, rapora göre oldukça geri fikirli bir kasabaydı. Peçe ve çarşafın kaldırılmasında belediyenin karar verme yetkisi olup olmadığı etrafta konuşulmaktaydı. Ancak yine de konu bundan ibaret kalmıştı.

İlçede Sümerbank bez fabrikasının kurulmasıyla burada bir amele hayatı başlayacaktı. Şimdiden işçiler müteahhitlerden alamadıkları ücretlerden dolayı, ücretlerinin yükseltilmesi için partiye başvurmaktaydı.

12) Çumra İlçesi

İlçe Başkanı Rakım Çumra, aynı zamanda belediye başkanı olup eşi de il genel kurulu üyesiydi. İlçede kendisini sevenler çok olduğu gibi sevmeyenler de bir o kadar fazlaydı. Menderes'e göre Rakım Çumra görünüşte iyi yürekli, girişken, babacan bir kişiydi. Eli açık, misafirperver ve konuşkan, parti ve memleket işlerinde çok bulunmuş, ilçede tanınan bir kişiydi. Parti Yönetim Kurulu'nda eski öğretmen bir kadın, bir dava vekili, bir tüccar, iki de çiftçi vardı.

Partide üye kaydı işi tüzüğe uygun yapılmamıştı. Üç aylık raporlarının sonuncusunda üye sayısını 3109 olarak bildirmiş olmalarına rağmen müfettişin talebi üzerine kendisine verdikleri cetvelde üye sayısı 2776 olarak görünmekteydi. Ancak Menderes kendi yapmış olduğu inceleme neticesinde bu sayının 2754 olduğunu tespit etti.

Partinin harcamaları konusunda ise kasa defteri ile sarf senedi arasında farklılıklar bulunmaktaydı. Ancak bu farklılıklar çok önemli miktarlar olmayıp Adnan Menderes'e göre dikkatsizlik sonucu yapılmış hatalardı ve çalışanlar bu tarz yollara başvurmayacak ahlaklı kişilerdi.

13) Ilgın İlçesi

İlçede partinin ilk kuruluşundan itibaren önceki yıla kadar geçen süre içerisinde parti başkanı Ali İspir, belediye başkanı ise Şükrü Afacan'dı. Parti yönetim kurulu üyelerinden biri ilçede hayvan hırsızı olarak bilinmekteydi. Geriye kalanlar ise cahil ve başkanın her dediğini yapacak yapıda kimselerdi.

Ali İspir'in kaçakçılıktan ve vurgunculuktan dolayı İstiklal Mahkemesi'nce verilmiş iki mahkumiyeti bulunmaktaydı. Menderes, raporunda bu suçları yüz kızartıcı değilse de bahsetmeye değer olarak nitelendirmektedir. Diğer taraftan Menderes, Ali İspir'in parti paralarını dip koçanlı makbuz mukabili olarak toplayıp sonrasında kendi zimmetine geçirdiğine dair bir ihbara da raporunda yer vermekteydi. Buna göre kendisine verilen makbuz örnekleri ile kasa defterini karşılaştırmış, makbuzda belirtilen miktarın kasa defterine kaydedilmediğini görmüştü. Menderes bu durumu Ali İspir'e söyleyip neden makbuzu kasa defterine işlemediğini sorduğunda ise İspir kendisine o makbuzda yazanın kendi el yazısı olmadığını ve kendisi hakkında verilen ihbarın asılsız olduğunu iddia etmişti. Ancak Menderes, İspir'in el yazısını incelediğinde bu makbuzda bulunan el yazısının kendisinin el yazısı olduğuna kanaat getirdi.

Bu kişilerin hareketleri parti içerisinde bir gayrimemnunlar kitlesi meydana getirmiş ve uzun mücadeleler sonucunda geçen yıl il başkanının da yardımıyla parti Yönetim Kurulu'ndan uzaklaştırılmışlardı. Yeni gelenlere ise Avukat Ziya, akıl hocalığı yapmaktaydı. Ancak Adnan Menderes'e göre Avukat Ziya *"rejimimize ve partimize düşman, müfsidin birisidir."*[154]

İl parti başkanı daha önceden Ali İspir ve arkadaşlarının yanında olmasına rağmen daha sonradan bu kişilerin aleyhine dönerek bir takım manevralarla bunları partiden uzaklaştırmıştı. Menderes'e göre bunun asıl sebebi son zamanlarda Afacan'ın gerek parti işlerinde, gerekse kongrelerde dik başlı davranmaya başlamasıydı.

Bugünkü parti başkanı olan Süleyman Ekmekçi ise zabıt katipliğinden yetişmiş bir dava vekiliydi. Yönetim kurulu içerisinde ağırbaşlı ve makul bir yere sahipti. Menderes'e göre şuanki yönetim kurulu üyeleri ise halen geçmişte kalmış ve partiyi ele geçirmeyi hazmedememişlerdir. Hepsinin ortak özelliği halen eskilere karşı taşkın bir düşmanlık beslemeleriydi. Adnan Menderes bu kişilere öfke ve kin duygularını bir kenara bırakarak görevlerinin partilileri bir ülkü çatısı altında birbirlerine saygı ve sevgi bağı ile bağlamak olduğunu hatırlattı.

154 BCA Fon Kodu: 490.I.0.0 Yer No: 724.479.1.

Adnan Menderes'e göre aciz durumda olan, düşüncesinde ve çalışmasında hiçbir istikrar bulunmayan kaymakamla iş ve fikir birliği temin etmenin imkanı yoktu. Belediye kurulu ve belediye başkanıyla arası hiç iyi değildi. Belediye kurulu üyeleri ise çoğu okuma yazma bilmeyen, tanınmamış kimselerdi. Partililer ise belediye kurulu üyelerine istifa ettirip yeniden seçim yapılmasını sağlayarak Afacan'ı düşürmek niyetindeydiler.

İlçede parti ve devrim aleyhinde bir hareket görülmemekle beraber bu ilçe de Menderes'in raporunda oldukça geri ve kapalı olarak belirtilmişti.

Menderes raporunda yapılan bağışlarla ilgili bir de şikayete yer vermişti. Buna göre köylerde yol parası mükellefiyeti içinde olanlardan vergi şeklinde kişi başına beşer kuruş para toplanmaktaydı. Menderes bunu kanıtlar nitelikte olan "kafa parası" yazılı bir makbuzu da raporuna ekledi.

14) Karaman İlçesi

Parti başkanı Avukat Agah Ünver, temkinli, kafası çalışan, iradeli bir kişiydi. İstiklal Savaşı'nda da başarılı bir subay olarak iyi hizmetler vermişti. Yönetim Kurulu'nun diğer üyeleri ise başkanın etrafında toplanmış, kendisine tabi kimselerdi.

Daha önceden Sabit isimli kişi ve akrabalarının elinde olan parti, yaptıkları tekelcilik ve sahip oldukları ağa kafalarıyla ilçede yoğun bir gayri memnun kitlesi yaratmıştı. Bu kişiler parti işlerine hiç önem vermemiş, toplantılarını çok seyrek yapmış, üye kaydına önem vermemekle beraber düşünen ve çalışan gençliği de partiden soğutmuştu.

Avukat Agah'ın uzun süren uğraşlarından sonra nihayet Sabit ve arkadaşları partiden uzaklaştırılmıştı. Diğer taraftan bu mücadelede İl Başkanı Şevki Ergun, ağalar tarafı olan Sabit ve arkadaşlarına yardımcı olmuştu. Ancak verilen uğraşlar neticesinde Sabit ve arkadaşlarının partiden uzaklaştırılması Adnan Menderes'e göre parti için iyi bir tesir yaratmıştı[155].

Partide yönetim kurulu üyeleri ve kendilerine bağlı örgütler arasında uyum bulunmaktaydı. Ancak İl Yönetim Kurulu ile araları iyi değildi. Bu durum il genel

155 Dikkat edilirse Adnan Menderes'in raporunda kötülediği kişilerin başında "ağa kafalılar" gelmektedir. Bu, Menderes'in aslında metaforik bir ifadesi olup büyük toprak sahiplerinin tamamını kapsamamaktaydı. Çünkü aslında Menderes'in kendisi de geniş toprak sahibiydi. Ancak toprağında ağalık yapmak gibi bir düşüncede olmamış, Batı tipi medeniyete ayak uydurarak bu tip kişileri "zararlı" kategorisine koymuştu. Fakat sonradan bu düzeni engelleyebilmek açısından oldukça önemli bir kanun olan toprak reformuna örtülü bir şekilde karşı çıktığı gibi, DP iktidarında da bu düzenin sonlandırılmasına yönelik bir çalışması olmadı.

kurulu seçiminde ortaya çıkmıştı. Seçimde İl Yönetim Kurulu'na Karaman'dan üye seçilmemesinden dolayı ilçe başkanı Agah, il başkanı Şevki'ye yönelik ağır ithamlarda bulunmuştu.

Karaman'da partiye karşı herhangi bir hareket yoktu. Bu ilçe eskiden bir dervişlik merkezi iken bugün böyle bir varlık ilçede bulunmamaktaydı.

İlçede gençler İdman Yurdu denilen kurumda birleşmişlerdi. Ancak bu kurum yalnız spor alanında faaliyet göstermemiş, musiki ve temsil kolları da teşkil ederek sahasını genişletmişti. Çalışacak ve temsil verecek küçük bir alanları da vardı. Partiye bağlılıkları iyi durumdaydı. Yönetim kurulu da İdman Yurdu'na ihtiyaç duydukları yardımı yapmaktaydı.

2.9.2. Antalya Teftiş Raporu

6 Eylül 1935'de Antalya'ya gitmek üzere Konya'dan hareket eden Adnan Menderes[156], Afyon üzerinden Antalya'ya vararak 11 Eylül 1935 tarihinde teftiş çalışmalarına başladı.[157] Teftişini tamamlamak için ekim ayına kadar süresi vardı. Bu süre içerisinde hem Antalya, hem de Mersin illerini teftiş edecekti. Bir aydan daha kısa bir zaman diliminde bunu yapması ise olanaksızdı. Baştan savma bir teftiş de yapmak istemiyordu. Bu yüzden 10 Eylül'de Münir Akkaya'ya bir mektup yazarak durumu bildirdi. Üç sayfadan oluşan mektubunda durumu özetledikten sonra *"... Mersin ili teftişinin Teşrin*[158] içine bırakılmasına müsaade olunması için yüksek delâletinizi ve kısa bir zamanda hatta mümkünse telle bu dileğimin karşılığının bana bildirilmesini sizden çok yalvarırım. Gerekiyorsa bu hususta genel sekreterliğe acele bir müracaat yapayım. Karşılığı beni minnettar edecektir, çok derin saygılarımı sunarım"[159] şeklinde talebini bildirdi.

Adnan Menderes'in bu talebine 12 Eylül tarihinde gelen cevapta ise Münir Bey, Menderes'in mazeretini kabul etmiş, ekim ayı başında Konya ve Antalya teftiş raporlarını göndermesi şartıyla Mersin ilinin teftişini ekim ayı içerisinde yapmasını kabul etmişti. Ancak maalesef Adnan Menderes'in bu teftişi de 1936 Ocak ayına kalacaktı.

156 BCA Fon Kodu: 490.1.0.0 Yer No: 677.289.1.

157 Mayak, Antalya Teşkilatı, s.144.

158 Ekim ayı.

159 Mektubunda kullandığı ifadelere dikkat edildiğinde Adnan Menderes'in yaşamakta olduğu heyecan ve gecikmesinden ötürü hissettiği endişe ve mahcubiyet duygularının yoğun olduğu görülmektedir. Bu da bir yerde görevini layıkıyla yerine getirme arzusunu bizlere göstermektedir. Bkz. BCA Fon Kodu: 490.1.0.0 Yer No: 677.289.1.

1) İl Merkezi

a. I. Büroyu İlgilendiren Konular

Müfettiş Adnan Menderes, burada değerlendirdiği ortamı raporunda iki safhaya ayırmaktaydı. Birinci safha partiye hakim kişilerin yönetimi tekellerine alarak bu otoriteden şahsi menfaat sağladıkları dönemdi. Adnan Menderes iki yıl öncesine kadar devam eden bu dönemi tekelcilik ve parti otoritesini istismar hareketlerinin yoğun olduğu dönem olarak nitelendirmekteydi. İkinci safha ise bu duruma mani olmak ve gereken tedbiri almak maksadıyla Genel Merkez'den atanan başkanın Antalya Milletvekili Rasih Kaplan ile yaşadığı anlaşmazlık sonrası parti içinde yaşanan ikilik ve bundan doğan gerilimlerdi.[160] Adnan Menderes'e göre Genel Merkez'den atanan başkan her ne kadar partide pek çok sorunun çözümünü sağlamış olsa da sonradan meydana gelen anlaşmazlıklar parti için üzücü sonuçlar doğurmuştu.

Birinci safha olarak adlandırılan dönemde parti başkanı ve son belediye seçimine kadar geçen sürede belediye başkanı olan Hüsnü Karakaş, Müfettiş Adnan Menderes'e göre az tahsilli, ağa kafalı ve dar görüşlüydü. Adam öldürmekten mahkum iken affedilmiş, adam öldürmesinin şekil ve sebepleri de kendisi hakkında utanç verici dedikoduların konusu olmuştu. Belediye başkanlığı sırasında da menfaat sağlamak için yaptığı yolsuz ve kanunsuz hareketlerden dolayı soruşturma geçirmişti. Karakaş'ın etrafındakiler de aydın kesimi memnun etmeyecek ağa kafalı kimseler ile halkı partiden soğutacak kişilikte insanlar olup bunların arasında birkaç şirketin sahibi ve mensubu olan bir zümre de bulunmaktaydı.

Parti işlerinde de ağırlığı olan bu şirketlerin ildeki yayılma ve birbirine bağlanma şekillerini Adnan Menderes şu şekilde açıklamaktaydı:[161]

"Antalya'da bir Ahmed Muhtar Şirketi vardır. Bu şirket Alanya'nın zengin tecimerlerinden Azak zadelerle birleşerek bir kolunu Antalya'ya uzatmış, bir taraftan da Ak Hüseyin ile ortak olarak Antalya'daki büyük un fabrikasını ele almıştır. yine bu şirket ile Finike'de Musa Kazım Şirketi birleşerek İstikbal Şirketi adını taşıyan şirketi kurmuşlardır. İstikbal şirketi de Antalya'da Mehmet Mürsi ve evlatları ile iki grup olarak Elmalı ağaları ve orman sahipleri ile birleşerek Finike Orman Şirketini vücuda getirmişlerdir. Bu suretle kaynağı Ahmet Muhtar Şirketi olmak üzere bu şirketler ve iş adamları birleşerek ilin muhtelif yerlerindeki önemli

160 BCA Fon Kodu: 490.1.0.0 Yer No: 724.479.1.
161 BCA Fon Kodu: 490.1.0.0 Yer No: 724.479.1.

gelir kaynakları üzerinde tesisler kurmuşlardır. Geniş ölçüde tarım ve orman işleri, her çeşit alım ve satım işleri, un ve elektrik fabrikaları bu şahısların elindedir."

Menderes'e göre durum bununla kalsa yine iyiydi. Bahsettiği şirket mensupları partiyi de ellerine geçirerek yolsuz ve kanunsuz hareketleriyle halkı ve hazineyi zarara uğratmaktaydılar. Antalya ve çevre ilçelerin ekonomik kaynaklarına hakim hale gelen şirketler, böylece parti örgütlerine de hakim olmuşlardı. Özetle bahsedilen kişilerin yıllarca süren idaresi zamanında parti nüfuzu az sayıda kişi tarafından ele geçirilmiş ve ardından da bu nüfuzun verdiği güç istismar edilerek, şahsi çıkar sağlamak adına kanunsuz yollara başvurulmuştu.

Bu durum dahi bölgede geniş bir gayrimemnun kitlesi yaratmaya yeterli iken aynı kişileri ilgilendiren iki vergi kaçakçılığı olayı da meydana çıkmıştı. Ahmed Muhtar şirketinin bir kolu olan Ak Hüseyin'in işlettiği un fabrikasına ait 54.000 liralık muamele vergisi kaçakçılığı ile, Elmalı ve Finike'deki orman şirketlerine ait yetmiş küsur bin liralık kazanç vergisi kaçakçılığının herkesçe bilinir hale gelmesi halk arasında geniş bir rahatsızlığa sebep olmuştu. Müfettiş Adnan Menderes raporunda bu durumun sonucunda *"artık Bay Rasih de tutamayacak bir hale geliyor ve bunları devirmek için uğraşmaya başlıyor"*[162] demekteydi.

Adnan Menderes'in ikinci safha olarak nitelendirdiği dönem ise Şerafettin Karacan'ın parti başkanı olarak Antalya'ya gelmesiyle başlamaktaydı. Bu safhada ilk başlarda Şerafettin Karacan ve Rasih Kaplan'ın yukarıda bahsedilen zümreyi saf dışı bırakma konusundaki sıkı işbirliği ifade edilmekteydi. Bu süreçte ilden pek çok eski partili saf dışı bırakılmakla birlikte bu döneme kadar partinin dışında bırakılan birçok yurttaşın ve kıymetli kişilerin partiye alınmasına uğraşılmıştı. Diğer taraftan nihayet tekelcilik ve parti otoritesini istismar hareketleri sona ermiş,

162 Adnan Menderes'in bu cümledeki "tutamayacak hale geliyor" bölümü üstü kapalı bir ifadedir. Bununla ilgili detay verilmemiştir. Tutamayacak hale gelmesi ifadesinden Antalya Milletvekili Rasih Bey'in bu zamana kadarki yapılanmayı desteklediği veya göz yumduğunu, ancak son yaşanan gelişmelerden sonra aynı tavrını sürdüremeyecek hale geldiğini ima etmiş olabileceği düşünülmektedir. Ayrıca bu zümredeki kişilerle Rasih Kaplan'ın eski arkadaş olduklarını da ifade etmektedir. Raporun devamında da partiye yeni alınanların aslında Rasih Kaplan'ı sevmediklerini, bunun sebebinin de Rasih Kaplan'ın eskileri (yani yolsuzlukları yapan kesim) tuttuğunu, kendilerini partiden uzak tuttuğuna inandıklarını ifade etmiştir. Bkz. BCA Fon Kodu: 490.1.0.0 Yer No: 724.479.1. Konu ile ilgili Faysal Mayak, bu olayların bardağı taşıran son damla olduğunu ve Rasih Kaplan'ın artık devreye girerek bu şirket sahipleri zümresini devirmeye çalıştığını ifade etmiştir. Bkz. Mayak, Antalya Teftiş, s.195. Gerçekten de Rasih Kaplan, Adnan Menderes'in raporuna göre bu zümreyi saf dışı bırakmak için oldukça fazla çaba sarf etmiştir. Diğer taraftan Genel Merkezden parti başkanı olarak gönderilen Şerafettin Karacan ile aralarında meydana gelen bazı anlaşmazlıklar sonucu bu zümre Karacan'ın tarafını tutmaya başlamıştır. Dolayısıyla bu zümreyle sürekli olarak mücadele halinde olan Rasih Kaplan'ın daha önce kendilerini desteklemiş veya görmezden gelmiş olma ihtimali zayıf gibi görünmektedir.

tarafsız bir el ile yapılan idare halkı oldukça sevindirmişti. Ancak bu olumlu tablo maalesef kısa sürmüş ve belediye başkanlığı seçimlerinde Parti Başkanı Karacan ve Antalya Milletvekili Kaplan arasında yaşanan anlaşmazlık sonucu parti içerisindeki faaliyetlerde ikilikler meydana gelmişti.

Yaşanan anlaşmazlığın sebebi ise belediye başkanlığı seçimleriydi. Bu seçimlerin öncesinde Rasih Kaplan'ın başkan olmasını istediği kişi Lütfi Bey idi. Kendisini bu sebeple iktisat müdürlüğü görevinden istifa ettirerek başkanlığa adaylığını koydurmuştu. Ancak bahsi geçen kişi hakkında ortalıkta pek çok dedikodu dolaşmaktaydı. Bunlar arasında iktisat müdürlüğü döneminde yaptığı bazı suistimaller ile birlikte 1. Dünya Savaşı ve İstiklal Savaşı dönemlerinde askerlik ödevini yapmamak için yabancı ülkelere kaçtığı iddiaları bulunmaktaydı. Bu konuda Menderes, teftişi yaptığı dönemde Lütfi Bey'in partinin belediye başkanı olmasından dolayı kendisi hakkında ortaya atılan iddiaları askerlik şubesinden tetkik ettirmeye çekinerek bu konuda sonradan bir tahkikat yapılmasının faydalı olduğunu belirtti.[163]

Rasih Kaplan ise Lütfi Bey konusunda oldukça ısrarcıydı. Hakkında dolaşan dedikoduların asılsız olduğunu savunmaktaydı. Öyle ki vali ile beraber vekillerden Dr. Galip, Numan ve Haydar Beyler, hakkındaki söylentilerden dolayı Lütfi'den vazgeçilmesini önerdilerse de Kaplan bunu şiddetle reddederek toplantıyı terk etti.[164]

Adnan Menderes'e göre bu durum karşısında Parti Başkanı Karacan oldukça zor bir durum karşısında kalmıştı. Birçok zıt propaganda ve söylenti vardı ve zaman da çok dardı. Lütfi Bey'i belediye başkanı yapmak veya vazgeçilecekse başkanlık için ileri sürülen bir kişiyi kısa zaman içerisinde belirlemek oldukça zordu. Bu yüzden bazı partililerin de tavsiyesiyle karışıklık dönemi geçene kadar belediye başkanlığını Parti Başkanı Karacan geçici olarak üzerine aldı. Adnan Menderes'e göre Karacan'ın hareketi geçici bir çözüm olarak kabul edilebilir olsa da vaziyeti Genel Sekreterlik'e açıklayarak müsaade almış olması gerekmekteydi.[165]

---

163 Burada Adnan Menderes partiye zarar gelmemesi için belediye başkanı hakkında soruşturma yapmayıp, bunu raporunda belirterek –muhtemelen daha farklı ve gizli bir usulle- sonradan yapılmasının uygun olacağını ifade etmiştir. Bu durumda hem bu pürüzü görmezden gelmeyerek genel merkeze bildirmiş, hem de yapacağı tahkikat sonucunda olumsuz bir sonuç çıkması ve parti itibarının zedelenmesini engellemek için o sırada bir soruşturma yapmamıştır. Bu ince düşünce Adnan Menderes'in o dönemde partiye ne kadar derinden bağlı olduğunun da bir göstergesi olarak görülebilir.
164 BCA Fon Kodu: 490.1.0.0 Yer No: 724.479.1.
165 BCA Fon Kodu: 490.1.0.0 Yer No: 724.479.1.

Rasih Kaplan, parti başkanının Lütfi Bey'i açıkta bırakarak belediye başkanlığını üzerine almaya teşebbüs etmesini kendi direktifine ve arzusuna karşı bir hareket olarak saydı. Bu arada Karacan'ın geçici çözümü parti tarafından kabul görmedi ve belediye başkanlığına Kaplan'ın desteklediği aday olan Lütfi getirildi. Parti başkanı da genel sekreterlikten gelen ve belediye başkanlığından çekilmesi için verilen emrin Rasih Kaplan tarafından verildiğine dair söylentilere inanarak bu emrin verilmesinde onun rol oynadığına inandı. Sonuç olarak bu olay parti üzerinde etkili olan bu iki kişi arasında derin bir anlaşmazlık ve ikiliğe sebep oldu. Zamanla parti tabanına da sirayet ederek parti içerisinde ciddi bir ikiliğin meydana gelmesine sebep olan olay, Adnan Menderes'e göre partinin maddi ve manevi varlığına zarar vermekteydi.

Yaşananlardan sonra değişen dengelerle tasfiye edilen eski partililer tekrar görünür olmaya başladı. İşin ilginç tarafı Karacan'ın eliyle partiden uzaklaştırılan kişiler dahi kendisinin tarafında yer aldı. Buna karşılık partiye yeni üye yazılanlarla birlikte yönetim kurullarında ve teşekküllerde yeni iş başına gelenler de eskilerin karşısında olmak için Rasih Kaplan'ın tarafına yöneldiler.

Parti kongresinin ardından yapılan İl Yönetim Kurulu seçimi, ikilik ve anlaşmazlıkların oldukça yoğun hissedildiği durumlara sahne oldu. Parti başkanı ve il yönetim kurulu üyeleri seçim için aday listesi hazırlarken şu veya bu ismin listeye dahil edilmesinin üyeler arasında rekabet doğuracağı düşüncesiyle listenin yapılmasında eski il genel kurulu üyelerini tekrar yeni listeye koymak ve il genel kurulu üyeliği için talep yapacak her partiliyi listede göstermek suretiyle meydana gelecek listeyi ikinci seçmenlerin oylarına sunmayı amaçladı.

Bu durum eski parti başkanı Hüsnü Karakaş ve Ali Nafta gibi geçmişte partiye zarar vermiş kişilerin eski il genel kurul üyeleri olmalarından dolayı aday listelerinde tekrar yer almaları anlamına geliyordu. Böylelikle bu kişiler, Finike ve Elmalı ilçeleri kendilerine ait şirketlerinin elinde olduğundan dolayı biri Finike diğeri ise Elmalı'dan il genel kurulu üyesi oldular. Ayrıca bununla da kalmayarak bu ilçelerde daimi encümen üyesi oldular.

Müfettiş Adnan Menderes'e göre geçmişte yaptıkları uygulamalarla uzun yıllar halkı partiden soğutmuş olan bu kişilerin tekrar parti daimi encümen üyeliğine seçilmiş olmaları Parti Başkanı Karacan'ın büyük bir hatasıydı.[166] Ayrıca Elmalı'da orman şirketi ağalarının ve Finike'de Musa Kazım şirketinin partiye hala hakim bulunmalarına karşı esaslı bir tedbir bulunamamış olması da ayrı bir sıkıntıydı. Bu

166 BCA Fon Kodu: 490.1.0.0 Yer No: 724.479.1.

iki ilçede, bilhassa da Finike'de durumu düzeltmek ve bahsi geçen kişileri partiden uzaklaştırmak hayli zordu. Ancak Adnan Menderes'e göre ne olursa olsun tasfiye yapılmalıydı. Kendisi bunun sebebini ise şöyle açıklamaktadır: *"Öyle sanıyorum ki: Antalya'ya gelir gelmez bu iki ilçede de bir tasfiye yapmak mevkiinde olan Ş. Karacanın bu tasfiyeyi hala yapmamış olması, R. Kaplanla bu adamların aralarının açık olması sebebile, bunları kendisine tabii bir yardımcı görmesindendir. İşte bu ikilik cereyanının parti başkanını düşürdüğü hatalardan birisi de budur."* [167]

Parti Başkanı Karacan ve Antalya Milletvekili Rasih Kaplan'ın aralarının açılması ile doğan ikilik, gittikçe genişleyip derinleşerek bugüne kadar gelmişti. Eğer bu duruma müdahale edilmezse kendiliğinden ortadan kalkması da oldukça zordu. Partide yapılan hiçbir işte birlik sağlanamaz hale gelinmişti. Rasih Kaplan grubu partiden uzak durarak Karacan'ın partilileri ve halkı partiden soğuttuğu görüntüsünü vermekte ve yapılan işlerde parti başkanını başarısızlığa uğratarak bu manzarayı teyit etmekteydi.

Menderes'e göre bu ikilik şüphesiz ki Parti Başkanı Karacan ile Antalya Milletvekili Kaplan'ın arasının açılması ile başlamıştı. Aralarının açılmasındaki sebepse belediye başkanlığı seçimlerindeki anlaşmazlıktı. Ancak Adnan Menderes'e göre eğer seçimler normal geçse dahi mutlaka başka bir alanda anlaşmazlık çıkacaktı. Çünkü Rasih Kaplan, heyecanlı hamleleriyle kendi yetki sınırlarını aşarak başkalarının alanlarına müdahil olmaktaydı. Bu, Menderes'e göre her ne kadar memlekete hizmet arzusundan kaynaklanmış olsa da hatalıydı. Kaplan'ın parti başkanına gönderdiği bir mektupta sekiz kişiyi birden il genel kurulu için üye tavsiye etmesini de bu duruma bir örnek olarak göstermekteydi.[168] Üstelik İlçe Başkanı Karacan da vazife sınırları dahilinde işine başkalarının karışmaması konusunda hassastı.

Sonuç olarak her iki kişi de alanlarında başarılı olmuş, Antalya'daki tekelcilik ve istismarın kaldırılması yolunda önemli adımlar atmış kişilerdi.[169]Ancak sorun,

167 BCA Fon Kodu: 490.1.0.0 Yer No: 724.479.1.

168 Adnan Menderes raporunda mektubun bir örneğini sunduğunu ifade etmiştir. Ancak incelenen belgede bu mektup bulunmamaktadır. Faysal Mayak, konu ile ilgili olarak Rasih Kaplan'ın uygunsuz bir dil kullandığını ifade etmiştir. Bkz. Mayak, Antalya Teftiş, s.198. Ancak Adnan Menderes'in raporundaki ifadesi şöyledir: *"Mektubun üslüp ve ifadesi; il genel kurulu için bir kalemde sekiz kişinin birden üye tavsiye ediliyor olması, parti başkanı tarafından. R. Kaplanın direktif ve tavsiyelerini hoş görmez karakterdedir"* Bkz. BCA Fon Kodu: 490.1.0.0 Yer No: 724.479.1.

169 Raporunda Karacan'dan övgü dolu sözlerle bahseden Menderes'in bu sözlerinin Karacan'ın çalışmalarından kaynaklandığı görülmekle birlikte, kendisinin merkezden gönderilen bir başkan olmasından dolayı övülmesinin Adnan Menderes açısından fayda sağlayıcı bir hareket olabileceğine yönelik değerlendirmeler de bulunmaktadır. Bkz. Mayak, Antalya Teftiş, s. 199.

bunun nasıl yapılacağıydı. Bu aşamadaki yetki çatışması ve anlaşmazlık parti içerisindeki ikiliğin doğması ve büyümesine sebep olmaktaydı. Dahası, aralarındaki anlaşmazlık yüzünden geçmişte tekelcilik ve istismar hareketlerinden dolayı partiden uzaklaştırılan kişiler tekrar partinin yönetim kurullarında yer almaktaydı.

Buradaki ikilikten detaylıca bahsettikten sonra genel merkezin buna yönelik tedbir alacağını düşünen Menderes, parti başkanının Antalya'dan alınması düşünülüyorsa bunun kısa bir süre içerisinde yapılmasının farklı yorumlara yol açabileceğini belirtti. Çünkü bundan önce Antalya Valisi Nazif Bey'in Rasih Kaplan'ın bir telgrafı ile Antalya'dan attırıldığına yönelik dedikodular halen ortalıkta dolaşmaktaydı. Bu durum Rasih Kaplan grubu için bir güç oluşturmakla beraber bir kısım için de korku kaynağıydı. Eğer aynı olay tekrar yaşanırsa parti başkanlığı konumu ve bunun sahip olduğu otorite tehlikeye düşebilirdi. Adnan Menderes burada parti başkanlığının önemi üzerinde durmakta ve Genel Merkez'in bu makamı her türlü olayın üstünde tutup başkana sahip çıkarak farklı dedikodulara mahal vermemesini ve Rasih Kaplan'ın otoriter konumunu daha da fazla kuvvetlendirecek hareketlerden sakınması gerektiğini ima etmekteydi. Kendisine göre Karacan'ın görevden alınması Kaplan'ın konumunu güçlendirecek ve meydana gelen dedikoduların da etkisiyle insanların kendisinden korkmaya başlamasına sebep olacaktı.

Antalya'da yaşanan bu derin cepheleşmelerin bölgeye ne denli zarar verdiğini çok iyi tahlil etmiş olan ve önlem alınması gerektiğini bildiren Adnan Menderes, 1958 yılında Vatan Cephesi'nin kurarak karşı tarafa "kin ve husumet cephesi" adını verecek ve ülke içerisindeki cepheleşmelerin temelini atan kişi olacaktı.[170]

Antalya hakkındaki genel görüşlerini burada bitiren Menderes, raporunu mümkün olduğunca tarafsız ve hisse kapılmadan hazırlamaya çalıştığını belirtti. Birçok kişinin hareket ve karakterleri hakkında edindiği kanaatin kendisine ağır bir mesuliyet yüklemiş olduğunun farkında olduğunu ve bu yükün altından gerçekleri söyleyerek kalktığını anlattı. Ancak yine de insani bir takım zaaflara düşerek bazı hatalar yapmış olabilirdi. Çünkü Menderes'e göre bir fotoğraf netliğinde olayları olduğu gibi görebilmesi ve aktarabilmesi hayli zordu. Raporunda bahsetmiş olduğu sorunların çözümüne yönelikse Genel Merkez'e olan inancını belirtmekteydi. Bunu *"yüksek onurunuzun derin ve ileri görüşleriyle Antalyada alınacak isabetli*

170 Konu ile ilgili bkz. Bkz. Hakkı Uyar, **Türk Siyasal Yaşamında Cepheleşmelere Bir Örnek: Vatan Cephesi**, 1. basım, Büke Yayınları, İstanbul, (Vatan Cephesi), 2001

tedbirlerin her yerde olduğu gibi, burada da parti ve memleket işlerini kısa bir zamanda düzenleyeceğine tam bir inan taşıyorum"[171] şeklinde belirten Menderes, genel teftiş planına göre hazırladığı raporun kalan kısmına geçti.

Rapora göre il yönetim kurulu üyeleri hepsi temiz ve iyi tanınmış kişilerdi. Bunlardan biri olan Avukat Fuat Dal çalışkan ve anlayışlı olup parti ödevlerini bağlılıkla yapmaktaydı. Ancak Rasih Kaplan, Kütahya Milletvekili Naşit Hakkı Uluğ'un bu kişinin geçmişte Ali Kemal[172] ile Peyamı Sabah'da çalıştığına dair kendisine bilgi verdiğini Adnan Menderes'e aktardı. Menderes de Ankara'da bu konuyu Naşit Hakkı Bey ile görüştü. Konuşmada Naşit Hakkı Bey konuyu net bir şekilde hatırlamadığını ancak buna benzer bir şeyi hatırladığını söyledi. Diğer taraftan Denizli Milletvekili Necip Ali Küçüka ile de görüşen Menderes, kendisinin Fuat Dal'ı küçüklükten beri tanıdığını belirterek iyi bir kişi olduğuna kefil olduğunu raporunda belirtti.[173]

İl yönetim kurulu üyeleri arasında ise uygunluk iyi durumdaydı. Yalnız partililerden Ahmed Zaman isimli şahıs, parti başkanından bazı işleri Yönetim Kurulu'na getirmediği hususunda şikayetçi olsa da diğer üyelerin böyle bir şikayeti olmamasından ve Karacan'ı iyi ve dürüst biri olarak tanımlamalarından dolayı Adnan Menderes bu konunun üzerinde durmadı. Diğer taraftan Karacan hakkında il kongrelerinde tarafsız davranmadığına dair şikayetlere de raporunda yer verdi.

---

171 BCAFon Kodu: 490.1.0.0 Yer No: 724.479.1.

172 Birinci Dünya Savaşı'nın bitiminden çok kısa bir süre sonra Sabah gazetesi, Peyam gazetesi başyazarı ve ittihatçıların baş düşmanı olan Ali Kemal'e devredildi. İsmi Peyamı Sabah olarak değişen gazete, derhal ittihatçılara karşı büyük bir karalama kampanyasına girişti. Ali Kemal bütün ittihatçılara *"hinoğlu hinler"* diyor ittihatçıları tutan gazetelere de *"lahana yaprakları, karpuz kabukları"* diyordu. Anadolu hareketi başladığında ise Ali Kemal bu kez eleştiri oklarını bu tarafa yöneltti. Milli Mücadele'nin önderlerine *"Bolşevik ajanları, zırtapozlar, şakiler, asiler"* şeklinde pek çok saldırıda bulundu. İzmir'in kurtuluşunun ertesi günü ise son makalesini yazan Ali Kemal, yazısına *"Türkün Bayramı"* başlığını atmış ancak yazısının içerisine *"seviniyoruz ama bu sevincimiz bizi siyasi içtihatlarımızdan vazgeçiremez"* diyerek eski görüşlerinin değişmeyeceğini ifade etmişti. Ertesi gün 11 Eylül 1922'de Ali Kemal'in Peyamı Sabah'tan uzaklaştırıldığına dair bir yazı çıktı. Ekim 1922'de ise (İstanbul halen işgal altındayken) Ali Kemal bir berber dükkanından çıkarken gizlice İzmit'e götürüldü. Burada Nurettin Paşa tarafından sorguya çekildikten sonra emniyet memurları tarafından dışarı çıkarıldı. Burada halk tarafından taş yağmuruna tutulan Ali Kemal linç edilerek öldürüldü. Bkz. Hıfzı Topuz, **100 Soruda Türk Basın Tarihi,** Gerçek Yayınevi, İstanbul, 1973, s.77.

173 Burada Menderes'in Avukat Fuat Dal hakkında araştırma yapması ve bunu raporunda belirtmiş olması önemlidir. Bu davranışı mensubu olduğu partide milli mücadeleye ve onun önderlerine daha önceden muhalefet etmiş veya muhalefet edenlerle yakın olmuş kişilerin bulunması konusunda hassas olduğunu göstermektedir. Partide böyle bir kişinin mevcut olma ihtimaline karşı araştırma yapmış ve bunları raporunda tarafsız bir şekilde belirterek takdiri Genel Merkez'e bırakmıştır. Menderes hakkında da başbakanlığı döneminde mecliste yaşanan bir tartışmada Milli Mücadele Dönemi'nde Yunanlılarla kol kola gezdiğine dair söylemler olmuştur. Bkz. Hakkı Uyar, **CHP Tarihi (1950-1960) Yenilgiden Umuda,** (yayınlanmamış çalışma)

Şerafettin Karacan parti başkanı olduktan sonra kendine bağlı örgütlere teftiş yapma işine de oldukça önem vermişti. Bir yıldan biraz fazla bir süre içinde Alanya, Elmalı, Finike, Korkuteli ilçelerini üç, Serik ilçesini dört, Manavgat ilçesini beş defa ve Çakırlar, Döşemealtı ve Solak kasabalarını da birer defa teftiş etmişti. Bazı ilçelerde bu teftişlerin olumlu sonuçlar verdiği görülmekteydi. Diğer taraftan Karacan geldikten sonra partiye üye alımı konusunun üzerinde de hassasiyetle durulmuştu.

b. III. Büroyu İlgilendiren Konular

Adnan Menderes'e göre Antalya'da halkın partiye ve yurda bağlılıkları iyi düzeydeydi ve partiye karşı gizli veya açık herhangi bir cereyan yoktu.[174] Diğer taraftan yerel ve şahsi olaylardan uzak bir şekilde parti çalışmalarına karşı çekimser kalan pek çok kişi mevcuttu.

Halkın yapısına bakıldığında tamamen homojen bir yapı olmadığı görülmekteydi. Yerli halkın büyük çoğunluğu teşkil etmesine rağmen önemli miktarda Türkçe konuşan Giritli, Rumeli göçmeni ve bir miktar da Arap vardı. Menderes'e göre bu kişileri ülke aleyhine oluşacak herhangi bir rüzgara kapılmamaları için kuvvetli bir bağla yurda ve partiye bağlamaya çalışmak gerekmekteydi.

Peçe ve çarşaf, bölgede kolaylıkla kaldırıldığı gibi bunun yapılması esnasında da en ufak bir dedikoduya dahi rastlanmamış olması bu bölgede devrim aleyhtarlığının olmadığını göstermekteydi. Birkaç Saidi Kürdi (Nursi) taraftarı yakalanmış olsa da durum bu kadarla kalmıştı.

Burada Adnan Menderes tarafından devrim aleyhtarı olarak nitelendirilen Saidi Nursi, 1950-1960 yılları arasında Demokrat Parti'nin önemli bir destekçisi olacaktı.[175]

c. V. Büroyu İlgilendiren Konular

Adnan Menderes'e göre Antalya Halkevi'nde çalışmalar normaldi. Halkevi çalışmasıyla Yönetim Kurulu'nun ilgisi iyi durumdaydı. Komitelerin çalışmalarıysa arzu edilir seviyede değildi. Ancak bunun sebebi yetersizlik ve parasızlıktı. Bu durum halkevi binasının tamamlanmasıyla ortadan kalkacaktı. Yapılmakta

174 BCA Fon Kodu: 490.1.0.0 Yer No: 724.479.1.
175 Bkz. Hakkı Uyar, **CHP Tarihi (1950-1960) Yenilgiden Umuda**, (yayınlanmamış çalışma)

olan büyük halkevi binasının bitirilmesi için elde ettikleri paraların büyük kısmını bu yönde harcamışlardı. Diğer işler için Halkevi'ne ayrılan para ise 1150 liraydı ki bu miktar Adnan Menderes'e göre çok azdı.[176] Diğer taraftan Antalya Belediyesi de halkevi için 150 lira gibi çok küçük bir miktar ayırmıştı ki kendisine göre bunun sebebi belediye başkanı ve belediye kurulunun, şehirdeki malum ikilikten dolayı parti başkanının başarılı olmasını istememesiydi.

Ayrıca Menderes raporunda Türkçe konuşmayan kitle hakkında da görüşlerini belirtmiş ve ulusal kültürün iyice yoğurmadığı zümreler üzerinde Halkevi'nin önemle durması gerektiğini ifade etmişti. Yarı göçebe halde olan köylü için Halkevi'nin ekonomik ve sosyal alandaki katkıları ve önderlik etmesi faydalı sonuçlar verebilirdi.

d. VI. Büroyu İlgilendiren Konular

Antalya'da atletizm ve futbolla uğraşan bir spor kulübü ve bir de avcılar kulübü bulunmaktaydı. Parti, bu kulübe bir bina tedarik etmiş olup spor alanının tanzimi işine de bütçesi ve imkanı ölçüsünde önem vermekteydi. Menderes'in raporuna göre İl Yönetim Kurulu ve Halkevi gençlikle iyi ilgilenmekte olup gençlik sevgi ile partiye bağlı bulunmaktaydı

e. VIII. Büroyu İlgilendiren Konular

Antalya ilinde çıkan Resmi Antalya gazetesi haftada bir defa basılmaktaydı. Gazeteden yeterli derecede fayda temin edilememekteydi. Kurumlar partinin ülkü ve maksatlarının yayımında bu gazeteden çok az miktarda faydalanabilmekte olup ilçelerde ise hiç faydalanılamamaktaydı.[177]

---

176 1935 yılında Antalya Halkevi için gönderilen miktarın az olduğunu belirten Menderes, 1951 yılında mecliste yapmış olduğu konuşmada Halkevlerine bütçeden para ayrılmasını "ne hakiki ne de hükmi şahıs olarak hiçbir mevcudiyeti olmıyan halkevlerine Devlet bütçesinden para ayrılması ve hususiyle bu paranın bir siyasi teşekkül olan iktidar partisine ödenmesi gibi demokratik ve hukuki havsalaya asla sığmıyacak derecede fahiş olan bir yolda yürümek..." şeklinde yorumlamıştır. Bkz. TBMM Tutanak Dergisi, 9. dönem, cilt 9, birleşim 110, s.663; Ayrıca bkz. M. Güneş, s.151.

177 BCA Fon Kodu: 490.1.0.0 Yer No: 724.479.1. Buradaki raporda parti ülkü ve maksatlarının yayımı ile ilgili olarak il için *"Bu gazeteden temin edilen fayda çok mahduttur"*, ilçeler içinse *"yoktur"* ibaresi kullanılmıştır. Bu ibareler konusu parti ve halkevi kurumlarını teftiş edecek ispekterlere yönelik talimatı içeren ve BCA Fon Kodu: 490.1.0.0 Yer No:3.11.2 numaralı belgenin neşriyat bölümünde yer alan *"Kurumlarımız Parti, ülkü ve maksatlarının yayımında bunlardan faydalanıyorlar mı?"* sorusuna cevap olarak yazılmıştır.

f. X. Büroyu İlgilendiren Konular

İlin büyük çiftlik olan yerlerinde köylünün toprak ihtiyacı bulunmaktaydı. *"Toprak kıymetsiz, alım*ı, satımı *az olduğundan bunlara toprak tedariki zor bir şey değildir."* diyen Menderes, köylünün topraklandırılmasını talep etmekteydi.

Toprağı olan çiftçiler ise müstakil bir tarım işletmesi kuramamışlardı. Yani işlerinin kendi sahibi olamamışlar, sermaye sahibi ile ortaklık yapmak zorunda kalmışlardı. Örneğin sermaye sahipleri pirinç tarımında kanal açma, araç tedarik etme yollarıyla çiftçilere ortak olarak pirinç tarımını ellerine almışlardı. Ancak yine de bu tarımın geliri çiftçinin borçlarını ödemesi yolunda fayda sağlamaktaydı. Diğer taraftan meyvecilik ve pamuk tarımı da üzerinde yeni başlanan sahalardı.

Raporunun bu bölümünde küçük çapta bir "toprak reformu" uygulaması öneren Menderes, 1945 yılında meclise getirilen Toprak Reformu Kanunu'nun komisyon üyeliğinden istifa edecek ve kanuna muhalif olacaktı.[178]

g. XIII. Büroyu İlgilendiren Konular

Antalya'da yardım paralarının Şerafettin Karacan'ın başkanlığından sonra takibine başlanmıştı. 1935 yılında bu konuda elde edilen sonuç çok iyiydi. Bu yılın eylül ayı sonuna kadar 520 lira 15 kuruş toplanmıştı ki oldukça iyi bir miktardı. Başkan Karacan geldikten sonra içinden çıkılmaz durumda olan hesap işleri oldukça muntazam hale gelmiş, demirbaş defteri de kendisi geldikten sonra tutulmaya başlandı.

2) Alanya İlçesi

Alanya Parti Yönetim Kurulu'nun genel olarak durumu iyiydi. Başkan Nazmi Doğan, ortaokulda okumuş, ticaret hayatı içinde bulunmuş ağırbaşlı ve kendini sevdirmiş bir kişiydi. Yönetim kurulu ve belediye kurulu üyesi olan Kemal ise orta tahsilli olup ticaret işiyle uğraşmaktaydı. Adnan Menderes kendisi ile ilgili olarak *"yönetim kurulunun en heyecanlı uzvu budur. İdeal bakımından ve devrimi anlamak ve ileri götürmek isteğinin sıcaklığı ile üzerimde eyi bir tesir yapmış olan bir gençtir."*[179] demekteydi. Yönetim Kurulu'nda bunlardan başka biri Konya hu-

178 Bkz. Toprak Reformu Görüşmeleri, s.123

179 Bahsettiği gencin kendisi üzerinde iyi bir etki yarattığını belirten Adnan Menderes'in bu kişi hakkındaki olumlu tavrı ve kullandığı kelimeler, Cumhuriyet devrimleri hususunda ne kadar hassas ve idealist olduğunu da göstermektedir. Bkz. BCA Fon Kodu: 490.1.0.0 Yer No: 724.479.1.

kukunun son sınıfına kadar okumuş iki dava vekili, eski öğretmen bir kadın ve bir de Adana Lisesi'nden diplomalı il genel kurulu üyelerinden Hasan Zihni adlı bir kişi bulunmaktaydı.

Halkın büyük bir çoğunluğu yaylalarda dağınık durumda olan ilçede bu dönemlerde bazı işler de aksamaktaydı. Örneğin yeni gelen programı yaymak ve benimsetmek için henüz girişimleri olmamıştı. Bunun için halkın yaylalardan dönmesi beklenmekteydi.

Adnan Menderes partiye üye kaydına son zamanlarda çok önem verilmiş olduğunu ise raporunda şu şekilde anlatılmaktaydı: *"1934 yılı sonuna kadar ilçenin dört köyünde parti ocağı ve bütün ilçede 521 üye vardır. 1935 yıllının ilk altı ayında 94 tane daha köy ocağı kurulmuş ve üye sayısı 1361 kişi artarak 1902'ye varmıştır. Bu sırada 50 kadar kadın da üye olarak yazılmıştır."*[180]

Ancak Adnan Menderes altı ay gibi kısa bir sürede üye sayısının 521'den 1902'ye çıkmasını parti lehine bir durum olarak görmemekteydi. Bunu raporunda *"934 yılı sonuna kadar senelerce üye kaydı yapılmıyor; üye sayısı hemen hep 500 içinde kalıyor, sonra birden dört misline yakın bir sayıya fırlıyor. Demek oluyor ki; üye sayısını artırmak çok mümkün iken bu iş uzun senelerin seyri içinde pişirilerek yapılmak varken, senelerce bu alanda hiç çalışmamış olduğu anlaşılıyor. Bir de varki, bu kadar kısa bir süre içinde teşkilatı bu kadar genişletmek, üye sayısını arttırmak, alelacele ve alelusul yapılıvermiş bir iş hissini veriyor. Ocak açmak, üye yazmak, köy nüfus kayıtlarını parti defterlerini nakletmek olması gerektir."*[181] şeklinde ifade etmekteydi. Yani Menderes'e göre parti üye sayısının aniden artması tam anlamıyla iyi bir durum olarak görülemezdi. Çünkü bahsedilen yüksek artış bu zamana kadar yapılması gereken işin ne kadar fazla savsaklandığını gösterdiği gibi, bundan sonra yapılan üye alımlarının da daha gelişigüzel ve acele bir şekilde yapıldığını göstermekteydi. Oysaki üye alımı geçmişten itibaren daha uzun zamana yayılarak dikkatli ve özenli bir şekilde yapılabilirdi.

Müfettiş Adnan Menderes, partiye karşı bir hareketin olacağını düşünmemekle birlikte, bölgede eski kafalı bir zümrenin varlığından bahsetmekte ve bunlar hakkında *"partimizle el ele, kucak kucağa yürüyor veya yürüyebilecek kabiliyettedir denemez."* demekteydi.[182] Buna da örnek olarak yaşanan bir mezarlık hadisesini

180 5 Aralık 1934 tarihinde kadınlara milletvekili seçme ve seçilme hakkı verildikten kısa bir süre sonra kadınların CHP'ye üye olmaları için yoğun ve özendirici kampanyalar başlatılmıştı. Bkz. Hakkı Uyar, "Çarşaf, Peçe Ve Kafes Üzerine Bazı Notlar", **Toplumsal Tarih**, cilt:6, sayı 33, Eylül 1996, (Peçe Üzerine), s.6.

181 BCA Fon Kodu: 490.1.0.0 Yer No: 724.479.1.

182 BCA Fon Kodu: 490.1.0.0 Yer No: 724.479.1.

raporunda bildirmekteydi. Mesele belediyece kaldırılmak istenilen bir mezarlığın kaldırılmaması için kaymakamlığa verilen bir dilekçeden çıkmıştı. Adnan Menderes'e göre Alanya'nın tanınmış bazı adamları da bu işi içindeydi. Yapılan itiraz belediye başkanının vazifesine dini duygular alet edilmek suretiyle topluca bir müdahale mahiyetindeydi. Bunun dışında Adnan Menderes dilekçede bulunan bazı ifadelere raporunda şu şekilde yer veriyordu: *"her birerlerimiz mezarlarımızın ayetlerle mahkuk bir taşına bile dokunulmasına asla razı olmayız, bundan içtinap edilmesini dairei belediyeye emir buyurunuz' gibi devrimlerimizin ve bugünün zihniyetine asla uymayan saçmalar vardır. Bu hortlayan mazinin sesi otuz küsur kafadan çıkıyor..."*[183]

Peçe ve çarşafların atılması konusunda ise belediyece karar alındığı sırada belediye kurulunda üyelerin *"bu işe belediye ne karışır, halkın hissiyatına dokunmaya hakkımız yoktur"* şeklindeki itirazları ve alınan karar oldukça manidardı. Karar *"peçe ve çarşafların kaldırılmasının belediyece teşvik edilmesi"* şeklindeydi ki bu karar Adnan Menderes'e göre manasız ve yaptırımsızdı. Gerçi belediyenin yönetim kurulu üyelerinden Kamil Kemal yerinde ve şiddetli itirazlarda bulunmuş, kaymakam da kararın düzeltilmesi için girişimlerde bulunmuştu. Müfettiş Adnan Menderes bu iki meseleden hareketle *"Antalya'da*[184] *geri kafalı insanların çokluğunu anlıyoruz"*[185] yorumunu yapmıştı.

Burada Parti Yönetim Kurulu Alanya Halkevi ile iş ve fikir birliği içinde çalışmaktaydı. Halkevinin giderleri parti bütçesi içinden ve hususi muhasebeden alınan parayla karşılanmaktaydı. Bu paranın temini ile ilgili olarak da Yönetim Kurulu'nun ilgisi iyi durumdaydı. Müfettiş Adnan Menderes burada Halkevi şube ve Yönetim Kurulu'nun çalışmalarını iyi inceleyemediğini, sebebinin de herkesin yaylaya çıkmış olmasından dolayı kasabanın tamamen boş olması olduğunu belirtmekteydi. Diğer taraftan raporlarından ve görülebilenlerden anladığı kadarıyla Halkevi dar bütçesine ve elindeki az elemana rağmen epey iş görmüştü. Aynı

183 BCA Fon Kodu: 490.1.0.0 Yer No: 724.479.1.

184 Burada Adnan Menderes'in yorumunda belgedeki şehir Antalya olarak geçse de raporun ilgili bölümü Alanya'dan bahsetmektedir. Bahsi geçen olaylar Alanya'da yaşanmıştır. Adnan Menderes bu cümlesinin ardından da Alanya belediye başkanının eski kafalılığından bahsetmektedir. III. Büroya giden bu bölümün başında Antalya hakkında devrim karşıtı bir hareket görmediğini belirttiğini de hesaba katarsak Antalya ibaresinin yanlış yazılmış olabileceği ve asıl kastedilenin Alanya olduğu yüksek bir ihtimaldir.

185 Bu dönemde kadınların günlük yaşamda etkin bir şekilde rol almalarının önünde önemli bir engel olarak görülen çarşaf ve peçeye karşı özellikle 1934-1936 yılları arasında yoğun bir kampanya yürütülmüştür. Bkz. Uyar, Peçe Üzerine, s.6. Menderes'in Demokrat Parti Dönemi'ndeki muhafazakar yönelimli politikalarından farklı olarak Tek Parti Dönemi'nin şartları doğrultusunda çarşaf ve peçelerin kaldırılması ile ilgili titiz olduğu ve bu konuda taviz verenlere karşı da raporunda oldukça sert yorumlarda bulunduğu göze çarpmaktadır.

Adnan Menderes 12 Aralık 1950 tarihli DP Meclis grubu konuşmasında ise şu cümleleri kullanacaktı: "*Halkevleri ve Halk Partisi Müfettişliği yapmış bir arkadaşınızım. Hiç fonksiyon yapmamış, yapamamıştır...*"[186]

Diğer taraftan Alanya'da bulunan öğretmenler Halkevine karşı ilgisizdi. Bunun dışında parti ve memleket işlerinden de uzak durmaktaydılar. Adnan Menderes'e göre halkevi çalışmasına en fazla ihtiyaç duyulan yerlerden birisi de Alanya idi. Ancak verilen ödevleri yerine getirmesi ve bütün şubelerin daha geniş ölçüde çalışabilmesi için geliri yeterli değildi.

Alanya ilçesinde ise spor örgütleri ve gençlik teşkilatı ile Halkevi meşgul olmaktaydı. Tanzim edilmeye muhtaç bir spor alanları bulunan Alanya'da bu alanın tanzimi için çok masraf yapmak gerekecekti. Bundan dolayı farklı bir alan tahsis edilmek üzere yardım yapılması daha yerinde olacaktı.

Alanya'da tüccar, sanat ve serbest meslek mensuplarının sayısı çok azdı. Ayrı bir meyil taşıyabilecek nitelikte işçi, amele ve esnaf diye belirmiş bir zümre bulunmamaktaydı. Çiftçi, ova köylerinde iyi durumda olmakla birlikte dağ köylerinde sıkıntıdaydı. Bölgede Dim Çayı ile ovanın sulanması işi çiftçi açısından çok önemliydi

İlçede partinin borç durumu ile ilgili olarak bundan önceki kaymakam Sabri Bey, partiye yardım olması amacıyla yol mükellefiyeti olan işçileri hizmetleri ileride yol mükellefiyetlerinden sayılmak üzere Halkevi binasının yapılmasında çalıştırmıştı. Ancak kendisi sonradan başka yere tayin olunca işçilerin yaptıkları işler mükellefiyetlerinden sayılmamıştı. İşçiler bu sebeple Halkevi'nde çalışmalarının karşılığı olarak ücretlerini istemekteydi. Miktarı 471 lira olan borcun karşılığı temin edilmiş olup il başkanının da aracılığıyla Alanya'ya gönderilerek en kısa sürede ödemesi yapılacaktı.

3) Elmalı İlçesi

Elmalı'da parti ilçe başkanı olan M. Ali Akkaya, aynı zamanda belediye başkanıydı. Müfettiş Adnan Menderes bu kişi hakkında *"sosyal ve ahlak sıfatları ve halk nazarında özel durumu fenadır diyemeyeceğim; yalnız burada Elmalı veya ağaları (bunlar birbirinin akrabasıdır) denilen gurup, ve dolayisile orman şirketine çok yakınlaşmış gibi görünüyor"*[187] demekteydi. Adnan Menderes'e göre

186 Bkz. Şevket Çizmeli, **Menderes Demokrasi Yıldızı?**, 3. basım, Arkadaş Yayınevi, Ankara, 2010, s.490.
187 BCA Fon Kodu: 490.1.0.0 Yer No: 724.479.1.

emekli bir bahriye subayı olan bu kişinin bahsi geçen kişilere yakınlaşması şahsi menfaat sağlamaktan ziyade daha çok bu şirketlere dayanarak mevkisini korumak düşüncesinden ileri gelmekteydi. Çünkü ağalar grubunun bölgede nüfuzu büyük olup, Parti Yönetim Kurulu ve belediye kuruluna hakimdiler. Üstelik sahip oldukları şirketler zinciri ve parti bağlantıları sayesinde Antalya'nın servet kaynakları üzerinde tekellerini oluşturmuşlardı.

Şerafettin Karacan gelene kadar (hatta bir dereceye kadar bugün bile) bu şirketlerin sahipleri veya mensupları parti yönetim kurullarında, il genel kurulunda ve belediye kurullarında uzun seneler bulunmuşlardı. Parti Yönetim Kurulu bu şirketin ve ağaların bir organı haline gelmişti. Adnan Menderes'e göre parti kuvvetini şirketin ve ağaların elinden alıp gereken tasfiyeyi yaparak parti teşkilatının özgürlüğünü tesis etmek gerekmekteydi.

İlçede yapılan parti çalışmaları da oldukça zayıf ve verimsizdi. Yapılan faaliyetlerin çoğu baştan savma ve tüzüğe uygun değildi. İl Yönetim Kurulu, parti programının yayımı ve benimsetilmesi yönünde nasıl çalışılacağını anlatan bir yazı göndermesine rağmen programı yaymak ve benimsetmek için programı dağıtmaktan başka bir şey yapmamışlardı. Ayrıca Menderes, kendilerine bağlı örgütleri ve bunların toplantılarını teftiş ettiklerini gösteren herhangi bir şey görmediğini ifade etmekteydi. Üye kaydı işi üzerinde de yeterince durulmamıştı.

Elmalı'da bir spor kulübü kurulmuş ancak özellikle Yönetim Kurulu'nun ilgisizliğinden dolayı dağılmıştı. Belediyece tamamlanmaya çalışılan bir futbol alanı bulunmakla birlikte genel olarak ilçedeki kurumlar gençlikle fazla ilgilenmemekteydi. Finike'de ise kurulmuş bir spor örgütü dahi bulunmamaktaydı. Manavgat ve Serik'te de aynı şekilde spor faaliyetlerine başlanmamıştı.

İlçede buğday fiyatları iyi durumdaydı.[188] Ürünün bol yetiştiği yerlerde çiftçi, tüccar, sanat ve serbest meslek adamlarının durumu geçen yıllara nazaran hayli düzelmişti.

Yardım paralarının toplanması işiyle ilgilenilmemekteydi. Bu sebeple bir yıl içerisinde toplanan yardım parası 10 lirayı geçmemişti. 1932'den önce toplanan paraların da dip koçanı yoktu. Kasa defterleri tahsilat ve sarfiyat diye iki ayrı defter olarak tutulmuş olsa da muntazam durumda değildi.

Paraların harcanması bütçelerine göre olup, sarf senetleri kasa defterine uygundu. Ancak bir kısmında başkanın imzası bulunmamaktaydı. Parti mallarıyla

188 1929 dünya ekonomik buhranı en fazla çiftçiyi etkilemişti. Dünya genelinde tarım ürünlerinin fiyatı aşırı miktarda düşünce çiftçinin elindeki mal değersizleşmişti. Türkiye bu buhranı özellikle 1930-1933 yılları arasında hissetmiş, 1935 yıllarında buhranın etkilerinden kurtulmaya başlamıştı. Bkz. Kuruç, s.294. Bunun sonucu olarak da tarım ürünlerinin fiyatında önceki yıllara nazaran düzelme görülmektedir.

ilgili olarak demirbaş defterleri bulunmaktaydı. Defterin alt kısmı Yönetim Kurulunca onaylanmış olup eşyalar kıymetlendirilmemişti. Mülklerin ise tapu kayıtları bulunmaktaydı.

4) Finike İlçesi

İlçede parti başkanı olarak parti ve belediye yönetimini tekeline alan Musa Kazım, ilkokul mezunu ve daha önceden tahsildarlık yapmış zengin bir kişiydi. Sadece partiyi değil bölgenin önemli gelir kaynaklarını da tekeline almıştı. Halk nazarında iyi bilinen bir kişi değildi. Hakkında bir takım yolsuzluklar olduğuna yönelik söylentiler bulunmaktaydı. Şirketindeki yetkili kişiler aynı zamanda parti veya belediye kurullarında görevliydiler. Şirketi ise çevre ilçeleri de kapsayan geniş bir alana yayılmıştı. Finike'deki bu durumu Menderes *"parti demek Musa Kazım demek oluyor"* şeklinde ifade etmekteydi

Adnan Menderes'e göre bu kişiler ticaret ve tarım işlerinde de düzgün çalışmamaktaydı. Orman işleriyle ilgili çeşitli kanunsuzluklar yapıldığı söylentisi bölgede dolaşmaktaydı. Orman işletmeciliğinde kazanç vergisi kaçakçılığı meselesi yıllardan beri finans ve orman müfettişlerini uğraştırmakta ve işin boyutu önemli rakamlara varmaktaydı. Pirinç işinde de çalıştırdıkları köylüleri ezmekle birlikte pirinç ekimi ile ilgili sıtma mücadelesi kanununa uygun olmayan hareketleri, ilgili memurları sürekli olarak uğraştırmaktaydı.[189]

Bu kişiler döndürmekte oldukları geniş ekonomi çarkında çoğu kez kanun ve ahlak çerçevesinin dışına da çıkabilmek için parti kuvveti ile para kuvvetini birleştirerek memurları ve halkı susturmuşlardı.

Bu durum hakkında kaymakam da Adnan Menderes ile görüştü. Kendisi daha önceden İlçe Başkanı Karacan'a durumu iletmiş, duyduğu memnuniyetsizliği Karacan da onaylamıştı. Parti nüfuzunun istismar edildiği açık olduğu gibi parti ödevleri adı altında hiçbir şey yapılmayan bu ilçede en kısa zamanda parti üyelerinde tasfiye yapmak gerekmekteydi.

Finike'de tüccar ve serbest meslekle uğraşan kişi ise neredeyse yoktu. Çünkü ticaret, yukarıda belirtilen şirketin elindedir. Halkı yerli olmayıp etraftan toplanmıştı.

Parti için yardım paraları toplanmamaktaydı. Hatta yönetim kurulu üyeleri dahi yardımda bulunmamıştı. 26 Ocak 1933'ten beri yalnız dokuz makbuz kul-

189 BCA Fon Kodu: 490.1.0.0 Yer No: 724.479.1.

lanılmıştı. Dip koçanların da ikisi imzasızdı. 1934 yılı içerisinde hiçbir gelir ve masraf olmamıştı. Sarf evrakları tam ve doğru olup kasa defterine de uygundu. Parti mallarıyla ilgili olarak partinin ilçede mülkü bulunmamaktaydı.

5) Korkuteli İlçesi

Müfettiş Adnan Menderes'e göre ilçede en önemli kişi parti başkanıydı. Kendisi sözünü geçiren nüfuzlu bir kimseydi. Bu sebeple başkanın tahlilini yapmak aynı zamanda Yönetim Kurulu'nu anlatmak demekti. Başkan Mustafa Korkut, tarım ve ticaret işleriyle meşgul olmaktaydı. Otoritesini her ne suretle olursa olsun yitirmemek konusunda titizdi. Bu tavrı etrafındakileri yıldırmaya meyilliydi. Menderes, bu ilçede de duyduğu bir takım söylentilerden dolayı parti nüfuzunun istismar edildiğinden şüphelenmekteydi.

Başkan Korkut da İl Başkanı Karacan hakkında şikayetlerde bulunmaktaydı. Ancak Menderes'e göre bu şikayetlerin sebebi Karacan'ın Korkut hakkındaki dedikoduları incelemesi ve soruşturma açmış olmasıydı. Parti ödevlerinin yerine getirilmesi konusundaysa Elmalı ve Finike'ye nazaran daha iyi durumda olduğu söylenebilirdi. Ancak üye alımı işi burada da sayıyı fazla göstermek amacıyla kısa yoldan toptan alımlarla sınırlı kalmıştı.

Adnan Menderes'e göre İlçe Yönetim Kurulu üye sayısı konusunda kendisine şişirme rakamlar vermişti.[190] Yönetim Kurulu üye kaydı işine önem vermekle birlikte bu konuda esas amaçları kısa yoldan sayıyı artırmaktan ibaretti.

Korkuteli halkında, köylükten yeni çıkması ve henüz yeni ilçe merkezi olmasından dolayı cehalet ve bilgisizlik vardı. Ancak yine de burası Menderes'e göre medrese ve hocaların yerleştiği eski bir kasaba değildi. Herhangi bir taassup izine rastlamamıştı. Peçe ve çarşaf işi de çoktan halledilmişti. İlerlemeye oldukça müsait durumda olan bu kasabaya demiryolu geldikten sonra da ilerleme hızı artacaktı.

Korkuteli ilçesinde 52 üyesi bulunan bir spor örgütü olmasına rağmen bu kurum parası az olduğundan dolayı çalışamamaktaydı. Eğer yardım edilip tamamlanabilirse tasfiye ve tanzimi sonucu kullanılabilecek bir futbol alanları bulunmaktaydı.

İlçede çiftçi kuraklıktan dolayı sıkıntıdaydı. Halk, ürünleri iyi para etmesinden dolayı memnun olmakla birlikte arazi vergisinin ağırlığından şikayetçiydi.

190 BCA Fon Kodu: 490.1.0.0 Yer No: 724.479.1.

İktisadi durumun geçen yıllara bakıldığında diğer yerlerde olduğu gibi burada da düzeldiği görülmekteydi. Demiryolunun kasabanın içine kadar gelecek olması ise halkta büyük bir sevinç yaratmıştı.

Mal ve mülkleri konusunda ise demirbaş defterleri mevcut olup alt tarafı Yönetim Kurulu tarafından onaylanmamış ve eşyaların kıymetlendirmesi yapılmamıştı. Kasabanın güzel bir yerinde iyi bir parti binası yapılması için temel atılmış ve bir miktar geliri de sağlanmıştı. Binanın yakın bir zamanda bitirilmesi planlanmaktaydı.

6) Manavgat İlçesi

İlçe Yönetim Kurulu başkanı ve aynı zamanda belediye başkanı olan Şükrü Sözen imam hatip mezunuydu. Menderes'e göre etrafında sempati toplamış iyi ve dürüst bir insandı. 1930-1934 yılları arasında parti başkanlığı yapan Sözen, Yönetim Kurulu'nda iyi çalışmaktaydı. Yönetim Kurulu'nun diğer üyeleri de çevrelerinde iyi olarak tanınan kimselerdi.[191]

İlçede yardım parası toplanmamakta olup sorulduğundaysa yardım yapılmadığı cevabı alınmıştı. Ancak Adnan Menderes'e göre bunun sebebi yardım parasını vermemeleri değildi. Bunun iki sebebi vardı: Birincisi partide yardım parası toplama işine önem verilmiyordu. İkincisi ise bu işle uğraşacak ve zamanını ayıracak kimse yoktu. Özellikle bu iş için ücretli bir sekreter olması gerekmekteydi.

Bu sebeple ilçede yardım parası olarak yalnız 75 kuruş toplanmıştı. Ancak bunun yanında parti binasının yapımı için halkın ve partililerin yaptığı yardım 2396,08 lirayı bulmuştu. Adnan Menderes raporunda bu durumu şu şekilde yorumladı: *"demek oluyor ki partililer ve halk partiye yardımdan kaçınmıyor, yardıma koşuyor. Yalnız burası değil, gezdiğim yerlerin hemen hepsi aynı durumdadır. Partinin maddiğ maneviğ büyük faydası olan yardım parası işi üzerinde sistematik ve önemle çalışarak üyelerimizin yardım paralarını seve seve ve vaktinde vermelerini itiyat haline getirmeliyiz; Partililerin maddiğ olan bu yardımı yaparken partiye karşı duyacakları ilgi ve bağlılık, parti için çok önemli bir maneviğ kuvvet olacaktır."* Menderes burada –farklı bölgeler de dahil- gezdiği yerlerdeki gözlemlerinden hareketle özellikle halkın partiye yardım konusundaki istek ve

191 Bu dönemde tek parti yönetimi gericilik ve din istismarına karşı oldukça hassastı. Menderes'in de partinin bu konudaki hassasiyetine uyum sağladığı raporlarında görülmektedir. Ancak gericilere ve din istismarlarına taviz göstermemesinin yanında Manavgat örneğinde olduğu gibi dindar ve çalışkan kişilere karşı da objektif yorumlarda bulunduğu göze çarpmaktadır.

hevesi üzerinde durmaktaydı.

Burada halkın partiye yardımdan kaçmadığı aksine yardıma koştuğu hususu, bizzat Adnan Menderes'in söylemiş olması açısından önemlidir. Çünkü daha önce de bahsettiğimiz üzere 1951 yılında Halkevleri ile ilgili yapmış olduğu konuşmasında bu paraların zorla toplandığını beyan etmişti.[192]

7) Serik İlçesi

Beş kişiden oluşan parti Yönetim Kurulu'nun başkanı Ali Kaya olup kendisi dava vekiliydi. Hakkında mevcut bulunan pek çok şikayetten dolayı Adnan Menderes'in kendisi hakkındaki görüşleri iyi değildi.

Ali Kaya'nın halk ve köylülerden iş almak ve kovalamak için parti nüfuzunu kullandığı ve geçmişinin karışık olduğu yönünde bazı söylentiler bulunmaktaydı. Diğer taraftan işine gelmeyen memurları yola getirmek için onlarla uğraşmaktaydı.

Raporunda bunları detaylarıyla anlatan Adnan Menderes'e göre bu ilçede parti ödevleri layıkıyla yerine getirilmemekteydi. İşlemlerin pek çoğu tüzüğe aykırı olup yapılan kongre ve toplantılar da baştan savmaydı. Parti programını yaymak ve benimsetmek konusunda ise herhangi bir çalışma yapılmamış, bu konuda İl Yönetim Kurulu'nun gönderdiği talimatlar yerine getirilmemişti. Üye kaydı konusunda da aynı sorumsuzluk kendini göstermekteydi.

Adnan Menderes'e göre bölge küçük bir köy olduğundan dolayı medrese ve hoca yerleşememiş, taassup kökleşememişti. Bundan dolayı da ilçe merkezinde olduğu gibi bütün köylerinde de peçe ve çarşaf çoktan ve kolaylıkla kaldırılmıştı. Bu işin başarılmasında parti başkanı ve Yönetim Kurulu'nun çalışmalarının etkisi görülmüştü.

Geçim yolu çiftçilik ve özellikle de hayvancılık olan Serik'te köylünün ekonomik durumu iyileşmekteydi. Bu sebeple Menderes'e göre parti ve hükümete karşı bağlılıkları da gün geçtikçe artmakta ve sarsılmaz bir hale gelmekteydi.

İlçede parti başkanı ve yönetim kurulu üyeleri dahil hiç kimse yardım parası vermemişti. Bu sebeple partiye herhangi bir gelir olmadığından dip koçanların tamamı kullanılmamış bir haldeydi. Gelir ve masraf olmayınca bir bütçe ve hesap işi de olmamıştı.

192 TBMM Tutanak Dergisi, 9. dönem, cilt 9, birleşim 110, s.662.

2.9.3. İçel Teftiş Raporu

Müfettiş Adnan Menderes vazifesi olan İçel teftişini Ocak 1936'da yaptı. Aslında ekim ayında raporu teslim edilmiş olması gereken bu teftiş, Menderes'in özrü sebebiyle ertelenmişti.[193]

Bölgeye gelen Müfettiş Adnan Menderes, raporunu hazırlarken öncelikle genel durum hakkındaki görüşlerini bildirdi. Buna göre parti faaliyetleri çoğunlukla Mersin ili ile sınırlı kalmıştı. Bunun sebebi ise İl Yönetim Kurulu'nun Merkez İlçe Yönetim Kurulu gibi görevini layıkıyla yerine getirmiyor olmasıydı. Ayrıca İl Yönetim Kurulu'nun ödevlerini yerine getirmemesi ve teftişlerini yapmaması sonucu diğer ilçeler de bundan etkilenmekte ve işlerini savsaklamaktaydı. Örneğin Anamur İlçe Yönetim Kurulu ile ilgili alınan bazı şikayetler sonucu İl Yönetim Kurulu'nda burada tahkikat yapılması kararlaştırılmış, ancak bir seneyi aşkın süredir tahkikat gerçekleştirilmemişti. Bu sebeple de ilçede bir karışıklık durumu hakimdi. Yine aynı şekilde diğer ilçelerin de İl Yönetim Kurulu tarafından onaylanmadığı ve yerlerine gönderilmediği için bütçeleri yoktu. Gerçi Adnan Menderes konu ile ilgili olarak *"olsa ne olacaktı?"* diyerek ilçelerdeki partililerin de pek hevesli olmadığını ima ediyordu.[194]

Bunlara karşılık partililerin hemen hepsinin ortak bahanesi ise ısrar üzerine mevkilerine getirildikleri, herhangi bir beklentilerinin olmadığı; yapılamayan işlerin adam ve para eksikliğinden kaynaklandığı ve imkanlar dahilinde yapabileceklerinin en iyisinin bu olduğu şeklindeydi. Adnan Menderes partililerin bu tavırları ile ilgili olarak şu yorumu yapmaktaydı: *"Adeta bir nefes alsanız hepsi bırakıp gidiverecekler gibi (...) Amma, dışarıdan mansup bir parti başkanının gönderilmesi ihtimalinden de endişelidirler"*[195] Menderes'e göre buradaki hava,

193 Süleyman İnan Adnan Menderes'in Mersin İli teftişini Ekim 1935 olarak göstermiştir. Bkz. İnan, s.42. Nitekim kaynak olarak kullandığı belgede teftişinin Ekim ayına ertelenmesi isteği ile ilgili kendi mektubu ve bu mektuba verilen olumlu cevap da bulunmaktadır. Ancak sonradan Menderes'in başka bir mazereti daha çıkmış olacak ki İçel bölgesi teftiş raporları ile ilgili belgedeki bürolara gönderilen yazıda *"Geçen yaz azadı teftiş edilecek iller arasında bulunan ve Aydın Saylavı Ertekinin (Adnan Menderes'in) teftiş bölgesinde olan İçel, ispekterin (müfettişin) özrü dolayısile 936 2'inci Kanun (Ocak 1936) içinde teftiş edilmiş ve verilen rapordan büronuzu ilgilendiren kısım bağlı olarak sunulmuştur."* denilmektedir. Bkz. **BCA Fon Kodu: 490.1.0.0 Yer No: 660.204.1.** Yani Adnan Menderes'in ilk başta Mersin teftişini Ekim ayına kadar bitirerek bu ay içerisinde raporunu teslim etmesi planlanmış, ancak kendisinin hastalanması ve teftişlerinin uzun sürmesiyle Mersin teftişi Ekim ayı içerisine kaymıştı. Muhtemelen hastalığının devam etmesinden ya da başka bir mazereti çıkmasından dolayı Ekim ayında yapılacak bu teftiş de 1936 Ocak ayına ötelenmiş ve bu tarihte yapılmıştır.

194 BCA Fon Kodu: 490.1.0.0 Yer No: 660.204.1.

195 Burada yukarıdaki Antalya örneğinde parti işlerinin yürümemesi sonucu Şerafettin Karacan'ın atanması gibi Genel Merkez'den bir parti başkanının atanması kastedilmektedir.

isteksizlik görüntüsünün bir koz olarak kullanılmasıydı. Yani bir anlamda blöf yapıyorlardı ve aslında düzenlerinin bozulmasından da korkuyorlardı. Hatta son dönemde il başkanının istifasını dahi Menderes bu ihtimale bağlamaktaydı.

Diğer taraftan Mersin'deki bir müftünün ailesi, müftünün vaktinde bu sıfatını kullanarak yükselmesi sonucu Mersin ve Tarsus'ta partiye hakim konuma gelmişti. Aileye mensup kişilerin büyük çoğunluğu, aynı zamanda partide de görev almaktaydı. Partinin önemli konumları ailenin elindeydi. Bu durumdan şikayetçi olan –az sayıda- bir kesim olmakla birlikte Menderes bu kişileri yetişmiş ve bu aileden olmasa da aynı mevkilere gelebilecek kişiler olarak değerlendirmekte *"ne de olsa, göze dokunacak ve çekemeyenlere tenkit mevzuu verecek bir vaziyet olduğu da pek inkâr edilemez"* demekteydi. Diğer taraftan altı yıl önce partiden uzaklaştırılan ağa kafalı kimselerle kıyaslanamayacak seviyedeydiler.

Bütçe konusunda ise genel olarak "ne kadar az para sarf edilirse o kadar iyidir" prensibiyle hareket etmekteydiler. Bundaki amaçları ise belediyeye ve hususi muhasebeye yük olmamak ve üyelerden aidat isteyerek onları sıkıntıya sokmamaktı. Ancak ideal amaç olarak gördükleri bu düşünce yüzünden parti işleri yürümemekteydi. Öyle ki ne Mersin'in içinde, ne de ilçelerinde bir parti çatısı dahi yapılmamıştı. Sonuç olarak Adnan Menderes'e göre elbette sadece para sarf ederek iş görülemezdi. Para sarf etmeden yapılacak işler de vardı. Ancak nihayet para ile yapılması gereken işler bulunmaktaydı ve bunlar da oldukça önemli gereksinimlerdi.

1) İl Merkezi

Başkan Dr. Mahmut Develi titiz, dürüst ve iyiliksever bir kişi olarak halkın sevgisini kazanmış bir kişiydi. Ancak mesleğine bağlı kalmak isteyen, işleri de oldukça yoğun olan bir doktordu. Bu durum da parti işleriyle fazla ilgilenememesine sebep olmaktaydı. Mahmut Develi ile beraber dört ilçeyi gezen Adnan Menderes, Develi'yi ilçelerde kimsenin tanımadığını gördü. Bu da parti işleriyle fazla ilgilenmemesinin bir sonucuydu.

Partinin kadın üyelerinden olan Seza Hakkı Cemal, yüksek öğrenimini Avrupa'da yapmış aydın bir kadındı. Diğer partililer de temiz, tahsilli ve iyi bilinen kişilerdi.

Partililerin yerel hükümet amir ve memurlarıyla uyumluluğu iyi durumdaydı. Büro çalışmaları oldukça iyi olmasına karşın iş bölümü iyi seviyede yapılmamıştı. Parti programını yaymak ve benimsetmek konusunda da önemli bir çalışmaları yoktu.

İl Yönetim Kurulu'nun Halkevi çalışmalarına karşı ilgisi ise iyiydi. Bu çalışmaları için belediyeden ve hususi muhasebeden yardım alınmaktaydı. Halkevi ve şube Yönetim Kurulu'ndaki kişiler işlerinin uzmanı kişilerdi.

Diğer taraftan partililerin ve aydın kesimin hanımları halkevi faaliyetlerine yeteri kadar katılmamaktaydı. Özellikle bölgenin yerlisi olan kadınlar sadece ismen mevcuttu. Menderes'e göre partililerin bu konuda ön ayak olması gerekmekteydi.

Mersin basınıyla ilgili olarak şehirde iki yerel gazete çıkmaktaydı. Bunlardan biri Yeni Mersin, diğeri ise Ege idi. Yeni Mersin'i çıkaran Fuat, Kurtuluş Savaşı'nda Fransızların amaçlarına hizmet eden yazılar yazmıştı. Başyazarı Reşat Atila ise Yeni Gün[196] gazetesinde çalışmıştı. Ege gazetesinin sahibi ise emekli bir yüzbaşı idi. İki gazetenin de parti ile bir ilgisi yoktu. Bu sebeple parti bu gazetelerden faydalanamamakta olduğu gibi aynı zamanda yayınlarından dolayı şikayetçiydi.

2) Merkez İlçe

Adnan Menderes'e göre Mersin'in merkez ilçesindeki yönetim kurulu üyeleri genel olarak ahlaklı ve çalışkan kimselerdi. İlçe Başkanı Dr. Abdullah Ersoy iyi tanınmış çalışkan bir kişiydi. İlçede parti otoritesini istismar hareketlerine rastlamamıştı.

İlçede büro çalışmaları oldukça düzgündü. Toplantıları çok muntazam yapılmıştı. Toplantılara katılım oranı ise Menderes'in şimdiye kadar denetlediği yerler arasında en iyisiydi. Ancak iş bölümü yapılmamış olup ücretli sekreter de işinin uzmanı değildi.

Şehirdeki ocakların tamamı parti il binasındaki üç oda içerisinde toplanmışlardı. Bu sebeple şehir içindeki ilçe örgütleri göz önünde olmalarına rağmen denetimleri yapılmamış ve toplantılarını muntazam bir şekilde yapmamışlardı.

Üye kaydı işlemleri tüzüğe uygun yapılmaktaydı. Bölge halkının sevdiği ve özel değeri olanların partiye alınmasına önem verilmişti. Ancak yine de mevcut üye sayısı, şehir içinde üye kaydına yeteri kadar önem verilmediğini gösteriyordu.

Serbest meslek grupları içinden avukatlar partiden uzak durmaktaydılar. Başlarındaki baro başkanı da Menderes'e göre "*hüviyeti bulanık, buranın levanten muhitile geceli gündüzlü düşer kalkar, fişe dahil*"[197] bir kişiydi.

---

196 Yeni Gün 1 Eylül 1921'de Ankara'da çıkmaya başlamış ve Millî Mücadele akımının önemli organlarından biri olmuştu. Cumhuriyetin ilânından sonra yeniden İstanbul'a dönen Yeni Gün, 7 Mayıs 1924'de yerini Cumhuriyet'e bıraktı. Bkz. Topuz, s.129.

197 BCA Fon Kodu: 490.1.0.0 Yer No: 660.204.1

Şehirde kaymakam emeklisi ve göz doktoru Fazıl isminde bir kimse ise partinin aleyhtarlarındandı. Adnan Menderes bu kişinin siyasetle uğraşmak için de kuvvetli bir isteği olduğunu, fikirlerini gençlere aşılamaya meyilli olduğunu, parti örgütü hakkında atıp tutmasına karşılık aslında ne istediğini de bilmeyen bir kişi olduğunu belirtmekteydi. Zaten etkilemeye çalıştığı fikirleri de geniş yer bulamamıştı.

Adnan Menderes raporunda önemli bir de hadiseyi aktarmaktaydı. Buna göre *"Geçen ramazan bayramında camide vaiz eden bir yobaz irticaı körükleyici bir çok saçmalar söylemiştir. Bunda o kadar ileri gitmiştir ki cür'et ve küstahlığına şaşmamak elden gelmez.*

Yakalanarak mahkemeye verilen bu yobaz, Mersin müftüsünün enişteşi imiş. Camide bu yolda saçma bir vaaz vermeden başka ve önceleri şurada, burada bu gibi yobazca telkinatta bulunduğu, hatta yaylada Arapça ezan okuduğu da söyleniyor." demekteydi. Diğer taraftan partinin bu konu üzerinde önemle durmuş olmamasından rahatsız olan ve başka cereyanlara sebep olmasından endişe duyan Menderes'in iktidarı devraldıktan sonraki ilk icraatı ise ezanın Arapça okunmasını serbest bırakmak olacaktı. [198]

Spor faaliyetleri konusunda ise partinin çalışmaları iyi durumdaydı. Şehrin hemen içinde müsait durumda olan bir spor alanının ise mülkiyeti henüz alınmamıştı.

Şehirde çiftçinin durumu da iyiye gitmekteydi. Sebzecilik narenciyecilik para getirmekteydi. Bu durumla beraber hükümetin ucuzlatma işi de çok iyi tesir yapmıştı.

3) Gülnar İlçesi

Adnan Menderes Gülnar'a geldiğinde partide muhatap olacak bir başkan bulamamıştı. Oysa kendisinin müfettişin geleceğinden haber vardı ve müfettişin Mersin'de bulunduğu dönemde kendisi de orada idi. Menderes bu yüzden Parti Başkanı Emin Işık'ın bu davranışını, gösterecek herhangi bir şeyi olmadığı için

198 Adnan Menderes'in bu dönemde gericiliğe ve din istismarına karşı ne denli katı olduğunu daha önceki örneklerde de belirtmiştik. Ancak kendisinin ifadesinde önemli bir ayrıntı bulunmaktadır ki bu da Adnan Menderes'in ezanın Arapça okunmasını da aynı gericilik ve din istismarı kategorisine sokmuş olmasıdır. Çünkü kendisinin başbakanlığı dönemindeki ilk icraatı ezanın Arapça okunması yasağını kaldırmaktır. Hatta kanunun ramazan ayına yetişmesi için meclisten kararın hızlı bir şekilde geçmesini sağlamıştır. Bkz. Hakkı Uyar, **CHP Tarihi (1950-1960) Yenilgiden Umuda**, (yayınlanmamış çalışma)

İl Yönetim Kurulu'nun Halkevi çalışmalarına karşı ilgisi ise iyiydi. Bu çalışmaları için belediyeden ve hususi muhasebeden yardım alınmaktaydı. Halkevi ve şube Yönetim Kurulu'ndaki kişiler işlerinin uzmanı kişilerdi.

Diğer taraftan partililerin ve aydın kesimin hanımları halkevi faaliyetlerine yeteri kadar katılmamaktaydı. Özellikle bölgenin yerlisi olan kadınlar sadece ismen mevcuttu. Menderes'e göre partililerin bu konuda ön ayak olması gerekmekteydi.

Mersin basınıyla ilgili olarak şehirde iki yerel gazete çıkmaktaydı. Bunlardan biri Yeni Mersin, diğeri ise Ege idi. Yeni Mersin'i çıkaran Fuat, Kurtuluş Savaşı'nda Fransızların amaçlarına hizmet eden yazılar yazmıştı. Başyazarı Reşat Atila ise Yeni Gün[196] gazetesinde çalışmıştı. Ege gazetesinin sahibi ise emekli bir yüzbaşı idi. İki gazetenin de parti ile bir ilgisi yoktu. Bu sebeple parti bu gazetelerden faydalanamamakta olduğu gibi aynı zamanda yayınlarından dolayı şikayetçiydi.

2) Merkez İlçe

Adnan Menderes'e göre Mersin'in merkez ilçesindeki yönetim kurulu üyeleri genel olarak ahlaklı ve çalışkan kimselerdi. İlçe Başkanı Dr. Abdullah Ersoy iyi tanınmış çalışkan bir kişiydi. İlçede parti otoritesini istismar hareketlerine rastlamamıştı.

İlçede büro çalışmaları oldukça düzgündü. Toplantıları çok muntazam yapılmıştı. Toplantılara katılım oranı ise Menderes'in şimdiye kadar denetlediği yerler arasında en iyisiydi. Ancak iş bölümü yapılmamış olup ücretli sekreter de işinin uzmanı değildi.

Şehirdeki ocakların tamamı parti il binasındaki üç oda içerisinde toplanmışlardı. Bu sebeple şehir içindeki ilçe örgütleri göz önünde olmalarına rağmen denetimleri yapılmamış ve toplantılarını muntazam bir şekilde yapmamışlardı.

Üye kaydı işlemleri tüzüğe uygun yapılmaktaydı. Bölge halkının sevdiği ve özel değeri olanların partiye alınmasına önem verilmişti. Ancak yine de mevcut üye sayısı, şehir içinde üye kaydına yeteri kadar önem verilmediğini gösteriyordu.

Serbest meslek grupları içinden avukatlar partiden uzak durmaktaydılar. Başlarındaki baro başkanı da Menderes'e göre "*hüviyeti bulanık, buranın levanten muhitile geceli gündüzlü düşer kalkar, fişe dahil*"[197] bir kişiydi.

---

196 Yeni Gün 1 Eylül 1921'de Ankara'da çıkmaya başlamış ve Millî Mücadele akımının önemli organlarından biri olmuştu. Cumhuriyetin ilânından sonra yeniden İstanbul'a dönen Yeni Gün, 7 Mayıs 1924'de yerini Cumhuriyet'e bıraktı. Bkz. Topuz, s.129.

197 BCA Fon Kodu: 490.1.0.0 Yer No: 660.204.1

Şehirde kaymakam emeklisi ve göz doktoru Fazıl isminde bir kimse ise partinin aleyhtarlarındandı. Adnan Menderes bu kişinin siyasetle uğraşmak için de kuvvetli bir isteği olduğunu, fikirlerini gençlere aşılamaya meyilli olduğunu, parti örgütü hakkında atıp tutmasına karşılık aslında ne istediğini de bilmeyen bir kişi olduğunu belirtmekteydi. Zaten etkilemeye çalıştığı fikirleri de geniş yer bulamamıştı.

Adnan Menderes raporunda önemli bir de hadiseyi aktarmaktaydı. Buna göre *"Geçen ramazan bayramında camide vaiz eden bir yobaz irticaı körükleyici bir çok saçmalar söylemiştir. Bunda o kadar ileri gitmiştir ki cür'et ve küstahlığına şaşmamak elden gelmez.*

Yakalanarak mahkemeye verilen bu yobaz, Mersin müftüsünün enişteşi imiş. Camide bu yolda saçma bir vaaz vermeden başka ve önceleri şurada, burada bu gibi yobazca telkinatta bulunduğu, hatta yaylada Arapça ezan okuduğu da söyleniyor." demekteydi. Diğer taraftan partinin bu konu üzerinde önemle durmuş olmamasından rahatsız olan ve başka cereyanlara sebep olmasından endişe duyan Menderes'in iktidarı devraldıktan sonraki ilk icraatı ise ezanın Arapça okunmasını serbest bırakmak olacaktı.[198]

Spor faaliyetleri konusunda ise partinin çalışmaları iyi durumdaydı. Şehrin hemen içinde müsait durumda olan bir spor alanının ise mülkiyeti henüz alınmamıştı.

Şehirde çiftçinin durumu da iyiye gitmekteydi. Sebzecilik narenciyecilik para getirmekteydi. Bu durumla beraber hükümetin ucuzlatma işi de çok iyi tesir yapmıştı.

3) Gülnar İlçesi

Adnan Menderes Gülnar'a geldiğinde partide muhatap olacak bir başkan bulamamıştı. Oysa kendisinin müfettişin geleceğinden haber vardı ve müfettişin Mersin'de bulunduğu dönemde kendisi de orada idi. Menderes bu yüzden Parti Başkanı Emin Işık'ın bu davranışını, gösterecek herhangi bir şeyi olmadığı için

198 Adnan Menderes'in bu dönemde gericiliğe ve din istismarına karşı ne denli katı olduğunu daha önceki örneklerde de belirtmiştik. Ancak kendisinin ifadesinde önemli bir ayrıntı bulunmaktadır ki bu da Adnan Menderes'in ezanın Arapça okunmasını da aynı gericilik ve din istismarı kategorisine sokmuş olmasıdır. Çünkü kendisinin başbakanlığı dönemindeki ilk icraatı ezanın Arapça okunması yasağını kaldırmaktır. Hatta kanunun ramazan ayına yetişmesi için meclisten kararın hızlı bir şekilde geçmesini sağlamıştır. Bkz. Hakkı Uyar, **CHP Tarihi (1950-1960) Yenilgiden Umuda**, (yayınlanmamış çalışma)

yaptığı siyasi bir kurnazlık olarak değerlendirmekteydi. Kendisi işi ve ticaretiyle ilgili olup parti işleri ile alakasız olmasına karşılık etrafta ondan başka yapabilecek adam da olmadığını söylemekteydi. Ancak Menderes aynı kanıda değildi. Parti başkanı olmak şerefine erişmiş bu kişinin parti otoritesinden faydalandığından şüpheleniyordu.

Kaymakam da aynı şekilde işlerden uzak bir kimse olacak ki parti yönetim kurulu üyelerinin kimler olduklarını dahi bilmiyordu. Ancak o da ilçede partinin sadece ismen mevcut olduğunu belirtmekteydi. Menderes'in zorlukla buldurduğu bir yönetim kurulu üyesi ile sekreter ise diğer üyeleri güçlükle hatırlayabilmişti. İlçedeki Kilindire bucağı da aynı vaziyetteydi. Buradaki parti başkanı Menderes'e göre çalışkan bir kişiye benzemekle beraber kendisinin ne yapacağından haberi yoktu. Kendisine sadece "sen buranın parti başkanısın" demişlerdi.

İlçe Yönetim Kurulu'ndan Ahmet Kılıç adlı kişi ise zorbanın tekiydi. Şeyh Sait ayaklanmasına adı karışmış olup buradaki yargılamalardan zor kurtulmuştu. Bir süre önce de ihbar üzerine köye gelen iki jandarmayı darp ettiğinden dolayı iki buçuk ay hapse mahkûm olmuştu. Köylüler bu kişinin zulmü hakkındaki şikayetlerini dile getirmek için 5-6 saat yürüyerek Adnan Menderes'in yanına gelmişlerdi.

Partinin büro çalışması yoktu. Parti programını yaymak ve benimsetmek için de herhangi bir çalışma yapmamışlardı. Yaptıkları herhangi bir iş olmadığı için yerel hükümet amirleriyle aralarında bir diyalog da olmamıştı. Dolayısıyla bir geçimsizlikleri de yoktu. on bir ayı aşkın süredir toplantı dahi yapmamışlardı. Yardım parası ise hiç toplanmamıştı.

Sonuç olarak Adnan Menderes'e göre ilçede partiye düşman kimseler bile partililer kadar çalışmaları felce uğratmak konusunda bu denli başarılı olamazlardı.

4) Tarsus İlçesi

Tarsus'ta parti Sadık Paşa ve aile mensuplarının tekelindeydi. Sadık Paşa eski bir milletvekili olup, fabrikatör ve aynı zamanda varlıklı bir kişiydi. Binden fazla işçi kendisinin fabrikalarında çalışmaktaydı. Uzun süre memleket işlerinde önemli rol oynamış olmasına rağmen artık bu işlerden uzak durmaya başlamıştı. Ancak parti ve belediyede aile mensupları bulunduğundan dolayı halen Tarsus'ta duruma hakim bir konumdaydı. Bu konumunu muhafaza etmek için partiye dışarıdan kimse alınmamasına özen gösterdiği gibi, şu ana kadar ilçede çoktan açılmış olması gereken Halkevi'nin açılmaması da bu yüzdendi. Çünkü Halkevi'nin açılması dışarıdan farklı kişilerin burada görev almasına sebep olacak ve otoritelerini sar-

sacaktı. Bu durum, partide çalışmak isteyen pek çok genç ve çalışkan kimse için büyük engeldi. Üstelik İlçe Yönetim Kurulu'ndakilerin hiçbiri ortaokul düzeyinin üzerinde değilken...

Tarsus aslında konumu ve nüfusu itibariyle çok önemli bir ilçeydi. Nüfusu kalabalık olup, halkı zengin ve üretim düzeyi yüksekti. Diğer taraftan ilçenin içinde on bini aşkın Arap mevcut olmakla birlikte etrafında da Arap köyleri bulunmaktaydı. Bu sebeple bunların daima göz önünde bulundurulması ve Türk kültürünün bu kişiler arasında yaygınlaştırılması gerekmekteydi. Hal böyleyken Tarsus'un durumunun İl Yönetim Kurulu tarafından görmezden gelinmesi yanlış bir hareketti. Menderes'e göre Tarsus'a bir an önce müdahale edilmeli ve belirtilen aksaklıklar hızla giderilmeliydi.

Büro çalışmaları eksik ve yanlıştı. Kongreler ise baştan savma yapılmıştı. Parti programını yaymak ve benimsetmek için programı basıp dağıtmaktan başka bir şey de yapılmamıştı. Yardım parasının toplanması işi ise takip edilmemekteydi.

Tarsus'un İdman Yurdu isminde bir spor kulübü olup faaliyetleri ilçenin nüfus ve zenginliği ile orantılı değildi. Bir spor alanları bulunmuyordu. İlk balosunu Adnan Menderes ilçedeyken veren kulüp, Menderes'e göre kendisi üzerinde iyi bir tesir bırakmak amacıyla yapılmıştı. Zaten baloya çok az kadın katılmış olup partililerin ve ilçenin ileri gelenlerinin eşlerinden gelen yoktu. Diğer taraftan ilçede 1500'den fazla kitabı olan bir kütüphane inşa edilmişti.

Adnan Menderes'in burada bir Halkevi açılması ile ilgili görüşleri ise şu şekildeydi: *"Tarsusda "Halkevi" açılması çok faydalı olur. Gençliği toplamak ve yükseltmek lazımdır. Eleman bulmak çok kolaydır. Az çok tamirle oldukça eyi bir Halkevi binası olacak binaları da vardır. Hususi muhasebeden ve uraydan[199] para bulmak imkanı da vardır. Para için başka menbağlar[200] da sağlanabilir. İlçeyönkurulunun "Halkevi" açmağa niyet ve isteği yok olmadığını anlamadım. Bunu, Tarsusda gençliği işe karıştırmamak yolunda tuttukları siyasaya uygun görmediklerini sanıyorum. Halkevi şimdiye kadar çoktan açılabilirdi."*[201]

199 Belediyeden.

200 Kaynaklar.

201 Adnan Menderes'in başbakan olduktan sonra halkevleri ile ilgili görüşlerindeki değişimi daha önceki dipnotlarda karşılaştırmıştık. Tekrar etmeye gerek olmasa da Tarsus'ta halkevi açılmasının faydaları üzerine belirttiği bu önemli yazı da yine konu kapsamında hatırlatılmaya değer görülmüştür.

5) Anamur İlçesi

Adnan Menderes'in Anamur'a gelişi diğer ilçelere göre daha farklı ve değişik olmuştu. Çünkü gece geç saatlerde ilçeye gelmesine rağmen geleceğini haber alan halk tarafından otomobilinin etrafı sarılmıştı. Ertesi günün sabahından itibaren de parti binasının önü birçok kişi tarafından sarılmıştı. Toplanma sebepleri ise parti başkanının zulmünden şikayetçi olmalarıydı. Ancak bu konuda aksini iddia eden ve şikayetlerin asılsız olduğunu söyleyen bir kesim de vardı. Menderes'e göre her iki taraf da kendisi gelmeden önce köylere adam salmış ve karşılıklı bir şikayet organizasyonu düzenlemişlerdi. Yani ilçede büyük bir ikilik havası hakimdi.

Şikayet eden tarafta İlçe Yönetim Kurulu üyelerinden üç dört kişi ile bazı memurlar ve işten eli çektirilen belediye başkanı Rıfat bulunmaktaydı. Diğer tarafta ise parti başkanını tutan bir kesim vardı. İlçedeki bu durum memurlar arasında da ikilik yaratmıştı. Kaymakam ve askerlik şubesi başkanı, parti başkanının tarafında yer alırken başta hakim olmak üzere bazı memurlar ise başkanın karşısında bulunuyordu. Bu durum ilçenin manevi huzur ve asayişini bozmuştu. Partililer arasında da sevgi ve dayanışmadan eser kalmamıştı.

1958 yılında Vatan Cephesi'ni kuracak olan Menderes için bu ikilik ve cepheleşme hadisesi, kuracağı cephenin ülkeye vereceği zararları önceden bilmesi açısından önemli bir örnekti.[202]

Başkanın tarafında olan kaymakam, Menderes'e göre belki iyi bir kimse olabilirdi ancak ilçede otorite kuramamış, çevreye hakim olamamıştı. Buna karşılık Hakim Ali Rıza Kayhan, halkın içine daha fazla girmiş bir kimseydi. Ancak hakimlik mesleği ile ilgili taraflı davrandığı ve halkın arasını açtığına yönelik suçlardan dolayı soruşturmalar geçirmiş ve Anamur'dan uzaklaştırılmışsa da tekrar gelmişti. Askerlik şubesi başkanı ise kendisiyle ilgisi olmayan işlere karışmakta ve ortalığı karıştırmaktaydı. İl Yönetim Kurulu ise bu sorunlara kayıtsız kalmış, bir yılı aşkın süredir meseleyi çözüme ulaştırması gerekirken bunu yapmamıştı.

---

202 Antalya örneğinde olduğu gibi Anamur örneğinde de ikilik ve anlaşmazlıkların doğurduğu olumsuz sonuçlara dikkatleri çeken Adnan Menderes'in 12 Ekim 1958 tarihinde Manisa'da yapmış olduğu konuşmayı hatırlatmak faydalı olacaktır. Burada *"Politikada ihtirastan vareste vatandaşlarımızın karşımızda kurulmuş olan kin ve husumet cephesine karşı vatanperverane gayretlerini birleştirip eserlerinin müdafaasına azmetmiş bir vatan cephesinin kurulması zarureti kendisini göstermiştir"* diyerek Vatan Cephesi'ni kurduğunu duyuran Adnan Menderes, karşı tarafı (yani CHP'yi) kin ve husumet cephesi olarak nitelendirerek ülke içerisinde büyük bir ayrışma ve ikilik havasının doğmasına ve demokrasi üzerinde ilerleyen yıllarda da çözülemeyecek büyük sorunların meydana gelmesine sebep olmuştur. Bkz. Uyar, Vatan Cephesi, s.40.

Adnan Menderes mevcut sıkıntılardan dolayı ilçede birkaç gün kalmayı uygun görmüştü. Bu süre zarfında dedikoduların dışında kalmış tarafsız kişileri tespit ederek bu kişilerin iş başına getirilmesine çalışmak gerektiğini düşünmekteydi.

Yönetim kurulu üyeleri arasında iyi vasıflı olmayan kişiler bulunmaktaydı. Bu kişiler tarafından parti otoritesinin istismar edilmesi ihtimali olsa da Menderes'e göre birbirleri ile uğraşmaktan henüz buna vakit bulamamışlardı. Büro çalışmaları, kongre çalışmaları ve kayıtları, yardım paralarının toplanması, parti programını yaymak ve benimsetmek gibi parti çalışmalarının hiçbiri yapılmamıştı. Spor ve gençlik çalışmaları da istenilen seviyede değildi.

İlçede halkevi açmak için bir niyet bulunmaktaydı. Özellikle parti başkanı bunu hararetle istemekteydi. Bununla ilgili İl Yönetim Kurulu'na müracaat da yapılmıştı. Ancak Menderes'e göre burada Halkevi için yer, para ve eleman meseleleri bu ikilik havasında çözülmesi güç sorunlardı. Kendisinin görüşü *"25 bin nüfuslu Tarsusda Anamura nazaran her cihetten en az on def'a daha müsait şartlar varken Halkevi açmağı adeta zorla kabul etmektedirler."* şeklindeydi.[203]

6) Silifke İlçesi

Silifke Parti Yönetim Kurulu'ndaki üyelerin tamamı iyi vasıflı kimselerdi. Üyeler arasında emekli binbaşı, öğretmen lise mezunu ve lise müdürlüğü yapmış kimseler bulunmaktaydı. Parti başkanı az tahsilli olsa da uzun yıllar tecrübe kazanmış iyi vasıflı bir kişiydi.

Ancak yine de Silifke'de parti işlerinde cansızlık ve isteksizlik hakimdi. Yardım paraları takip edilmemekteydi. Parti programını yaymak ve benimsetmek için sadece bunları basıp köy ve bucaklara dağıtmışlardı. Menderes'e göre daha önce il merkezi olan Silifke'de parti işleri daha iyi yürüyor olmalıydı.

İlçede yapılan kongrelerin kayıtları düzgün tutulmuştu ancak köy ve bucaklar için aynı titizlik söz konusu değildi. Üye kaydı işine ise önem verilmiyor olup üç senedir tek bir üye kaydedilmemişti.

Partide genel olarak hesap işleri düzgündü. Paraların saklanması tüzüğe uygun yapılmıştı. Eldeki makbuzlar da kasaya uygundu. Demirbaş defterleri de mevcut olup kullanımı iyi durumdaydı.

203 BCA Fon Kodu: 490.1.0.0 Yer No: 660.204.1

İlçedeki Halkevi binası ise yeterli değildi. Bina harap durumdaydı. Ancak biraz gayretle iyi bir hale getirilebilirdi. Halkevi şube ve yönetim kurulları Silifke'ye göre işlerinin ehli kişilerdi. Görevlerini genel olarak yerine getiren halkevi çalışanları, bina ve araç temin edilmesi ve metotlu çalışmaları sonucunda iyi neticeler alabilirlerdi. Diğer taraftan Halkevi'nde çalışan kadınların sayısı erkeklerin 319 olmasına karşılık 23'tü. Bunların da bir kısmı öğretmen ve memur ailelerindendi. Dolayısıyla Silifke'nin yerli kadınlarını da bu çatı altına almak için teşvik etmek gerekmekteydi.

7) Mut İlçesi

İlçe başkanı birinci dönem milletvekillerinden Ali Ata Işık, yetmişi aşkın, oldukça ihtiyar bir kişiydi. Hırsından dolayı yönetim kurulu başkanlığını muhafaza etmek için partiyi tekelinde tutmaktaydı. Diğer üyeler de onun etrafında toplanmış kimselerdi.

Parti örgütleri ise çok kötü durumdaydı. Hiçbir kayıt ve defter tutulmamıştı. Menderes'in gittiği bazı bucak ve köylerdeki partililerin yönetim kurulunda olduklarından dahi haberi yoktu. Bu kişiler "Bucaktan bir kağıt geldi, imzaladık gönderdik" diyorlardı.

İlçede partinin başkanı ise oldukça dar gelirli, çarşıdaki hemen her esnafa borçlu bir kimseydi. Bu ihtiyar kişi eski milletvekili ve parti başkanı olmasına rağmen gerçekten acınacak durumdaydı.

Çömelek Köyü'nde meydana gelen bir hadisede ise zekat ve fitrenin hava kurumuna verilmesini menfaatlerine uygun görmeyen birkaç eski hoca ve bunlara uyan bazı kimseler "Bu işlere ne karışıyorlar, şimdiye kadar ne iş yapmışlar ki..." şeklinde konuşmuşlardı. Olaylardan Türk Hava Kurumu ilçe başkanı ve ilçe jandarma komutanının da bilgisi vardı. Yine aynı köyde iki genç öğretmenin bir hareketini bahane ederek halkı galeyana getiren yobaz ruhlu kimseler az kalsın önemli bir hadise çıkaracaklardı. Bu tahrik, öğretmenlerin hareketinden kaynaklanmaktan ziyade cahillikle savaşan görüşe karşı yapılmış gibi görünmekteydi. İşin kötü tarafıysa bu hadiselerin partililerce gizlenmesi ve örtbas edilmesiydi. Menderes'e göre bunun sebebi yaşadıkları yere söz getirmesi endişesiydi.

İlçede eskimiş halde bir spor kulübü bulunmaktaydı. Spor alanları ve ihtiyaçlarının büyük bölümü karşılanmıştı. Ayrıca Türk Hava Kurumu başkanı, Askerlik

Şubesi başkanı ve jandarma komutanı köy köy dolaşıp halka Hava Kurumu'nun amacını ve gelecek hava tehlikesini anlatmaktaydılar.[204]

Partide yardım paraları takip edilmemekteydi. Paraların saklanması ve harcanması ise tüzüğe göre değildi. Ayrıca partinin yetmiş dokuz lira kadar da borcu varken parti parasından iki kişiye de borç verilmiş, bu borçlar da tahsil edilememişti. Adnan Menderes tüzüğe aykırı olan bu hareketlerin derhal sonlandırılmasını kendilerine bildirdi.

Konya, Antalya ve İçel Teftişleri Üzerine Değerlendirme

Adnan Menderes Konya, Antalya ve İçel illerinde yapmış olduğu teftiş görevini titizlikle yürütmüştü. Teftişlerini yaparken parti prensipleri ve devrimlerine bağlı kalmayı ihmal etmemiş, buna göre gördüğü en ufak aksaklığı dahi raporunda belirtmekten imtina etmemişti. Raporlarından anlaşıldığı üzere gittiği yerlerde gericilik ve yobazlığa şiddetle karşıydı. Antalya ve İçel illerinde görmüş olduğu ikilik ve cepheleşme hadiselerinin buralara ne denli zarar verdiğini çok iyi görmüş ve tahlil etmişti. Teftişini gerçekleştirirken parti nüfuzu konusunda da oldukça hassas davranmış, partinin nüfuzuna önem verdiği gibi bu nüfuzu kötüye kullananlara karşı da raporunda sert bir dil kullanmıştı. Bu dönemde yeni yaygınlaşmaya başlayan Halkevleri ile ilgili de Adnan Menderes'in teşvik edici ve hevesli bir üslubu olduğu görülmektedir. Teftiş ettiği yerlerdeki partililerin geçmişi ile ilgili araştırma yapmayı da ihmal etmeyen Menderes, Milli Mücadele Dönemi ile ilgili hakkında olumsuz söylentiler bulunan kişileri raporunda belirtmeyi ihmal etmemişti. Bu bilgiler ışığında Adnan Menderes'in 1935-1936 yılları arasında yürütmüş olduğu Konya-Antalya-İçel teftişlerini partisine ve devrimlerine bağlı bir şekilde ve mümkün olduğunca objektif bir değerlendirme ile yaptığını söylemek mümkündür.

---

204 İtalya'nın bu dönemde Habeşistan'a saldırması ve bu saldırıda hava taarruzunun önemli bir yer teşkil etmesi üzerine Türkiye'de havacılık konusu önem kazanmıştır. Konuyla ilgili özellikle halkevlerinde hava saldırılarından ve zehirli gazlardan korunma konusunda halkı bilgilendirme amaçlı konferanslar verilmiştir. Bkz. Uyar, Tek Parti, s.269. Ayrıca yerel basında da konuyla ilgili halkı bilgilendirici ve bağışa teşvik edici haberlerin yayınlandığı görülmektedir. Örneğin İnci gazetesinin *"Tayyare Tehlikesi"* başlıklı haberinde bu tehlike ile ilgili bilgi verilmekte ve *"yerdeki silahlar bir tayyare için hemen bostan korkuluğundan başka bir şey değildir. O halde tayyare tehlikesini tayyare ile defedebiliriz. Tayyare para ile alınır para ile yapılır para ile uçurulur. Tehlikeyi yok edecek bir kanadı almağa bütçemiz müsait değildir. Milletin yardımı isteniyor. Yapılan davete koşalım..."* Bkz. İnci, 8 Haziran 1935, s.1

3. Bölüm

İnönü Dönemi Siyasi Hayatı

3.1 Parti Müfettişliği ve Teftiş Raporları

7 Temmuz 1939'da Afyon bölgesi müfettişi olarak görevlendirilen Adnan Menderes; Afyon ili merkez olmak üzere[205] Eskişehir, Afyon ve Kütahya illerinden sorumluydu.[206] Ayrıca 21 Aralık 1939 tarihinde teftiş ettiği bölgelerde Halkevleri ile özel olarak ilgilenmesi istenen ve bunu bir plana bağlayan *"asgari çalışma planı"* kendisine gönderildi.[207]

Menderes, ikinci ve son teftiş görevi[208] olan bu görevinde 1935 yılındaki müfettişlik görevinden farklı bir yol izledi. Antalya, Konya ve İçel illerini kapsayan görevinde bu illere gidip her ilde yaklaşık bir ay kalarak görevini tamamlamıştı. Ancak yeni müfettişlik bölgesi için aynı yöntemi kullanmadı. Hem zamanının daha fazla olması, hem de Eskişehir, Kütahya ve Afyon illerini kapsayan müfettişlik bölgesinin Ankara-Aydın arasındaki tren yolu güzergahı üzerinde bulunması Menderes'e teftişlerini parça parça yapma imkanı vermişti. Ayrıca talimat gereği teftiş bölgesini ilçelerle beraber birkaç ay fasılayla senede iki defa teftiş etmesi gerekmekteydi.[209] Bu sebeple kimi zaman Ankara'dan yola çıkarak Eskişehir'den teftişine başlayıp belirli aralıklarla Kütahya ve Afyon'a doğru devam etmiş oradan seçim bölgesi olan Aydın'a geçerek buradaki teftişini icra etmiştir.[210]

---

205 8 Temmuz 1939 tarihli Kocatepe gazetesinde Adnan Menderes'in müfettişlik bölgesinin merkezi Eskişehir olarak gösterilmişse de sonradan düzeltilmiştir. Bkz. Kocatepe, 13 Temmuz 1939.

206 Süleyman İnan, Menderes'in Haziran 1939'da Afyon Bölgesi müfettişi olduğunu yazmış, Afyon bölgesi olarak da Afyon ve Eskişehir illerini göstermiştir. Bu bilgi için kaynak gösterilen Cemil Koçak'ın verdiği listede mıntıkanın kapsadığı iller yoktur. Cemil Koçak ise hazırladığı liste ile ilgili 8 Temmuz 1939 tarihli Ulus gazetesini kaynak göstermiştir. Bu listenin orijinal hali ise Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi'nde mevcuttur. Bkz. **BCA Fon Kodu: 490.1.0.0 Yer No: 4.21.15.** Belgeye göre Adnan Menderes, 7 Temmuz 1939'da yapılan Beşinci Büyük Kurultay'ın kabul ettiği parti tüzüğünün 55. maddesi gereğince Afyon bölgesi müfettişi olarak tayin edilmiştir. Teftiş bölgesi ise merkezi Afyon olmak üzere Afyon, Eskişehir ve Kütahya illeridir. Dolayısıyla İnan'ın belirttiği tarih yanlış olup teftişle görevlendirildiği iller ise eksik yazılmıştır. Ayrıca Cemil Koçak'ın verdiği listede de bazı hatalar vardır. Listeye göre Giresun bölgesi müfettişi Seyhan Mebusu Tevfik Tarman'dır. Bkz. Cemil Koçak, Türkiye'de Milli Şef Dönemi, cilt:2 (1938-1945), İletişim Yayınları, İstanbul, 2013, s. 98. Ancak Kurultay kararına göre Giresun bölgesi müfettişi İstanbul Milletvekili Sadettin Uraz'dır. Tevfik Tarman'ın ismi ise listede yoktur. Diğer taraftan liste A ve B grubu olarak ikiye ayrılmış, A grubunun başına Çoruh Milletvekili Ali Rıza Erem, B grubunun başına ise Gümüşhane Milletvekili Şevket Erdoğan yazılmıştır. Bkz. BCA Fon Kodu: 490.1.0.0 Yer No: 4.21.15.

207 **BCA Fon Kodu: 490.1.0.0 Yer No: 4.21.36.**

208 Adnan Menderes'in parti müfettişliği görevi 22 Ağustos 1940 tarihinde sona ermiş olup sonraki yıllarda müfettişlik görevi olmamıştır. Bkz. **BCA Fon Kodu: 490.1.0.0 Yer No: 5.23.1.**

209 **BCA Fon Kodu: 490.1.0.0 Yer No: 5.22.10.**

210 Adnan Menderes'in Ağustos 1939 yılında yaptığı Aydın teftişi, seçim gezisi niteliğinde olup, raporu da "müfettişlik raporu" olarak değerlendirilmediği için bu teftiş tabloya eklenmemiştir.

Bu sebeple 1935 yılına göre daha dağınık olan teftiş tarihleri aşağıdaki tabloda özetlenmiştir:

1939 Yılı
Temmuz - Afyon, Kütahya, Eskişehir[211]
Ekim-Kasım - Kütahya[212]

1940 Yılı
Ocak - Eskişehir, Kütahya[213]
Mart - Eskişehir[214]
Nisan - Afyon[215]
Mayıs-Haziran - Eskişehir[216]

3.1.1. Afyon Teftiş Raporu

7 Temmuz 1939'da Afyon Bölgesi Müfettişi olarak görevlendirilen[217] Adnan Menderes, teftişlerine 13 Temmuz'da Afyon üzerinden başladı.[218] Bu dönemde Afyon'da yaklaşık bir hafta kadar kaldı. Sonrasında 24 Mart ve 24 Nisan 1940 tarihleri arasında[219] Afyon'da kalan Menderes, parti yönetim kurullarını ve faaliyetlerini teftiş ederek hazırladığı raporu 5 Haziran 1940'da Genel Sekreterlik makamına sundu.[220]

211 Kocatepe, 13 Temmuz 1939, s.1; Kocatepe, 31 Temmuz 1939, s.1
212 Kütahya, 3 Kasım 1939, s.2; Kütahya, 10 Kasım 1939, s.1
213 Kocatepe, 17 Ocak 1940, s.1
214 Kocatepe, 20 Mart 1940, s.1
215 Kocatepe, 24 Nisan 1940, s.1
216 Yeni Gazete, 9 Mayıs 1940, s.1; Yeni Gazete, 16 Mayıs 1940; Kocatepe, 8 Mayıs 1940, s.1; Kocatepe, 15 Mayıs 1940, s.1; Kocatepe, 22 Mayıs 1940, s.1; Kocatepe, 19 Haziran 1940, s.1; Kocatepe, 26 Haziran 1940, s.1; Yeni Gazete, 17 Haziran 1940, s.1
217 BCA Fon Kodu: 490.1.0.0 Yer No: 4.21.15
218 Kocatepe, 13 Temmuz 1939
219 Kocatepe, 27 Mart 1940; Kocatepe, 24 Nisan 1940
220 Süleyman İnan Adnan Menderes'in Afyon teftişini Haziran 1939 ve Eylül 1940 olarak göstermiştir. Bkz. İnan, s.42. Aynı dipnotu Günver Güneş ve Menderes Akdağ da vermiştir. Bkz. Güneş ve Akdağ, s.191. Haziran 1939'da henüz Afyon bölgesi müfettişi olarak görevlendirilmemiş olan Adnan Menderes (müfettiş olarak görevlendirilme tarihi 7 Temmuz 1939'dur. Bkz. BCA Fon Kodu: 490.1.0.0 Yer No: 4.21.15) 5 Haziran 1940'ta teftişini bitirerek raporunu Genel Merkez'e vermiştir. 22 Ağustos 1940 tarihinde de müfettişlik görevi sona ermiştir. Bkz. BCA Fon Kodu: 490.1.0.0 Yer No: 5.23.1. Dolayısıyla İnan'ın gösterdiği her iki tarihte de Adnan Menderes parti müfettişi olarak görevli değildir.

1) İl Merkezi

a. I. Büroyu İlgilendiren Konular

Adnan Menderes'in tespitlerine göre Afyon'da İl Yönetim Kurulu üyeleri halkın sevgi ve sempatisini kazanmış kişiler değildi. Partide tekelcilik hüküm sürmekte olup parti ve belediye başkanı olan Hüseyin Tiryakioğlu neredeyse tüm parti ve memleket işlerine hakimdi. Hatta vali dahi kendisinin tesiri altında hareket etmekte olduğunu söylemekteydi. Halkevi başkanı, kendisinin kardeşinin damadı olup üyelerden Saip Mumcu ise bacanağıydı. Diğer parti üyeleri ise vasıfsız kimselerdi.[221]

Parti üyeleri arasında sadece Ali Taşkapılı isimli kişi Menderes'in gözüne girmişti. Önceden parti mutemetliği ve başkanlığı yapmış bir baro başkanı olan Taşkapılı; çalışkan, başarılı, halkın sevgi ve saygısını kazanmış bir kimseydi. Kendisi parti başkanlığı zamanında Hüseyin Tiryakioğlu'nun ağır ithamlarına maruz kalmış, bu sebeple yönetim kurulu başkanlığı ve il daimi encümenliğinden uzaklaşmaya mecbur kalmıştı. Birkaç sene parti işlerinden uzak kaldıktan sonra kendisinin yönetim kurulunda bulunmayışının bir eksiklik olduğu görülerek tekrar üye yapılmıştı. Belediye meclisi üyeliğine de seçilmiş olmasına rağmen belediyenin o günkü durumundan kaynaklanan sebeplerden dolayı işlere karışmamak için istifa etmişti. Zaten geçmişte uğradığı suçlamalardan yılmış olacak ki haklı dahi olsa bir işe yaramayacağını düşünerek herhangi bir münakaşaya girmemeye çalışmaktaydı.

Bu durumdan dolayı halkın Hüseyin Tiryakioğlu'nun icraatlarına karşı duyduğu kızgınlık, aynı şekilde parti ve kendisine bağlı örgütlere de yansımaktaydı. Kızgınlığın kaynağı ise Tiryakioğlu'nun özellikle belediye başkanı sıfatıyla yapmış olduğu zorbalıklardı. Adnan Menderes halk tarafından kendisine söylenen şikayetlerle ilgili olarak *"Bu şikayetlerin çeşitlisini dinledim; bunların hepsi uydurma ve asılsız şeylerdir, demek çok zor olduğu gibi, hepsini hakikat olarak kabul etmeklede hataya düşülmüş olacağına kaniim."*[222] demekteydi.

Vali Durmuş Evrendilek de her fırsatta Adnan Menderes'e Tiryakioğlu hakkında şikayet etmekte ve ağır ithamlarda bulunmaktaydı. Örneğin kendi sahibi olduğu kapalı çarşıyı yıkılmaktan kurtarmak, caddeleri oradan geçirmek ve şehrin ağırlık merkezini bu kapalıçarşı civarında toplamak için planlarda değişiklikler yaparak lüzumsuz istimlak masraflarıyla büyük miktarda harcamalar yapmaktaydı. Tiryakioğlu istimlakları da enkazın kaldırılması karşılığı olarak yapmış, sonra-

221 **BCA Fon Kodu: 490.1.0.0 Yer No: 613.1.1.**
222 BCA Fon Kodu: 490.1.0.0 Yer No: 613.1.1.

sında da belediyede bunları çok yüksek fiyatlarla satmıştı. Bu kanuna aykırı işlem yüzünden bölgedeki vatandaş büyük bir mağduriyet yaşamıştı. Dahası sevmediği kişilerin mülklerini de yıkıntıdır diyerek ortadan kaldırtmış ve istimlak etmişti.

Yine valiye göre zorbalık Hüseyin Tiryaki'nin fıtratında vardı. Hiddet ve şiddetiyle birçok kişiyi ürkütmüş ve sindirmişti. İnsanlar da bu sebeple partiden uzak kalmaktaydı. Aynı baskıyı memurlara da uygulamakta, kendisine biat etmeyenleri karalamak ve Afyon'dan uzaklaştırmak için elinden geleni yapmaktaydı. Bu sebeple başarılı ve dürüst memurlar Afyon'da barınamamaktaydı. Eski valilerden Vali Fahrettin ve Feyzi Daldal kendisi yüzünden Afyon'dan tayin edilmiş, bu olaylar sonucu da Tiryakioğlu "Valiyi kaldırdık, defterdarı attırdık" gibi sözlerle halkı korkutmuştu. Ayrıca bölgesine tayin edilecek memurların da mutlaka kendisinin onayladığı kişiler olmasına özen göstermekteydi. Aksi takdirde olay çıkması muhtemeldi.

Valinin aktardığına göre Tiryakioğlu eski özel muhasebe müdürüne kendisinin önünde suç teşkil eden hareketlerde bulunmuş, vali de her türlü nüfuzunu kullanarak Tiryakioğlu'nun bu hareketini -olayın belediye binası önünde yaşanması ve pek çok şahit de bulunmasına rağmen- örtbas etmişti.

Belediye meclisi üyeleri de vasıfsız, suskun ve sesi çıkmayan kimselerdi. Tiryakioğlu'nun hareketlerine tek kelime laf eden yoktu. Vaziyet o kadar ileri gitmişti ki Tiryakioğlu kayıtsız şartsız hükümran olmak durumuna gelmişti. Valiye göre bu kişinin tüm işleri tekelcilik, istismar, zorbalık ve menfaatti. Afyon'da kıra kıra artık bir hükümet otoritesi bırakmamıştı.

Adnan Menderes'in utanarak kayda geçirdiği ve "*her defasında derin bir teessür ve hayretle dinledim*" dediği valinin bu konudaki sözleri şu şekilde sonlanmaktaydı: *"Tiryaki oğluna artık daha fazla uşaklık edemiceğim, başka birisini bulsunlar. Bu işlerin düzelmesi için ilk önce yapılacak iş benim burada alınmaklığım ve Afyon'a otoriter bir vali gönderilmesidir. Ben, istenildiği takdirde, vaziyeti idare etmekte devam ederim ama işte bu kadar olur; bir defa başka türlü başlamış olduğum için vaziyete hakim olabilmem imkanı artık geçmiş sayılır."*

Afyon'daki en yüksek ve yetkili makama sahip olan valinin bu konuşması aslında ilginç bir durumdu. Ayrıca vali, şikayet ettiği başkanın bu zamana kadarki tüm uygulamalarının içerisinde yer almış ve bunları temize çıkarmıştı. Dolayısıyla valinin şikayetleri Menderes'e göre aslında bir itiraftı. Bu sebeple kuvvetle muhtemel gerçek iddialar olup birer kanıt niteliğindeydi. Kendisi bu iddiaları birçok yerden de teyit ettiği için *"Ben bu sözlerin samimiyetine ve doğruluğuna inanmamak için makul hiçbir sebep düşünemiyorum"* demekte ve şehirdeki sıkıntıya Genel Merkez tarafından bir an önce el atılması gerektiğini düşünmekteydi.

Diğer tarafta defterdar, mektupçu, il jandarma komutanı, emniyet müdürü, il milli eğitim müdürü de Tiryakioğlu ve Halkevi başkanı Galip Demirer hakkında valinin söylediklerini teyit eden şikayetlerde bulunmaktaydılar.

Adnan Menderes'e göre vali yine de iyi niyetli bir kimseydi. Afyon'un vaziyeti hakkında anlattıklarında ve şehirden ayrılmak konusundaki talebinde haklıydı. Kendisi burada yorulmuş ve yıpranmıştı. Bu değişiklik her şeyden önce kendisi için gerekliydi.[223] Nitekim raporunun sonuç bölümüne de valinin değiştirilmesi ve bölgeye otoriter bir vali gönderilmesini yazdı.

Afyon'da parti çalışmaları da oldukça zayıftı. Şehirde merkez ilçe teşkilatı bulunmamaktaydı. İle bağlı merkez bucakların kongreleri de gelişigüzel yapılmıştı. Kayıt ve üye defterleri düzgün olmayıp tüzüğe aykırıydı. Üye kaydı işi de gelişigüzel yapılmış olup yapılan işlemler tüzüğe uygun değildi. Zaten muhitte sevilen ve sayılan kimselerden partiye üye olan da yoktu.

İl Genel Meclisi üyelerinin seçiminde Menderes'e göre aday gösterme şekli çok ilginçti. Buna göre o dönemde parti başkanı olan valinin de imzasıyla tebliğ edilen vesikada *"Meclis umumi azalıkları için bizler burada vilayetçe ve partice şu isimleri tesbit ettik."* denmekte ve tespit edilen adayların kazanması istenmekteydi. Bu da usulsüz seçimlerin yaşanmasına sebebiyet vermişti. Hatta seçilen adaylar arasında parti üyesi olmayıp, seçildikten bir sene sonra üye olanlar dahi vardı.

Sonuç olarak Adnan Menderes'e göre Afyon'da parti işleri iyi gitmemekteydi. Bu durumu düzeltmek için de Vali Evrendilek'in değiştirilerek şehre otoriter bir valinin getirilmesini, parti ve belediye başkanı Tiryakioğlu'nun görevden alınıp yerine parti başkanı olarak Ali Taşkapılı'nın getirilmesini ve halkevi başkanının da görevden alınmasını teklif etmekteydi. Diğer taraftan ilçe ve köylerdeki durumun da vahametini belirten Menderes'in buralar için çözüm önerisi, üç dört gezici memurun derhal görevlendirilerek köylerde teşkilatlanmayı sağlamalarıydı. Aksi takdirde köylerdeki parti örgütleri aşağıda belirtildiği üzere sözde kalmış kurumlar olmaya devam edecekti.

b. V. Büroyu İlgilendiren Konular

Afyon'da Parti İl Yönetim Kurulu ve yerel hükümet amir ve memurlarının Afyon Halkevi ile alaka ve nezaretleri oldukça zayıftı. Bu konuda Halkevi'ne ihtiyaç duyulan gelir de temin edilememekteydi.

223 Adnan Menderes'in raporunda –ildeki en yetkili makam olmasına rağmen- valiyi mağdur kategorisine sokmasının ne kadar doğru bir ölçü olduğu tartışılır bir meseledir. Ancak bu konuda merkezden atanan hükümet erkânına yönelik koruyucu kollayıcı bir tavır takındığı muhakkaktır.

Halkevi başkanı ise bencil, kırıcı, rencide edici ve işinin de ehli olmayan bir kimseydi. Zihniyeti de Halkevi'ni idare etmeye müsait değildi. Adnan Menderes kendinin zihniyetini şöyle ifade etmekteydi:

"Kendisi genç ve idadi[224] mezunu olduğu halde şimdiye kadar karısını bir kerre olsun halkevinin tertip ettiği suare balo gibi topluluklara getirmemiştir. Belediye ve parti reisi de aynı muhafazakar vaziyettedir.

Binbir rica ile bu iki arkadaşın hanımları, ilk defa olarak valinin kızının nişanında hazır bulunmuşlardır. Afyonun bu hususta geri ve kapalı kalmasına sebeb parti ve halkevi reislerinin muhafezekâr hareket etmeleri ve kadınlarını hala kapalı yaşatmakta devam etmeleridir.

Parti merkezimize bir inkılap havarisi gibi görünmek isteyen halkevi reisimiz, genç olduğu ve eski anane ve adetlere samimi olarak bağlı bulunmadığı halde, maatteessüf adeta muhafazakârlığa ve geriliğe kur yapmaktadır. Bayanı ile beraber seyahat eden Bay Fethi Okyarın son Afyon ziyaretinde, Galip Dermirerin karısını yemekte beraber bulundurmak mecburiyetinden kurtulmak için, hastalık bahane ettiğini, başta vali bir çok Afyonlular söylüyorlardı."[225]

Halkevi başkanının bu gerici ve devrim karşıtı hareketlerini eleştiren Adnan Menderes *"Galip Demireri halkevi davasının samimi bir takipçisi olarak telakki etmeye imkan olmadığını kaydetmek vicdan borcudur"* demekteydi.

Afyon Halkevi'nin şubeleri bölgenin ihtiyaçlarına uygundu. Özellikle burası parasız temsil ve sinema gösterimi ile meşhurdu. Adnan Menderes'e göre Halkevi'nin istenildiği kadar tesir bıraktığı söylenemezse de bu, tamamen faydasız anlamına gelmemekteydi. Pek çok önemli işleri ve başarıları da mevcuttu.[226]

c. VII. Büroyu İlgilendiren Konular

Afyon'da Vali Durmuş Evrendilek, aynı zamanda parti başkanı olduğu dönemde Çocuk Esirgeme Kurumu adına bir öğrenci pansiyonu inşa edilmişti. Bu konuda büyük çabalar sarf edilmiş ve neticede Afyon, övünebileceği güzel bir eser meydana getirmişti.

---

224 Lise

225 BCA Fon Kodu: 490.1.0.0 Yer No: 613.1.1.

226 Adnan Menderes'in müfettişlik raporları arasında en fazla eksiklik gördüğü ve eleştirdiği halkevi olan Afyon Halkevi için dahi tamamen faydasız olmadığını ve çeşitli başarılara imza attığını kaydetmesi dikkat çekicidir. Bu rapor Demokrat Parti iktidarında hiçbir faydası olmadığı gerekçesiyle halkevlerini kapatan Adnan Menderes'in, CHP parti müfettişi olduğu dönemde en çok eleştirdiği halkevinin dahi faydalı işler yaptığını bizzat kendi kaleminden bizlere ifade etmektedir. Diğer taraftan gerici ve muhafazakâr davranışlara karşı keskin tavrı önceki raporlarında olduğu gibi Afyon raporunda da dikkat çekmektedir.

d. VIII. Büroyu İlgilendiren Konular

Parti prensiplerini halka yayma konusundaki çalışmaları Halkevi'nde verilmekte olan konferanslardan ibaretti. Köylerde, bucaklarda ve ilçelerde ise bu konu ile ilgili herhangi bir çalışma yoktu. Afyon'un yerel gazetesi ise oldukça basit bir yapıda olup fazla okunmamakta ve parti prensiplerini yayması konusunda partiye bir faydası olmamaktaydı.

e. XII. Büroyu İlgilendiren Konular

Partide genel olarak hesap işleri düzgün yürütülmüştü. Harcanan paraların makbuzları ile kasa defteri birbirini tutmaktaydı. Demirbaş defteri tutulmakta olup eşyalara iyi bakılmıştı.

2) Afyon'a Bağlı Bucaklar

Şehir merkezinde beş adet bucak bulunmaktaydı. Bu bucakların hiçbirinin ne kendilerine bağlı ocaklarla ne de il yönetim kuruluyla irtibatı yoktu.

Çobanlar bucağında Parti Yönetim Kurulu adı sadece ismen mevcuttu. Köy ocakları ile iletişimi yoktu. Yapılan toplantı ve kongreler de tüzüğe uygun değildi. Partililerin parti hakkında hiçbir bilgisi yoktu. Parti başkanı ise başkanlığa usulsüz bir şekilde İl Yönetim Kurulu'nun eski başkanın değiştirilmesi emriyle atanmıştı.

Eğret bucağında halk odası başkanı partinin değişmez genel başkanını[227] dahi bilmemekteydi. Adnan Menderes bu bucak ile ilgili olarak *"Nahiye halkının, partinin maksatlarından değil, mevcudiyetinden haberleri yoktur demek mübalalı bir iddia sayılmasın"* demekteydi.

Çakır bucağında da yönetim kurulu isimden ibaretti. Başkan, üyelerin ismini dahi hatırlamakta zorluk çekiyordu. Kongre ve toplantılar da tüzüğe aykırıydı. Parti prensiplerini yaymak konusunda da hiçbir çalışma yapılmamıştı.

3) Bolvadin İlçesi

İlçede Yönetim Kurulu'nun halk nazarındaki sevgi ve saygı durumu iyiydi. Üyeler arasında da parti nüfuzunu istismar hareketi yoktu. Ancak tüzüğün 162'nci

227 Atatürk'ün ölümü üzerine değişmez genel başkanlık sıfatı cumhurbaşkanı seçilen İsmet İnönü'ye geçmişti. 26.12.1938 tarihinde toplanan CHP Olağanüstü Kurultay'ında kabul edilen tüzükle İsmet İnönü, "değişmez genel başkan" olurken Atatürk, CHP'nin "banisi ve ebedi Başkanı" ilan edilmişti. Bkz. Uyar, Tek Parti, s.228.

maddesine[228] aykırı olarak birden fazla görevi uhdesinde bulunduran kişiler vardı. Üyeler arasında ise karşılıklı sevgi, saygı ve uyum bulunmakta olup yerel hükümet amirleri ile de herhangi bir anlaşmazlık durumu yoktu.

Adnan Menderes, yapılan ilçe kongresinde bulunmuş ve tüzüğe uygun olarak yapılan kongreden memnun kalmıştı. Parti çalışmaları konusunda da ilk gidişi ile bu teftişi arasında gelişme olduğunu görmüştü. Ancak ilçeye bağlı bucaklarda aynı durum söz konusu değildi. İlçede üye kaydı işinde tüzüğe uygun olmayan durumlar olsa da müfettişin ikinci teftişinde bunların düzeltilmesi yoluna gidilmişti.

Bölgedeki hükümet amir ve memurlarının Bolvadin Halkevi ile ilgi ve alakaları uygun derecedeydi. Ancak halkevi başkanı işinin ehli bir kimse olmadığı için değiştirilmesi faydalı olacaktı. Tutulan kayıtlar ise talimata uygundu. Halkevi binasının ihtiyacı karşılamadığını belirten Menderes burası ile ilgili olarak raporunda *"Yeni ve ihtiyacı karşılayacak bir bina, Bolvadin halkevimizi, bu günki silik ve sönük vaziyetinden, canlı ve muhitine tesirli bir varlık haline yükselticek en mühim amil olacaktır" demekteydi.*

Bolvadin'e bağlı İsaklı Bucağı Halkodası, cadde üzerinde temiz ve geniş bir salondu. Burayı çekici ve halkı toplayıcı bir yuva olarak nitelendiren Adnan Menderes'in raporuna yazdığı şu cümleleri ise dikkat çekiciydi:[229]

"Halkodalarının büyük boşluğu dolduracak ve milli hayatımızda ehemmiyetli rol oynuyacak teşekküller olduğuna, henüz yeni açılmasına ve bu sebeble noksanları bulunmasına rağmen, İsaklı halkodası canlı misaldir"

Bolvadin Halkevi ve İsaklı Halkodası'nın faydaları hakkında bu cümleleri kullanan Adnan Menderes, 7 Ağustos 1951 yılında yaptığı konuşmada ise Halkevleri ve Halkodaları ile ilgili *"Bunlar, içtimai ve siyasi bünyemiz içinde tamamiyle abes, beyhude, geri ve bir yabancı uzuv halindedirler. Bunları demokratik fikirlerin neşir ve tamimi için bir mektep haline getirmek hayali arkaik, dar bir telâkkinin mahsulü olmaktan başka bir mâna ifade etmez."* diyecektir.[230]

İsaklı'ya bağlı Derecine Köyü Halkodası için ise maalesef aynı şey söylenemezdi. Binası adeta virane olan Halkodası'nın içine girilmemiş, süpürülmemiş harap bir haldeydi.

---

228 Bu konuda CHP Genel Sekreterliği'nden 28 Aralık 1939 tarihinde Adnan Menderes'e gönderilen yazıda şu şekilde bahsedilmiştir: *"Parti nizamnamesinin 162 inci maddesinde Partide faal vazife alanların hangi işlerin birden fazlasını uhdelerinde bulunduramayacakları açıkça yazılıdır. Hazine Vekilliği gibi mesleki işleri bu mevzua giremeyeceği gibi her hangi bir vazifenin zaruri ve kanuni neticesi olarak o vazifenin mütememmimi olan işler de bu mevzua dahil olamaz. Mesela belediye veya Meclisi Umumi azası sıfatiyle tahrir komisyonlarında veya Tayyare Cemiyetinde vazife görmeye mecbur olan bir arkadaşın bu ikinci vazifeleri birinci vazifelerinden tabii ve mütemmim bir neticesi olarak ifasına mecbur oldukları bir iş olduğundan 162 inci maddeye dahil munzam bir iş addolunmazlar"* demektedir. Bkz. BCA Fon Kodu: 490.1.0.0 Yer No: 613.1.1.

229 BCA Fon Kodu: 490.1.0.0 Yer No: 613.1.1.

230 TBMM Tutanak Dergisi, 9. dönem, cilt 9, birleşim 110, s.662.

Çay bucağında bulunan halkevi ise parti ile aynı binada bulunmaktaydı. Adnan Menderes'in ilk gidişinde Halkevi'nin işgal ettiği odalar harap ve yıkılmaya yüz tutmuştu. Ancak 9 Nisan'da tekrar gittiğinde ortalık düzenlenmiş, temizlenmiş ve içine girilebilir hale gelmişti. Halkevlerine karşı oldukça inançlı olduğu görülen Adnan Menderes, Çay Halkevi'ni iyileştirmek üzere il bütçesinden yardım almak için vali, parti il yönetim kurulu başkanı ve üyeleriyle de konuşmuş, girişimlerde bulunmuştu. Belediyeden de arsa ve taş temini ile beraber 300 lira kadar para yardımı yapılacaktı. Bu miktar ve ilden gelecek yardımla beraber halktan da gelecek yardımlar, güzel bir Halkevi binası inşa etmek için yeterli olacaktı.

4) Emirdağ İlçesi

Adnan Menderes'in raporuna göre ilçede yoğun bir ikilik havası hakimdi. Sebebi ise eski parti başkanı ile yenisinin arasındaki husumetti. Bu husumet doğal olarak kendilerinin taraftarlarına da yansımış, bucak ve köylere kadar yayılmıştı. İlçe belediye başkanının eski parti başkanını tutması sebebiyle parti ile belediyenin de arası açıktı. Adnan Menderes iki taraf arasındaki bu mücadeleyi gereksiz görmüş olacaktı ki kimin haklı olduğunu araştırmaya dahi lüzum görmemişti.[231] Bunun yerine raporunun devamında –bu ikiliğin de sebep olduğu- parti işlerindeki yoğun aksaklıklardan detaylıca bahsetmeyi tercih etti. Diğer taraftan Menderes'e göre kendisi hakkında pek çok şikayet olan kaymakamın da değişmesi gerekmekteydi.

İlçe yönetim kurulu üyeleri ve yerel hükümet amirlerinin halkevi ile ilgi ve alakası iyi durumdaydı. Kayıtları ve defterleri düzgün tutulmuştu. Halkevi için temin edilen 700 lira gelir diğer halkevleri için temin edilen miktarla karşılaştırıldığında uygundu. Halkevi yöneticileri ise işlerinin ehli kimselerdi. Halk da buraya yoğun ilgi göstermekteydi.

Özellikle yerel muhitin yardımı, vatandaşların hizmet ve gayretleriyle yapılan yeni halkevi binası geniş ve ihtiyacı karşılayacak düzeydeydi. Sadece boya işi kalan ve bunun için 1000 lira gereken bina ile ilgili olarak Adnan Menderes raporuna *"halkevi ve parti binamız için parti merkezimizce küçük bir yardım yapılması bir kadir şinaslık eseri olacağı gibi bu eksiklerinde tamamlanmasını temin etmiş olacaktır"* cümlesini ekledi.

---

231 İlçedeki ikilik ve anlaşmazlık mücadelesinde belli ki Menderes her iki tarafı da haksız görüyor ve bu anlaşmazlığı gereksiz buluyordu. Diğer taraftan bu tarz ikiliklerin parti menfaatlerine de zarar verdiğini düşünmekteydi. Siyasi ikilik ve anlaşmazlıkların, cepheleşmelerin küçük bir ilçeye dahi ne denli zarar verebildiğini görmüş ve sonuçlarını çok iyi bilen başarılı bir müfettişin, başbakanlığı döneminde tüm ülkeyi cephelere bölmesi dikkat çekicidir.

İlçeye bağlı Bayat Bucağı Halkevi'nde ise aynı durum söz konusu değildi. Açıldığından beri buraya kimse gitmemişti. Zaten kayıt defteri de yoktu.

5) Sandıklı İlçesi

İlçede yönetim kurulu üyelerinin halk nazarındaki sevgi ve saygı derecesi fena değildi. Son kongrede yapılan değişimlerin bu konuda faydası vardı. Yerel hükümet amirleri ile de aralarında herhangi bir sorun yaşanmamıştı. Parti prensiplerinin halka benimsetilmesi konusundaysa herhangi bir çalışmaları olmamıştı.

Partinin kongreleri tüzüğe uygundu. Kongrede hazır bulunan Menderes, delegelerin dilek ve şikayetlerini özgürce söyleyebilmelerini temin etmiş ve rahatça konuşmalarını sağlamıştı. Parti üye sayısının artırılması konusunda da çalışmaları hızlanmıştı.

Sandıklı Halkevi ile ilgili parti yönetim kurulu üyeleri ve yerel hükümet erkanının ilgi ve alakası çok iyi durumda değildi. Ancak halkevine aktarılan kaynak uygun düzeyde olup bu gelir için gösterilen ilgi ve alaka iyi düzeydeydi. Halkevi'nde Menderes'in dikkatini çeken bir husus ise daha önceki temsillerde kadın öğretmenler rol alıyorken iki seneden beri kadın rolüne genç erkeklerin girmesiydi.

6) Dinar İlçesi[232]

Bu ilçedeki yönetim kurulu üyeleri halkın sevgi ve saygısını kazanmış kişilerdi. Parti başkanı da herkes tarafından sevilen temiz ve namuslu bir kimseydi. Bütün diğer ilçelerde olduğu gibi burada da kendisine bağlı köy ve bucaklarında parti teşkilatlanması yetersiz seviyedeydi. Partiye üye kaydı işleri de tüzüğe uygun yapılmamıştı.

Dinar Halkevi'nde ise parti yönetim kurulu üyeleri ve yerel hükümet erkanının ilgi ve alakası iyi durumdaydı. Halkevi'nin faaliyet göstermesi için gereken geliri temin etmişlerdi. Halkevi yöneticileri işlerinin ehli kimselerdi. Bu sebeple Halkevi'nin muhit üzerindeki tesiri de iyiydi. Ancak Menderes'e göre güzel binası, salonları ve sinemasıyla Halkevi daha büyük bir başarı gösterme potansiyeline sahipti.[233]

Dinar Halkevi partililerin özverili çalışması sonucu güzel ve geniş bir halkevi ve parti binasına kavuşmuştu. Ancak bu binanın yapılması için bir miktar borçlanılmıştı. Bundan dolayı Adnan Menderes raporunda bu borcun kapatılması maksadıyla gereken yardımın yapılması için talepte bulundu.

232 Raporda "Pınar" yazmakla beraber kastedilen yer Dinar ilçesidir.
233 **BCA Fon Kodu: 490.1.0.0 Yer No: 994.842.1.**

3.1.2 Eskişehir Teftiş Raporu

Adnan Menderes Eskişehir teftişini 1939 yılının Temmuz ve 1940 yılının Ocak[234], Mart[235], Mayıs[236] ve Haziran[237] aylarında yaptı. Yapmış olduğu teftişlerin raporunu ise 29 Haziran 1940 tarihinde Genel Sekreterlik makamına sundu. Raporu aşağıdaki başlıklar altında özetlenmiştir.[238]

1) İl Merkezi

a. I. Büroyu İlgilendiren Konular

Parti başkanı ve Halkevi başkanı halk tarafından iyi olarak tanınmış kişilerdi. Vali de parti işlerine karşı yakınlık gösteren ve yardımını esirgemeyen bir kişiydi. Bu sebeple parti ile yerel hükümet amirleri arasında iş ve fikir birliği sağlanmış durumdaydı. Parti prensiplerinin halka yayılması işinde de diğer parti işlerinde olduğu gibi canlılık ve isteklilik mevcuttu. Ancak İl Yönetim Kurulu tarafından ilçeler düzenli takip ve denetime tabi tutulmamıştı.

b. II. Büroyu İlgilendiren Konular

Eskişehir bir işçi şehriydi. Şeker, Devlet Demiryolları ve kiremit fabrikalarında dört beş bin kadar işçi çalışmaktaydı. Bu işçiler arasında da bir dönem komünist cereyanlar görülmüştü. Adnan Menderes'e göre Eskişehir yoğun nüfusu, askeri tesisleri ve okulları, fabrikaları ve önemli tesisleriyle dikkat edilmesi gereken bir şehirdi. Ancak buna rağmen bölgeye bir seneden beri emniyet müdürü gönderilmemişti. Diğer taraftan rahatsızlığı sebebiyle hava değişimine ayrılan valinin yerine atanan Sivrihisar kaymakamı bu işi yapabilecek kapasitede bir kişi değildi.

---

234 Kocatepe, 17 Ocak 1940, s.1.

235 19 Mart tarihinde Eskişehir'e gelmiş ve 24 Mart tarihine kadar şehirde kalmıştır. Kocatepe, 20 Mart 1940, s.1.

236 8 Mayıs'ta Eskişehir'e gelmiş ve 15 Mayıs'ta ayrılmıştır. Yeni Gazete, 9 Mayıs 1940; Yeni Gazete, 16 Mayıs 1940; Kocatepe, 8 Mayıs 1940; Kocatepe, 15 Mayıs 1940; Kocatepe, 22 Mayıs 1940.

237 16 Haziran'da şehre gelen Menderes, 26 Haziran'a kadar teftişlerini sürdürmüştür. Yeni Gazete, 17 Haziran 1940, s.1; Kocatepe, 26 Haziran 1940, s.1.

238 Süleyman İnan, Adnan Menderes'in Eskişehir teftişini Haziran 1939 ve Temmuz 1940 tarihlerinde yaptığını belirtmiştir. Bkz. İnan, s.42. Aynı dipnotu Günver Güneş ve Menderes Akdağ da vermiştir. Bkz. Güneş ve Akdağ, s.191. Fakat Menderes, Haziran 1939 tarihinde parti müfettişi olarak görevli değildir. Bu görevi 7 Temmuz tarihinde başlamıştır. Bkz. BCA Fon Kodu: 490.1.0.0 Yer No: 4.21.15 Teftiş raporunu ise 29 Haziran 1940 tarihinde sunduğuna göre bu tarihten sonra da teftiş yapmış olması mümkün değildir. Bkz. **BCA Fon Kodu: 490.1.0.0 Yer No: 651.166.1**.

c. III. Büroyu İlgilendiren Konular

Parti Yönetim Kurulu'nun Kızılay, Türk Hava Kurumu gibi faydalı teşekkül-lere karşı ilgi ve alakası iyi durumdaydı. Buralardaki kurumların başına faydalı olabilecek kişilerin getirilmesine özen gösterilmişti.

d. V. Büroyu İlgilendiren Konular

Eskişehir'de Halkevi'nin çalışması için gereken gelir temin edilmekteydi. Adnan Menderes gelirin Halkevi'ne uygun bir şekilde aktarıldığını da şu şekilde aktarmıştı: *"Vilayet dahilindeki üç halkevine temin edilen gelir ihtiyaçlarına göre iyi tevzi edilmişti"* Halkevi idarecileri de işinin ehli kimselerdi. Halkevi şubeleri muhitlerinin ihtiyacını karşılamakta olup, halk üzerinde beklenen ve uygun görülen etkiyi yapmaktaydı. Adnan Menderes'e göre halk da Halkevi'ne ilgi göstermekte olup faaliyetleri genişletilebilir ve ihtiyaçları karşılayacak daha iyi bir Halkevi binası inşa edilebilirdi.

e. VI. Büroyu İlgilendiren Konular

Spor faaliyetleri Eskişehir'de oldukça iyi durumdaydı. Parti İl Yönetim Kurulu, gençlik ve spor ile yakından ilgili olmasa da spor, şehirde gelişmekteydi. Bunda da Halkevi spor şubesinin oldukça fazla etkisi vardı.

Eskişehir Devlet Demiryolları Fabrikası müdürünün fabrika çalışanları arasından kurduğu ve bizzat kendisinin rehberlik ettiği Demirspor Kulübü Eskişehir sporculuğuna örnek olmaktaydı. Bu kulüp oldukça programlı ve bilgili çalışmaktaydı. Şehirdeki diğer iki spor kulübü ise mahrumiyet içerisindeydi.

Diğer taraftan bisiklet sporu da Eskişehir'de ilerlemeye adaydı. Şimdiden bu sporun meraklısı pek çok kişi olduğu gibi birçok yarışta ve milli takım seçimlerinde Eskişehir bisikletçileri başarılarıyla kendilerini göstermişti. Sporcuların ve gençliğin partiye olan sevgisi iyi durumdaydı.

f. VIII. Büroyu İlgilendiren Konular

Eskişehir'de günlük olarak Yeni Gazete ve haftalık olarak Kocatepe gazeteleri çıkmaktaydı. Ancak bu iki gazeteden parti prensiplerini yaymak ve benimsetmek konusunda yeterli derecede faydalanılamamaktaydı.

g. XII. Büroyu İlgilendiren Konular

Partide hesap işleri düzgün ve talimatlara uygundu. Defter ve dosyalar muntazam tutulmuştu. Ancak bazı parti binalarının tapusu bulunmamaktaydı. Demirbaş eşyanın da tekrar sayılması ve kayıtlara geçirilmesi gerekiyordu.[239]

2) Merkez İlçe

Eskişehir merkez ilçesini teşkil eden parti yönetim kurulu üyeleri halkın saygı ve sevgisini kazanmış kimselerdi. Üyeler arasında herhangi bir anlaşmazlık olmadığı gibi partililerle yerel hükümet amirleri arasında da uyumsuzluk durumu yoktu.

Parti prensiplerini yaymak ve benimsetmek konusunda bucak, köy ve mahalle ocaklarındaki faaliyetler yeni başlamıştı. Bu konuda tayin edilen iki memur bütün köylerde parti ocağı kurmak, parti prensiplerini halka yaymak ve teşkilatı canlı tutmak üzere görevlendirilmişlerdi.

Yapılan kongreler tüzüğe uygundu. Toplantılar kongrede alınan kararlara uygun olarak yapılmaya başlanmıştı. Ancak partiye üye kaydı işi tüzüğe uygun değildi. Halk tarafından sevilip tanınan kimselerden de partiye üye yapılmış kimse yoktu. Ancak tüm bu eksikliklerin tamamlanmasına gezici memur vasıtasıyla köylerden başlanmıştı.

Alpi bucağında[240] eksik kayıt ve evraklar düzeltilmeye çalışılmaktaydı. Ancak bir defada bunların tamamlanması mümkün değildi. Genelde kongreler yapılmamıştı. Bazı köylerden seçim mazbatası şeklinde kongre tutanakları gelmişse de bunlardan pek de bir şey anlaşılamamaktaydı.

Bu bucağa bağlı Bozan Köyü'nde ise iyi kötü bir kongrenin yapıldığı anlaşılmaktaydı. Karar defterleri bulunuyordu. Partinin gezici memuru köye gelmiş, kayıtların düzeltilmesi ve diğer parti işleriyle meşgul olmuştu.

3) Seyitgazi İlçesi

İlçede yönetim kurulu üyelerinin halk nazarındaki sevgi ve saygı derecesi iyiydi. Bu kişiler arasında parti otoritesini istismar eden bir harekete de rastlanmamıştı. Ancak eski parti başkanı tekrar başkan seçilmediği için toplantılara katıl-

239 **BCA Fon Kodu: 490.1.0.0 Yer No: 1576.419.2.**

240 Bu Bucağın ismi raporlarda Alpi olarak geçmekle beraber kastedilen bölge Eskişehir'in günümüzdeki Alpu ilçesidir.

mamaktaydı. Kendisine partililerle iyi geçinmesini rica eden Adnan Menderes'e de olumsuz yanıt veren ve partililere de zorluk çıkaran eski başkanın tekrar seçilmemesi Menderes'e göre yerinde bir hareketti. Ayrıca bu kişi okuma-yazma bilmeyen, cahil ve derebeyi ruhlu bir kimseydi.

Parti faaliyeti olarak bu zamana kadar pek bir şey yapılmamış olmasına rağmen parti başkanının değişmesiyle partiye hareketlilik gelmiş ve çalışmalar başlamıştı. Muhitte tanınmış ve sevilmiş kimselerin tamamı partiye üyeydi.

İlçede bir de üç dört sene önce kurulmaya çalışılmış bir kültür cemiyeti teşebbüsü vardı. Bu teşebbüsten yola çıkan Adnan Menderes *"bu teşebbüs halkevi veya halk odasına olan ve muhitten gelen ihtiyacın ifadesidir. Bu teşebbüsü, halkodası açarak şekillendirmek bir ihtiyaçtır."* şeklinde belirterek ilçede halkevi kurulması talebini raporuna ekledi.

4) Mihalıç İlçesi [241]

İl yönetim kurulu üyelerinden halk arasında kötü olarak bilinen ve parti otoritesini istismar eden kimse yoktu. Yerel hükümet amirlerinden herhangi bir kimseyle sorun yaşanmamış olmakla beraber partililer Adnan Menderes'e kaymakamın halk arasında fena görülen hallerini anlatmışlardı.

Parti çalışmaları yeterli düzeyde değildi. Bu konuda Menderes'in daha öncesinde yapmış olduğu uyarılar da etkili olmamıştı. Görevlendirilen gezici memur ise tüm köyleri dolaşmış ve partinin kayıt işlerinin düzene girmesi için çalışmalar yürütmüştü. Ancak memur bu işi yapabilecek düzeyde değildi ve daha iyisiyle değiştirilecekti.

İlçede bir halkevi bulunmamakta olup halkodası da açıldığı günden beri herhangi bir faaliyet göstermemişti. Adnan Menderes oda başkanına da ulaşamamıştı.

5) Sivrihisar İlçesi

İlçe yönetim kurulu üyelerinin halk nazarındaki sevgi ve saygı derecesi iyi olup parti otoritesini istismar durumu yoktu. Parti teşkilatı diğer ilçelere nazaran daha canlı ve istekliydi. Parti başkanı aynı zamanda belediye meclisi ve Türk Hava Kurumu üyesiydi. Bu durum tüzüğe aykırıydı.[242] Yerel hükümet amirleri ile

241 Günümüzdeki Mihalıççık ilçesi kastedilmektedir.

242 Partide aktif görevde bulunanların hangi işlerin birden fazlasını uhdesinde bulunduramayacakları parti tüzüğünün 162'nci maddesinde yazılıydı. Bkz. BCA Fon Kodu: 490.1.0.0 Yer No: 613.1.1.

partinin ilişkisi ise iyi durumdaydı. Parti prensiplerini yaymak konusunda görevlendirilen gezici memur işini gayet düzgün yapmaktaydı.

Diğer yerlerde olduğu gibi buradaki köylerde de genellikle kongreler yapılmamıştı. İlçede ise toplantılar geçmişte seyrek olup son dönemlere doğru sıklaşmaktaydı. Partiye üye kaydı konusunda da son dönemde –özellikle gezici memurun titiz çalışmaları sonucu- oldukça güzel gelişmeler kaydedilmişti. Adnan Menderes bu örnekten yola çıkarak ilçelerde partiye vasıflı, bilgili ve liyakatli bir gezici memur görevlendirilmesi durumunda bunun parti için oldukça faydalı olduğunu değerlendirmekteydi.

İlçe Yönetim Kurulu ve yerel idare amirlerinin Sivrihisar Halkevi ile ilgisi iyi durumdaydı. Adnan Menderes'in ifadelerine göre 1940 yılında Halkevi için 2110 lira gelir temin edilmişti. Ayrıca inşaat için de 1600 lira para verilmişti. Bu rakamlar Sivrihisar Halkevi'nin yaşaması ve gelişmesi için gayret sarfedilmekte olduğunu göstermekteydi.[243]

Menderes'in bu ifadeleri, 1951 yılında TBMM'de halkevleri ile ilgili yaptığı konuşmada sorduğu "*Halk Partisi halkevlerine sarf edeceğim diye bütçeden, hususi idarelerden, belediyelerden, köy sandıklarından aldığı paralardan mühim bir kısmını halkevlerine sarfedecek yerde doğrudan doğruya zimmetine geçirmemiş midir?*" sorusuna kendi ağzıyla verdiği bir cevap niteliğindedir.[244]

243 BCA Fon Kodu: 490.1.0.0 Yer No: 651.166.1.

244 TBMM Tutanak Dergisi, 9. dönem, cilt 9, birleşim 110, s.662.

3.1.3 Kütahya Teftiş Raporu

Adnan Menderes teftiş etmek üzere Kütahya'ya 1939 yılının Temmuz[245] ve Ekim[246] aylarında, 1940 yılının ise Ocak[247] ayında gitti. Toplamda yaklaşık 1 ay süren teftişinin[248] raporu ise 2 Şubat 1940 tarihinde gereği yapılmak üzere ilgili bürolara iletildi.[249] Raporun özeti şu şekildedir:

1) İl Merkezi

a. I. Büroyu İlgilendiren Konular

Kütahya'da Parti İl Yönetim Kurulu Başkanı Memduh Ispartalıgil babadan kalan mirası israf ettikten sonra maddi açıdan dara düşmüştü. Bu sebeple belediye başkanlığı ya da meclis daimi encümenliği gibi bir mevkiye gelerek geçinme yolu bulmaya çalıştığına dair hakkında söylentiler bulunmaktaydı. Bunun için de belediye başkanını düşürmek için çeşitli faaliyetlerde bulunmaktaydı.

Belediye başkanı Ethem Yücel ise tekelci zihniyetli bir kimseydi. Kendisine biat etmeyenleri parti işlerinden uzak tutmakta, belediyeye de akraba ve ahbaplarını yerleştirmekteydi.

İl Yönetim Kurulu'nda üyeler arasında geçimsizlik mevcuttu. Bu geçimsizlik hali ise parti işlerinin aksamasına sebep olmaktaydı. Parti üye sayısını artırmak, yardım paraları toplamak, parti prensiplerini yaymak, kendilerine bağlı kademeleri denetlemek gibi pek çok görev yerine getirilmemekteydi. Adnan Menderes aralarında anlaşmazlık bulunan üyeleri bir araya toplayarak sorunu çözmeye ve parti işlerini düzene sokmaya çalışmışsa da bunda başarılı olamamıştı.

Partinin yerel hükümet amirleriyle arası iyiydi. Vali Hamit Oskay partinin tüzüğe uygun dilek ve isteklerini karşılamak için candan bir ilgi ve alaka gösteriyordu.

---

245 Kocatepe gazetesi Adnan Menderes'in Afyon'a geçtiğini ve Kütahya'ya da uğradıktan sonra Eskişehir'e geleceğini yazmıştır. Bkz. Kocatepe, 13 Temmuz 1939, s.1. Sonrasında ise 28 Temmuz'da Kütahya'dan Eskişehir'e geldiği belirtilmiştir. Bkz. Kocatepe, 31 Temmuz 1939. Kütahya'ya net geliş tarihi bilinmemekle birlikte bu veriler bize 1939 yılı Temmuz ayında Menderes'in Kütahya'ya teftiş için geldiğini göstermektedir.

246 20 Ekim civarı Kütahya'ya gelmiş, Gediz, Simav ilçelerini gezerek kongre hazırlıklarıyla ilgilenmiş ve 10 Kasım'da Ankara'ya dönmüştür. Kütahya, 3 Kasım 1939, s.2; Kütahya, 10 Kasım 1939, s.1

247 Kocatepe, 17 Ocak 1940, s.1.

248 Süleyman İnan, Adnan Menderes'in Kütahya teftişini Şubat 1940'da yaptığını belirtmektedir. Bkz. İnan, s.42 Aynı dipnotu Günver Güneş ve Menderes Akdağ da vermiştir. Bkz. Güneş ve Akdağ, s.191. Ancak bu tarih, teftiş tarihi değil Menderes'in Kütahya raporunun bürolara yayınlandığı tarihtir. Diğer taraftan İnan, yine bu tarihte Kütahya ile beraber Manisa'yı da teftiş ettiğini belirtmiştir. Ancak kaynak gösterdiği belgede Manisa teftişi ile ilgili herhangi bir ibare olmadığı gibi bu dönemde Manisa ilinin teftişi İzmir Bölge Müfettişi İstanbul Milletvekili Bahtiyar Göker'e aittir. BCA Fon Kodu: 490.1.0.0 Yer No: 4.21.15 Göker'in bu tarihlerdeki Manisa teftiş raporu için bkz. **BCA Fon Kodu: 490.1.0.0 Yer No: 684.318.1** Manisa ili 22 Ağustos 1940 tarihinde yapılan değişiklikle İzmir'den ayrılarak Kütahya ili ile beraber müfettişlik bölgesi haline gelecektir. Bkz. BCA Fon Kodu: 490.1.0.0 Yer No: 5.23.1.

249 **BCA Fon Kodu: 490.1.0.0 Yer No: 680.302.1.**

b. V. Büroyu İlgilendiren Konular

Adnan Menderes raporunda Kütahya Halkevi'nin başkan ve idarecilerini ilgili ve işinin ehli kişiler olarak tanımlamaktaydı. Vali ve il milli eğitim müdürü halkevi çalışmaları ile oldukça ilgiliydi. Diğer taraftan memurların Kütahya Halkevi'ne yönelik ilgisini yetersiz bulmaktaydı. Partililer ise halkevi çalışmalarına tamamen yabancıydı.

Teftişin yapıldığı yılda Kütahya Halkevi'ne İl Yönetim Kurulu tarafından özel muhasebe bütçesinden bin lira kadar bütçe verilmiş olup temin edilen gelir ihtiyaçlara göre iyi bir şekilde paylaştırılmıştı. Ne var ki gelirleri yeterli değildi ve Adnan Menderes'e göre bu miktar artmalıydı. Bunun mümkün olmaması durumunda ise bazı bucaklardaki halkevlerinin halkodası haline getirilmesiyle sağlanan tasarruflardan elde edilecek kaynak, il ve ilçe merkezlerindeki halkevlerine aktarılabilirdi.

Adnan Menderes raporunda Kütahya halkının Halkevi'ne ilgisini *"Kütahya Halkevinin muhit üzerinde yaptığı tesir çok iyidir. Halkevinin bilhassa temsil ve müsamerelere halkın gösterdiği rağbet ekseriya tehalük*[250] *derecesini bulmaktadır. Halkevi salonunun bu rağbeti karşılamağa hiç de kafi gelmediği görülüyor."* şeklinde aktarmaktaydı.

Diğer taraftan spor faaliyetleri konusunda Halkevi'nin aynı etkiyi gösterdiği söylenemezdi. Ara sıra yapılan atletizm müsabakalarının dışında bir etkinlikleri yoktu.

Kütahya Halkevi binasının halkın ilgisi neticesinde yetersiz geldiğinden bahseden Menderes, ek bina yapılması için 15 bin lira kadar tahsilat yapıldığını ve bir bu kadar daha gelmesi için görüşmeler yaptığını belirterek raporunun sonunda şu cümleleri kullanmıştı: *"İhtiyaca Kâfi güzel bir Halkevi binası ile muhtelif ihtiyaç ve şartlarına uygun iyi tanzim edilmiş bir Halkevi çalışması Kütahyanın bazı mahrumiyetlerini hissettirmeyecek ve bir çok ihtiyaçlarını karşılayacak bir eser ve tesis olacaktır."* [251]

c. VI. Büroyu İlgilendiren Konular

Kütahya'da spor faaliyetlerinin canlı bir şekilde yürütüldüğünü söylemek zordu. Yapılan spor faaliyetleri içerisinde güreş, cirit ve kayakla ilgili çalışmalar ya-

250 Halkın gösterdiği ilgi, faaliyetlere katılmak için can atma derecesindedir.

251 Adnan Menderes'in halkevi çalışmalarını şehrin mahrumiyetinden kaynaklanan ihtiyaçlarına çare olarak göstermesi, kendisinin halkevlerini kapattırmış bir başbakan olması sebebiyle oldukça önemli bir detaydır. Bkz. BCA Fon Kodu: 490.1.0.0 Yer No: 680.302.1.

pılmakta ve bu sporların gelişmesi için çaba gösterilmekteydi. Ara sıra da atletizm müsabakaları düzenlenmekteydi. Ancak kulüp ve sporcular gerekli maddi yardımı alamamaktaydı. İlçelerde de spor faaliyetleri durgundu.

d. XII. Büroyu İlgilendiren Konular

Kütahya'da İl Yönetim Kurulu'nun hesap işleri tüzüğe ve hesap talimatlarına uygundu. Ancak üye kayıt defterinde aksaklıklar mevcuttu.

2) Merkez İlçeler

Kütahya Merkez İlçe Yönetim Kurulu'nun varlığına delalet edecek ortada hiçbir faaliyet yoktu. Adnan Menderes bununla ilgili olarak *"Halk Merkez kaza idare heyetinin varlığından haberdar değildir ki bu hey'et hakkında müsbet, menfi intibalar edinmiş bulunsun"* demekteydi. Yönetim kurulu üyeleri arasında da karşılıklı sevgi ve güven duygusu yoktu. Bu da yine partideki ikilik ve anlaşmazlık havasından kaynaklanmaktaydı. Adnan Menderes raporunda bu durumu *"Bütün vilayet dahilinde parti işlerini mütesanit bir heyet olarak sevk ve idare edebilmesi için Vilâyet İdare Hey'etinde samimiyet ve ahengi kurmak bu günkü vaziyeti tasfiye etmek icap edeceğini tahmin ediyorum"* şeklinde yorumlamıştı.

Merkeze bağlı köylerde ise durum daha vahimdi. Adnan Menderes'in gezdiği Sofça köyünde parti başkanı partinin adını dahi söyleyememişti. Bunları gören Menderes, raporunda parti prensiplerinin yayılması konusundaki çalışmadan bahsetmeye gerek dahi duymadı.

3) Tavşanlı İlçesi

Buradaki parti başkanı Halil Benli, Milli Mücadele yıllarında Yunan işgali altında bulunan Bursa'ya kaçtığına ve burada Yunanlılarla temaslarda bulunduğuna dair hakkındaki -doğruluğu kuvvetle muhtemel- söylentiler sebebiyle halk tarafından sevilen bir kimse değildi. Ancak buna rağmen varlıklı ve kurnaz biri olması sebebiyle geçmişini unutturarak parti yönetiminde bulunma imkanı bulabilmişti. Yönetim Kurulu'nun diğer üyeleri de kendisine tabi kimselerdi.

İlçede 162'nci maddeye aykırı olarak parti ve belediye işlerini bünyesinde toplamış kişiler mevcuttu. Hatta öyle ki bir dönem parti ile belediye kurulu aynı kişilerden oluşmaktaydı. Adnan Menderes bu kişilere tüzük hükümlerine uyması gerektiğini hatırlattı. Diğer taraftan parti ve memleket işlerinin sadece bu zümrenin elinde kalmış olması, muhitten diğer kişilerin parti ile alakasının kesilmesine sebep olmuştu.

Adnan Menderes mevcut yapının değişmesi ve işlerin düzelmesi için ilk başta bu yılki kongrede yönetim kurulundan Halil Benli'ye yakın birkaç kişiyi uzaklaştırmayı düşünmüştü. Ancak eğer böyle yapılırsa bu sefer yine Benli'ye yakın olan farklı kişilerin seçilmesi ihtimali vardı. Bu sebeple direkt olarak Halil Benli'yi saf dışı bırakmak ve partiden uzaklaştırmak daha köklü bir çözümdü.

İlçede kaymakam ve memurların Halkevi'ne yönelik ilgisi ise iyi seviyede değildi. Halkevi idarecileri de heyecanlı ve alakalı kimseler değildi. Bundan dolayı Halkevi ilçede iyi bir etki yaratamamıştı.

Bu kurum ile ilgili olarak *"iyi çalışan bir Halkevi ile güzel ve ihtiyaca Kâfi bir bina, Kütahya için söylediğim gibi, bilhassa Anadolu kasabaları için nadir nimetlerdendir."*[252] diyen Müfettiş Adnan Menderes'e göre örneğin dört-beş bin nüfuslu Dinar ilçesinde olduğu gibi ülkedeki diğer ilçelerin de sahip olmakla iftihar edeceği bir binası olmalıydı. Parti de bununla ilgili olarak programlı bir çalışmaya başlamalıydı.

4) Gediz İlçesi

Gediz'de parti mensupları genel olarak halkın sevgi ve sempatisini kazanmış kişiler olup bunların haricindeki yobaz ruhlu iki üye de, kongrede Adnan Menderes'in baskısıyla heyete seçilmeyerek uzaklaştırılmıştı. Bu kişilerin yerine kurula alınanlar da Menderes'e göre daha iyi ve çalışkan kimselerdi.

İlçede kaymakam ve bazı memurlarla partililer arasında basit bir iki meseleden dolayı meydana gelen bir soğukluk durumu mevcuttu. Bu sebeple de kaymakam ve bazı memurlar ayrı bir şehir kulübü açarak burada toplanmak istemekteydiler. Ancak partililer ise kulübün insanları Halkevi'nden uzaklaştıracağını düşünerek kulübe karşı çıkmaktaydılar.

Partinin kongrelerle ilgili çalışmaları ise memnuniyet vericiydi. Bu seneki kongre büyük ilgi toplamış, Halkevi'nde kapılar açılmak suretiyle kongreyi halk da dinlemeye imkan bulmuştu. Kongrede dilekler serbestçe konuşulmuş ve vali de bu dilekleri yanıtlamıştı. Partide toplantılar da düzgün yapılmıştı. Diğer taraftan yardım parası toplama işi ve üye kaydına da oldukça önem verilmişti.

İlçede parti yönetim kurulu üyelerinin Halkevi ile ilgi ve alakası iyi düzeydeydi. Ancak ilçedeki ikilik durumundan dolayı öğretmenler Halkevi'nden uzak durmaktaydılar. Bu sebeple hükümet amir ve memurlarının Halkevi çalışmalarına ve gelir teminine katkısı olmamıştı. Ancak yine de Halkevi çalışmaları ilçede etki yaratmayı başarabilmişti. Adnan Menderes burada da binası yetersiz durumda olan Halkevi

252 BCA Fon Kodu: 490.1.0.0 Yer No: 680.302.1.

ile ilgili olarak *"Bu günkü binası yıkılarak yerine ihtiyacı karşılayacak vüs'at ve güzellikte bir yeni bina inşası Gedizde Parti ve Halkevi arkadaşlarının emelleridir. Bu iş için mahallin ehemmiyetli yardım temini mümkün görünüyor"* demekteydi.

5) Emet İlçesi

İlçede parti işleri genel olarak düzgün yürümekteydi. Özellikle yönetim kurulu üyelerinden Ömer Özdek dürüst, çalışkan ve işlerden anlayan bir kişiydi. Yönetim Kurulu'na seçildiği günden beri de partide yürümeyen pek çok işi düzene sokmuştu.

Diğer taraftan kaymakam ve memurlar da parti ve halk ile çok iyi geçinen kimselerdi. Özellikle kaymakam Osman Bey, zamanının büyük çoğunluğunu Halkevi'nde geçirmekte olup, parti ile de yakın ilişki içerisindeydi. Bundan dolayı hükümet amir ve memurları ile partinin ilişkisi çok iyi durumdaydı.

İlçede kongre ve toplantılar düzgün bir şekilde yapılmakta olup aynı durum köy ve bucaklar için geçerli değildi. Partiye üye kaydı işine ise fazla önem verilmemiş ve düzgün yapılmamıştı.

Halkevi ile ilgili partililerle beraber yerel amir ve memurların alakası iyi düzeydeydi. Ancak Menderes Halkevi'ne gelir temin edilmesinde fazla etkilerinin olmadığını düşünüyordu. Diğer taraftan Halkevi başkanı işinin ehli ve yeterli düzeyde bir kimse değildi. Yetersiz durumda bulunan Halkevi binası içinse Adnan Menderes bu sıkışık vaziyeti bitene kadar memurlar kulübü olarak kullanılan binanın genişletilmesini ve kullanılmasını önermekteydi.

6) Simav İlçesi

Adnan Menderes ilçeye ilk gelişinde parti başkanının mutlaka değişmesi gerektiğine karar vermiş, nitekim on senelik başkanlığı döneminde hiçbir iş yapmamış olan bu kişinin elinden parti ve Halkevi başkanlığı alınmıştı. Çünkü Simav ilçesinde parti teşkilatı sadece ismen mevcuttu. Kayıtlar tutulmamış, toplantılar yapılmamış, üye kaydı yapılmamıştı. Öyle ki tüzüğe uygun olarak kaydedilmiş tek bir üye dahi yoktu.

Son döneme kadar ilçede parti, belediye ve halkevi başkanlığı görevini yapmış ve parti işlerini bu kadar kötü yürütmüş olan Sadık Ülkem ile ilgili olarak Adnan Menderes, aslında kendisi hakkında işlem yapması gerektiğini belirtmekteydi. Ancak *"Ülkem'i başıbol bırakan Vilayet İdare Heyeti'nin ve onüç sene Resilik ya-*

pan Valilerin ihmaline karşı ne yapılabilir?" diyerek suçun aslında tüm yönetim kadrosunda olduğunu da raporunda vurguladı. Kaymakam da Ülkem'in tarafını tutmuş ve çoğu zaman suçlarını örtbas etmişti.

Diğer taraftan Yönetim Kurulu'na dahil olan diğer üç kişi çalışkan, başarılı ve partiye hareket getirmiş başarılı isimlerdi. Ancak Adnan Menderes uzun yıllar partinin başında bulunmuş ve nüfuz kazanmış olan eski başkanın bu kişilerin işini aksatmasından çekiniyordu.

Halkevi ilgili olaraksa ne partililer ne de yerel hükümet amir ve memurlarının hiçbir ilgisi yoktu. Adnan Menderes'e göre Halkevi'ne karşı gösterilen bu ihmal insanın içini sızlatacak derecedeydi. Ancak artık gerek Yönetim Kurulu, gerekse halkevi idaresinin seçiminde işinin ehli kimselerin seçilmesine özen gösterilmişti.

7) Uşak İlçesi

Adnan Menderes'e göre ilçede parti başkanı değiştikten sonra işler düzelmeye başlamıştı. Parti işleriyle hiç ilgilenmemiş olan eski başkana nazaran şimdiki, partiye ve işlere hakimdi. Parti otoritesinin istismarına dair herhangi bir şikayet yoktu.

İlçede partililer Adnan Menderes'e kaymakamın çalışmalarından pek memnun olmadıklarını söylerken kaymakam da partililerin hükümet işlerine karıştıklarından şikayetçiydi. Bir de parti başkanı ve partililer tarafından vakıf memurunun hakaret ve darp edilmesi olayı meydana gelmişti. Ancak yine de Menderes, hükümet amir ve memurları ile partililerin arasındaki ilişkinin oldukça iyi ve samimi olduğunu raporunda yazmıştı.

Partide kongre ve toplantılar düzgün bir şekilde yapılmış, kayıtları tutulmuştu. Raporlar gününde hazırlanmış ve doğru bir şekilde gönderilmişti. Partiye üye alımı konusundaysa Adnan Menderes *"Memlekette tanınmış ve sevilmiş kimselerden Parti dışında kalanların bulunacağını zannetmiyorum"* demekteydi.

Yerel hükümet amir ve memurlarının halkevi ile alakası ise iyi durumdaydı. Uşak Halkevi'ne 3400 lira gibi önemli miktardaki gelirin temininde Parti Yönetim Kurulu'nun epey çaba sarf ettiği anlaşılmaktaydı.[253] Halkevi başkanı işinin ehli bir kimse olmakla beraber bazı faaliyetlerin istenilen derecede olmadığından

253 Sivrihisar örneğinde de bahsettiğimiz üzere bu konuda Adnan Menderes'in 1951 yılında yapmış olduğu konuşmada CHP'nin geçmişte halkevleri için ayrılan paraları kendi zimmetine geçirdiği ile ilgili iddiasını yeniden hatırlatmakta fayda görülmüştür. Bkz. TBMM Tutanak Dergisi, 9. dönem, cilt 9, birleşim 10, s.662.

şikayetçiydi. Ancak yine de Halkevi pek çok kolda hizmet vermekteydi. Kütüphanesi de Adnan Menderes buraya geldiğinde okuyucularla doluydu. Diğer taraftan sosyal yardım faaliyetlerinde de bulunan Halkevi, fakirlere ilaç vb. yardımlarda bulunmaktaydı.

Halkevi, Uşak halkı üzerinde iyi bir etki yaratmaktaydı. Adnan Menderes katıldığı bir temsilde akşam sekizde başlayacak olan temsile yer bulabilmek için halkın altıdan itibaren gelmeye başladığını belirterek ilginin hayli yoğun olduğunu belirtmekteydi.

Her yerde olduğu gibi burada da Halkevi binası yetersizdi. Parti faaliyetleri için de kullanılan binada odalar dar olup bazı yerlerin genişletilmesine ihtiyaç vardı. Bu konuyla da özel olarak ilgilendiğini Adnan Menderes raporunda şu şekilde belirtmekteydi: *Vali, Fuat Başkan arkadaşımız, Halkevi Reisi ve ben bu işi mahallinde görüşmek üzere Altıntaş Nahiyesine beraber gittik. Bay Fuat Başkan daha mufassal olarak Umumi İdare Hey'etimizi tenvir etmiş olacaktır ki Genel Sekreterlikce para ve malzemece yardım yapılması hususu tahakkuk etmiş bulunur."*

3.1.4. Afyon Bölgesi (Eskişehir, Afyon, Kütahya) Teftiş Raporları Sonuç Bölümü

Üç şehrin raporlarında Genel Merkez'in sorularını maddeler halinde cevaplayan Müfettiş Adnan Menderes, burada yazdıklarını toparlama gereği duymuştu. Buna göre parti tüzüğünde belirtilen esaslar göz önünde bulundurulduğunda sonuç tatmin edici değildi.

Adnan Menderes özellikle köy ve bucakların vahametini tekrar aktarmakta, buralardaki teşkilatların sözde varlıklarından duyduğu memnuniyetsizliği dile getirmekteydi. Buralarda partiyi tanıtmak ve parti prensiplerini anlatmak için hiçbir çalışma yapılmadığından dolayı köylüler (hatta köydeki parti ocağı başkanları) memleketi idare eden bir hükümetin ve partinin mevcudiyetini anlamamakta; partinin genel başkanından, hatta bazı köylerde partinin isminden dahi habersiz vaziyetteydiler. Menderes'e göre bunun sebebi ilçelerdeki parti örgütlerinin ilgisizliğiydi. Daha az olmakla beraber aynı sıkıntılar ilçelerde de mevcuttu.

Eskişehir'de yardım paralarının toplanması konusunda ise Adnan Menderes şu cümleleri kullanmıştı: "*Yardım parası toplanmasında halkın fakirliği daima ileri sürülüyor. Eskişehir gibi zengin bir şehirde merkez kaza İdare Hey'eti geliri sıfır olduğuna göre bütün şehirdeki teşkilatta çalışan arkadaşların hiç birisinin hatta*

Vilayet İdare hey'etini teşkil eden arkadaşların dahi yardım parası vermedikleri meydana çıkar. Yardım parası meselesi bir fakirlik veya zenginlik işi değildir. Yardım parasını toplamak için de vazifesini müdrik idare Hey'etlerinin iş başında bulunması ve Partimizin işler ve çalışır bir teşekkül halinde köylerde de köklenmiş olması icap eder."

Halkevleri konusunda ise özellikle Afyon'da halkevleri yeterli seviyeye gelememişti. Menderes'e göre buralarda çalışan memurlar ve öğretmenler olmasa halkevlerinin faaliyetleri de parti teşkilatları gibi sıfıra inerdi.

Diğer taraftan iyi gelişmeler de olmaktaydı. *"Halkımızın ve Partililerin Milli şefimize, Parti ve hükûmete sarsılmaz ve içten bağlılığı bunların başında gelir."* diyerek halkın ve partililerin İsmet İnönü'ye bağlılığına dikkatleri çeken Adnan Menderes, partililerin de yönetim kurullarında görev almak için birbirleriyle rekabet etmelerinin iyi bir şey olduğunu *"Milli Şefin değişmez umumi Reisi bulunduğu büyük Partinin en küçük durak kademelerinde vazife almağı her yurtdaş elde edilmek için emek sarfedilecek bir şeref saymaktadır"* cümlesiyle belirtiyordu.[254] Eğer bu görevleri almak isteyen kişi sayısı az olsaydı, kendilerine rica ve minnetle iş yaptırmak durumunda kalınacak ve bu durum da parti işlerinin düzeltilmesini zorlaştıracaktı. Bu sebeple aslında partililerin tüzüğün esaslarına uygun şekilde çalışmalarını sağlamak ve mevcut sıkıntıları gidermek aslında çok da zor değildi ve bunlar zamanla yoluna girecek meselelerdi. Buna örnek olarak da Uşak'ı vermekte ve burada parti işlerinin memnuniyet verici seviyede olduğunu belirtmekteydi.

Bu hedefin gerçekleştirilmesi için de ücretli çalışan sabit ve gezici memurlara ihtiyaç vardı. Çünkü sadece yönetim kurulu üyeleri ile işler yürümemekteydi. Bir köye senede birkaç defa uğrayacak ve orada günlerce kalacak olan memurun, buradaki parti işlerinin düzelmesinde büyük katkısı olabilirdi. Bunun için de her il için gerekli olan fazladan iki üç bin liralık miktarın toplanan yardım paralarıyla çok rahat bir şekilde karşılanabileceğini belirten Adnan Menderes *"Yardım parası vermek mecburiyeti ve partili olmaları mana ve icapları ve Partimiz mensuplarına iyice izah edilecek ve bu iş devamlı olarak ve ciddiyetle takip edilecek olursa aza taahhüdatından elde edilecek paranın mühim yekûnlara varacağını tahmin etmek fazla nikbinlik*[255] *sayılmamalıdır. Çünkü anlatıldığı ve tahsili ciddiyetle takip edildiği takdirde, velev çok fakirde olsa hiçbir Partililerin yılda 15-20 kuruş gibi ehemmiyetsiz bir parayı mensup bulunduğu Partisine vermekten imtina edeceğini tasavvur etmek caiz olmaz."* diyerek bu işin yapılma şeklini de belirtmekteydi.[256]

254 BCA Fon Kodu: 490.1.0.0 Yer No: 680.302.1.

255 İyimserlik.

256 BCA Fon Kodu: 490.1.0.0 Yer No: 680.302.1. Daha önce bahsedildiği üzere 1951 yılındaki konuşmasında partiye yapılan bağışların halktan hukuksuz ve zorla alındığını belirten Adnan Menderes'in 1940 yılındaki hazırladığı raporu-

Adnan Menderes bu yorumlarının ardından raporunu şu cümlelerle sonlandırdı: *"Büyük kitlenin menfaatini esas tutarak memleketi idare etmek demek olan Halkcılığın büyük adedin rey kuvvetine dayanması tabii bulunduğundan halkımızın siyasi terbiyesini deruhte etmiş, tek müessese olmak şeref ve ehemmiyetinde bulunan Partimizin, köylerde kasabalarda şehirlerde büyük adet ve kitle içinde çalışan vilayetlerdeki teşkilatının bu günkü ihmal edilmiş vaziyetini değiştirmek lüzumu hiç şüphe yokki Partimiz yüksek makamlarının mühim hedefidir."*

Adnan Menderes'in 1939-1940 yılları arasında yapmış olduğu Eskişehir, Afyon ve Kütahya teftiş görevini geçmişte aldığı teftiş görevinde olduğu gibi titiz ve objektif bir şekilde yürüttüğünü söylemek mümkündür. 1935-1936 yıllarında yürüttüğü teftiş görevinde hassas olduğu gericilik ve yobazlıkla mücadele, partinin itibarının korunması ve nüfuzunun istismar edilmemesi gibi konulara yine bu teftişinde de hassasiyetle yaklaşmıştı. Buna ek olarak ikinci teftiş görevinde daha yaygın halde bulunan halkevleri ve halkodaları ile ilgili raporunda daha detaylı bilgiler verdi. Buralardaki halkevlerinin yararlı icraatlarından bahseden Menderes, bu kurumları teftiş etmekle yetinmeyerek eksiği bulunan halkevleri ve halkodaları ile ilgili girişimlerde de bulundu.

3.1.5 Aydın Teftiş Raporu

20 Ağustos 1939'da[257] Aydın'da, Aydın milletvekilleri Mümtaz Kaynak, Nuri Göktepe ve Şakir Şener ile beraber teftişe çıkan Adnan Menderes'in bu seferki görevi daha çok halk ile temas etmek üzerineydi.[258] Bunun sebebi ise 1939 seçim-

---

nun bu sonuç bölümünde bağışların yeteri kadar toplanmamasını ve bu konuya karşı ilgisiz davranılmasını eleştirmesi ile birlikte bağışların toplanmasında izlenecek yolları belirtmesi ve halkın da buna ilgi göstereceğini düşünmesi dikkat çekicidir.

257 Süleyman İnan, Adnan Menderes'in Aydın teftişini Aralık 1939 olarak göstermiştir. Bkz. İnan, s.42. Aynı dipnotu Güneş ve Akdağ da vermiştir. Bkz. Güneş ve Akdağ, s.191. Ancak Adnan Menderes ve diğer Aydın milletvekilleri teftişi 20 Ağustos – 1 Eylül tarihleri arasında gerçekleştirmişlerdir. Bkz. Aydın, 20 Ağustos 1939, s.1; Aydın, 1 Eylül 1939, s.1. İnan'ın verdiği tarih ise teftiş tarihi değil, raporun hazırlandığı tarihtir. **BCA Fon Kodu: 490.1.0.0 Yer No: 621.37.1.**

258 Süleyman İnan, Adnan Menderes'in bu raporunu kaynak göstererek Aydın'ı parti müfettişi olarak gittiği yerler arasında göstermiştir. Bkz. İnan, s. 42. Daha önce de bahsettiğimiz üzere milletvekilleri seçim bölgelerine yaz tatillerinde veya seçim dönemlerinde gittiklerinde halkla temas ederek Genel Merkez'e rapor bildirmekteydiler. Bu raporlar ikinci kategoride değerlendirdiğimiz seçim gezileri neticesinde hazırlanan raporlardır. Adnan Menderes'in Aydın raporu da bu kategoriye dahildir. Yani "parti müfettişliği" raporundan ziyade "seçim gezisi" raporudur. Dönemin yerel gazetesi olan Aydın gazetesi de Menderes'in beraberindeki diğer Aydın milletvekilleriyle Aydın'a seçmenlerle buluşmaya geldiğini yazmaktadır. Bkz. Aydın, 20 Ağustos 1939, s.1 Aydın'a gelen diğer üç milletvekili ile beraber hazırlanan rapora baktığımızda da bu haberin doğruluğu ortaya çıkmaktadır. Çünkü raporda parti işlerinden ziyade seçmenle alakalı meselelere değinilmiştir. BCA Fon Kodu: 490.1.0.0 Yer No: 621.37.1.

leriydi. Aydın'ın[259] çevre ilçelerini de gezerek halkla temas eden Adnan Menderes *"Bu defa yaptığımız tetkik ve temaslardan iyi neticeler aldık. Halkın gösterdiği alakadan çok memnunuz. Sık sık bu temasları tekrarlıyarak memleket ihtiyaçları üzerinde meşgul olacağız."* dedi.[260]

Adnan Menderes'in diğer üç milletvekili ile beraber hazırladığı rapor, *"Dairei intihabiyemizin bütün kaza ve nahiyelerile mümkün olan köylerine beraberce uğrayarak halk evleri ve ocaklarla müsait salonlarda halkla temaslar ve samimi hasbihaller yaparak şikayet ve dileklerini tespit eyledik"* cümlesi ile başlamaktaydı.[261] Ardından da bölge ile ilgili detaylı incelemelerine geçilmişti.

Buna göre halkın morali yüksekti. Çalışkan ve azimli durumda olan halk, özellikle tarım işlerinde oldukça hızlı ilerlemiş, düşman istilasından ve yangınlardan harap olmuş şehir yeniden inşa edilmişti. Tarım işlerinde ve özellikle de pamuk üretimindeki iyileşmeye açılan sulama kanallarının olumlu etkisi olmuştu.

Eğitim konusunda ise halk, çocuklarını okula gönderme konusunda oldukça istekliydi. Bu konu ile ilgili olarak bazı köylerde ilkokullar yapılmış, bazılarında ise yapılmaktaydı.[262] İlçeler arasında ise yalnız Nazilli'de bir ortaokul vardı ki bu da çocukların dar ve sağlıksız binaların içinde eğitim gördükleri yetersiz bir okuldu. Ortaokul konusundaki önemli bir ihtiyaç da Söke'de bulunmaktaydı. Buradaki belediyeye ait bir bina okul olarak kullanılacak, sıra ve diğer ihtiyaçlar ise halktan toplanan bağışlarla karşılanacaktı. Böylece hem Söke, hem de Kuşadası ilçelerinin ortaokul ihtiyacı giderilmiş olacaktı. Diğer taraftan Aydın'da bir lise açılması da buradan İzmir'e okumak için giden çocukların durumunu iyileştirecek ve İzmir Lisesi'nin yükünü de azaltacaktı.

Ayrıca bölgedeki basma fabrikasına getirilen pamuklar sadece büyük tüccarlardan toptan olarak alındığı için halktan perakende alımın olmaması, Orman Kanunu'nun uygulanmasındaki sıkıntılar, adliye işlerinin hızlandırılması için bazı ilçelere sulh hakimleri atanması halkın diğer dilekleri arasında yer almaktaydı.

---

259 Süleyman İnan Adnan Menderes'in Muğla'yı da teftiş ettiğini belirtmiştir. Ancak kaynak gösterdiği belgede Muğla teftişi ile ilgili herhangi bir ibare yoktur. Bkz. BCA Fon Kodu: 490.1.0.0 Yer No: 621.37.1. Diğer taraftan 27.12.1939 tarihli Muğla teftiş raporuna göre bu ilin teftişini Muğla milletvekilleri olan Sadullah Güney ve Hüsnü Kitapcı yapmışlardır. Bkz. **BCA Fon Kodu: 490.1.0.0 Yer No: 689.341.1**.

260 Aydın, 1 Eylül 1939, s.1.

261 BCA Fon Kodu: 490.1.0.0 Yer No: 621.37.1.

262 **BCA Fon Kodu: 490.1.0.0 Yer No: 623.45.1**.

3.2. İnönü - Menderes İlişkileri ve Tarım Bakanı Olma Çalışmaları

İnönü Dönemi'ne gelindiğinde Adnan Menderes, siyaset hayatında yaklaşık 8 yıllık bir tecrübeye ulaşmıştı. Bu süreç içerisinde tahsilini tamamlamış, kendisine verilen Türk Spor Kurumu asbaşkanlığı, parti müfettişliği ve meclis encümenliği gibi görevler siyasette tecrübe kazanmasını sağlamıştı.[263] Bu tecrübeler şüphesiz kendisine güven vermiş ve hedefini yükseltmesine sebep olmuştu. Bunu *"Yirmi sene içinde, herkesin peşinde koştuğu Avrupa seyahatlerini bir defa bile düşünmedim. Hiçbirisini aklımdan geçirmedim. Halbuki lisan biliyordum. Param vardı. Faydalı olabilirdim. Bilakis, Meclis encümenlerinde çalıştım. Parti müfettişi olarak, kaza, nahiye, belediye odalarında sabahlayarak vazife gördüm..."* şeklinde ifade eden Menderes, muhtemelen artık emeklerinin meyvesini almak istiyordu. Hedefinde ise Ziraat Vekilliği[264] vardı. Menderes'in artık amacını gerçekleştirmek için daha girişken olması gerekiyordu.[265] Bu yüzden kendisi gibi vekil olmak isteyen Alaattin Tiritoğlu ile birlikte kendilerini göstermeye çalıştılar. İnönü ile karşılaşmak için çeşitli fırsatlar yaratıyor, ufak tefek işlere koşuyorlardı. Ancak bu girişimleri de faydasız kalmıştı.

Bunun üzerine Tiritoğlu, dönemin başbakanı Şükrü Saracoğlu ile olan yakınlığını da kullanarak İnönü ile bir görüşme ayarladı. Ancak İnönü, kendisiyle görüşmek yerine Menderes'i tercih etmişti. İnönü, Menderes ile aralarındaki görüşmeyi Şevket Süreyya Aydemir'e şu şekilde aktarmaktadır:[266]

"Menderes'i ciddi olarak tanımam şu vesileyle oldu: Zannediyorum, bir aralık Halk Partisi spor teşkilatında müfettişti. Bu teşkilat bir aralık politika adamlarının bazı tutku ve mücadeleleriyle çekişiyordu.

O zaman buna değindim. Menderes'i söylediler. Çağırttım. Politikacıları, aradaki mücadeleleri teşrih etti. Uzun dinledim. Mülahazalarını nazara aldım. Dikkatimi celbetti. Bunu birkaç yerde de söyledim. İşittiklerimle intibaını, bu kanaati perçinleştirmiştir.

---

263 Adnan Menderes'in yapmış olduğu faaliyetlerle ilgili olarak Aydın'da çıkmaya başlayan Halkın Dili gazetesinin de imtiyaz sahiplerinden biri olduğu görülmüştür. Konu ile ilgili detaylı bilgiye sahip olunmamakla birlikte 7 Temmuz 1941 tarihli Halkın Dili gazetesinin verdiği haberde kendisinden şu şekilde bahsedilmektedir: *"Aydın refikimizin imtiyaz sahibi Adnan Menderes şehrimize gelmişlerdir. Sevgili mebusumuza hoş geldin deriz."* Bkz. Halkın Dili, 7 Temmuz 1941, s.1

264 Tarım Bakanlığı

265 Orhan Cemal Fersoy, kitabında Şevket Süreyya Aydemir'in Menderes'in kitabında yazmış olduğu vekil olma girişimlerine göndermede bulunarak *"Adnan Menderes'in Halk Partisi mebusu olduğu sırada vekil olmak arzusunu, daha sonra muhalefete geçmesinde rolü olan bir unsur gibi göstermek de yanlıştır."* demektedir. Bkz. Fersoy, s.75. Bu konuda kesin bir yargıya varmak doğru olmamakla birlikte Menderes'in hedeflediği bakanlık seviyesine yükselmesi halinde CHP içerisinde daha farklı bir yol izleyebileceğini düşünmek de mümkündür. Diğer taraftan bu polemik, Aydemir'in bahsettiği Menderes'in tarım bakanı olma girişimini de doğrulamaktadır.

266 Aydemir, Menderes, s.107.

Mebus olmadan evvel tanımam. Aramızda mühim bir hadise geçmedi. Muhalefet partisi içinde kendini gösterdikten sonra, onu dikkate alırdım. Saracoğlu da onu bir aralık, Tarım Bakanı olarak düşünmüş. 'İstifade edilebilecek bir adam. Bu ciddi meseleyi iyi işlemiş. Tetkik etmiş, ıslah sebeplerini ayırabiliyor' demişti."

Adnan Menderes'in muhalefet saflarına doğru yönelmeye başladığı döneme kadar İnönü ile aralarındaki bilinen münasebeti hemen hemen bu kadardı. Bunun haricinde bir de 1942 yılında İnönü rahatsızlığında Adnan Menderes ve Feridun Fikri Düşünsel kendisini ziyarete gitmişti.[267] Diğerleri çeşitli telgraflaşmalardan ibaretti.[268]

Bir de Menderes'in İnönü'ye gönderdiği iddia edilen mektuplar vardır. 1954 yılında Menderes'in, İnönü hakkında *"Bu memlekette istibdat ve mutlakıyet idaresinin temsilcisi olan zatın dolaşması..."* şeklinde eleştiride bulunması üzerine İnönü sinirlenerek *"Kimmiş bu zat? İstibdat ve mutlakıyet idaresinin temsilcileri dalkavuk besler. Ben, benim dehamdan, benim memleketi ihya ettiğimden bahseden kendileri gibi dalkavukların suratına tekrar vuruyorum."* şeklinde cevap vermiştir. Bu söylemiyle İnönü, Adnan Menderes'in CHP milletvekili olduğu dönemde kendisine gönderdiği ve içerisinde övgü dolu sözler bulunan mektupları kastetmekteydi.[269]

---

267 Ziyaret çıkışında ise Menderes Düşünsel'e *"Bu adam giderse halimiz nice olur"* demiş ve hatta aktarılana göre Düşünsel ve Menderes bu yüzden ağlamışlardı. Bkz. Emin Soysal'dan aktaran Dünkü Alkışlar Broşürü, C.H.P. Aksaray Semt Ocağı Gençlik Kolu Yayınları No:2, İstanbul, s. 4.

268 Örneğin Adnan Menderes, 19 Ocak 1935 tarihinde Başbakan İsmet İnönü'ye Aydın kongre başkanı olarak çektiği telgrafta *"Bu gün toplanan fırkamız vilayet kongresi üyeleri fırkanın büyük İsmet İnönüne derin saygılarının ulaştırılması işini kongre başkanlığının yapmasını onayladılar. Bu yükümü yapmakla sonsuz sevinç duyarım."* demekteydi. Aydın, 19 Son Kanun 1935, s.1. Bir örnek de İnönü'nün CHP kongre reisi olarak Adnan Menderes'in gönderdiği telgrafa 11 Aralık 1941 tarihinde *"Kongre heyetinin necip duygularına teşekkür eder, başarılar dilerim."* şeklinde verdiği cevaptır. Bkz. **Cumhurbaşkanlığı Arşivi, Yer no: 2/11-29, Fihrist no: 5648-468.**

269 Bkz. Hakkı Uyar, **CHP Tarihi (1950-1960) Yenilgiden Umuda,** (yayınlanmamış çalışma)

3.3. Aydın Ziyareti ve Pirlebeyli Kanalı Açılış Konuşması:

"Milli Şefin her başladığı işi başardığını yalnız biz Türkler değil; bütün dünya bilir."

Adnan Menderes'in gerek kendi işleri, gerekse teftiş ve seçim gezileri için muhtelif zamanlarda Aydın'a geldiği yerel gazetelerden görülmektedir. Kendisinin Aydın'da halka hitaben yaptığı ilk konuşması 1932 yılında Aydın Halkevi'nin açılışında olmuştu. Bundan sonraki "bilinen" ve "yayınlanan" ikinci konuşması ise oldukça uzun bir süre sonra, yani 29 Ağustos 1939 tarihinde oldu.[270] (Milli Şef) İsmet İnönü'ye yönelik övgü dolu cümleler kullanan Adnan Menderes'in konuşması Aydın gazetesinin haberinde şu şekilde yer almaktadır:

"Sayın arkadaşlar,

Bu kanalın açılışında şimdi ilk kazmayı vurmuş olmanın heyecanile sizlere hitabetmek için huzurunuzdayım.

Bundan üç yıl evvel Milli Şef Nazilliyi şereflendirdi. Bütün galileleri ve o kadar mühim işleri arasında memleketin istihsal kudretini artıracak tedbirlerin neler olabileceğini mahallinde çiftçi ve halk arasında bizzat tetkik ve tesbit etmek için gelmişti. Hepinizle ayrı ayrı görüştü. Anladı, dinledi ve yapacağım dedi.

O senelerde Türkiyenin pamuk istihsali 150 bin balye raddesinde idi. Milli Şef yakın bir atide Türkiye 500 bin balye pamuk istihsal etmelidir buyurdular, bu gayenin tahakkuku vesair mahsullerimizin de bu ölçüde arttırılması için su siyasetinin ehemmiyetle takibi lüzumu üzerinde durdular...

...Çok yakın bir zamanda Menderesin menbaından denize döküldüğü yere kadar bu havalide bir milyon dönümden fazla arazinin sulandığını ve bu yerlerin cennete döndüğü ve çok çalışkan çiftçimizin geniş bir refaha kavuştuğunu görmekle bahtiyar olacağız. Çünkü Milli Şefin her başladığı işi başardığını yalnız biz Türkler değil; bütün dünya bilir... "[271]

270 Bu sonuca Aydın'ın yerel gazetelerinden Aydın, Ant ve İnci gazeteleri taranarak ulaşılmış olup bu gazetelerin eksik nüshaları bulunduğundan dolayı kesin bir dille ifade edilmemiş "bilinen" ve "yayınlanan" tabirleri kullanılmıştır.
271 Aydın, 29 Ağustos 1939, s.2.

3.4. Meclis Konuşmaları

İnönü Dönemi'nde Adnan Menderes artık mecliste bir nebze daha kendine güvenen, eleştiren ve daha aktif bir milletvekili olmuştu. Kendisinin bu değişimi Tek Parti Dönemi'nin sonlarına doğru ve özellikle Toprak Reformu ile ilgili konuşmalarında daha net ortaya çıkacaktır. Kuşkusuz bu değişimi tahsiline ve almış olduğu müfettişlik ve encümenlik görevlerine borçluydu. Diğer taraftan hedefini bakanlık seviyesine yükseltmiş olmasının da değişimindeki etkisi kaçınılmazdır.

Adnan Menderes'in İnönü Dönemi'nde mecliste yapmış olduğu konuşmalar ve tarihleri aşağıdaki gibidir:

TARİH	DÖNEM	KONU
13 Ocak 1939	5	Sami Dağlıoğlu hakkında Arzuhal encümeni mazbatası münasebeti ile sözleri
29 Mayıs 1939	6	1939 senesi Ziraat Vekâleti bütçesi münasebetiyle sözleri
30 Mayıs 1941	6	1941 malî yılı Beden terbiyesi Umum Müdürlüğü Bütçe kanunu münasebetiyle sözleri
18 Haziran 1941	6	Çiftçi mallarının korunması hakkındaki kanun münasebetiyle sözleri
20 Haziran 1941	6	Çiftçi mallarının korunması hakkındaki kanun münasebetiyle sözleri
23 Haziran 1941	6	Çiftçi mallarının korunması hakkındaki kanun münasebetiyle sözleri
25 Haziran 1941	6	Çiftçi mallarının korunması hakkındaki kanun münasebetiyle sözleri
21 Mayıs 1943	7	Şose ve Köprüler Kanununa ek kanun münasebetiyle sözleri
18 Haziran 1943	7	Harcırah kararnamesi ve müzeyyelâunın tadili hakkındaki 1848 sayılı kanuna bağlı cetvel ile 3135 sayılı kanunda değişiklik yapılmasına dair kanun münasebetiyle sözleri
19 Temmuz 1943	7	Mübadele ve teffiz işlerinin intacı hakkındaki 1771 sayılı, kanuna ek kanun münasebetiyle sözleri
6 Aralık 1943	7	Toprak Mahsulleri Vergisi Kanununa ek kanun münasebetiyle sözleri
26 Ocak 1944	7	Mübadele ve teffiz işlerinin kat'î tasfiyesi ve intacı hakkındaki 1771 sayılı kanuna ek kanun lâyihası münasebetiyle sözleri

TARİH	DÖNEM	KONU
10 Nisan 1944	7	Hatay'ın ilhakı dolayısiyle açıkta kalan memurlara verilecek tekaüt aylığı ve tazminatı hakkındaki kanun münasebetiyle sözleri
9 Haziran 1944	7	Askerî ve Mülki Tekaüt Kanununun 3360 sayılı kanunla değiştirilen 3. maddesine bir fıkra eklenmesine dair kanun tasarısı hakkında sözleri
16 Mayıs 1945	7	Çiftçiyi Topraklandırma Kanunu münasebetiyle sözleri
17 Mayıs 1945	7	Çiftçiyi Topraklandırma Kanunu münasebetiyle sözleri
21 Mayıs 1945	7	1945 yılı yedi aylık Bütçe Kanununun tümü hakkında sözleri
1 Haziran 1945	7	Çiftçiyi Topraklandırma Kanunu münasebetiyle sözleri
4 Haziran 1945	7	Çiftçiyi Topraklandırma Kanunu münasebetiyle sözleri
15 Ağustos 1945	7	San Fransisko'da 26 Haziran 1945 tarihinde yapılmış ve imzalanmış olalı Birleşmiş Milletler Andlaşması ile Milletlerarası Adalet Divanı Statüsünün onanması hakkındaki kanun münasebetiyle sözleri

Menderes'in bu konuşmalarından konumuz itibarıyla bazı önemli olanları aşağıda özetlenmiştir. [272]

3.4.1 Tarım Bakanlığı Bütçesi Hakkında

Adnan Menderes 26 Mart'ta yapılan genel seçimlerin sonrasında 6. dönemdeki ilk konuşmasını 29 Mayıs 1939 tarihinde Tarım Bakanlığı bütçesi üzerine yaptı. Bu, Adnan Menderes'in kürsüde muhalif ve eleştirel düşüncelerini açıkça ifade ettiği ilk konuşmasıydı.

272 Bu konuşmaların arasında Adnan Menderes'in meclise sunduğu bir önerge de CHP'nin "Dünkü Alkışlar" adlı broşüründe yer almaktadır. Broşüre göre Adnan Menderes'in konuşması şu şekildedir:
"İktisadi Devlet Teşekkülleri Umumi Hey'etinin 1942 yılı hesap ve muamelelerini bitirdiği bu günden, memleketimizin sanayi davasını başarma yolunda devletce atılan adımları irşad ve diretiflerile aydınlatmak Büyük Milli Şefimiz Reisicumhur İsmet İnönü'ne minnet ve şükranlarımızın ve bu vesile ile B.M.M. Reisi ile Başvekile tazim duygularımızın iblağına sayın Reisimizin tavassutunu rica ve teklif ederiz." Bkz. Dünkü Alkışlar Broşürü, s.4.

Konuşmasında öncelikle Tarım Bakanlığı'nın bütçesinin yetersizliğinden bahsetti. Buna göre bakanlığın sahip olduğu yedi milyon liralık bütçeyle, kalkınma davasının gelişimini sağlamak bir yana eldeki mevcut düzenini idare ettirmesi dahi çok zordu.[273]

Menderes'e göre her şeyin çözümü de para değildi. Bu işle ilgili programlı bir çalışma yapılması gerekiyordu ki bu zamana kadar edinilmiş tecrübeler mevcut programın yapılması ve yürütülmesi için yeterliydi. Ayrıca Hükümet, Tarım Bakanlığı'nı sadece yedi milyon liralık ödenekle değil, yüzlerce milyon liralık su kanalı inşaatlarıyla da destekleyerek üzerine düşen fedakârlığı yapmaktaydı. Ancak ne var ki Tarım Bakanlığı'nın bu konudaki çalışmaları yetersiz ve faydasızdı. Menderes bu konuda *"Ziraat vekilimizin ziraat politikamızın ana hatları üzerinde izahatta bulunmasını rica edeceğim. Bir de ziraat teşkilatımızın, bu günkü vaziyetinde kendisinden umulan ve beklenen vazifeleri yapmamakta olduğu kanaatini müsaadenizle izhar edeceğim."* diyerek bakanlığa yönelik eleştirilerini dile getirdi.[274]

Konuşmasına devam eden Menderes'e göre tarımda makineleşme de şarttı. Çiftçilerin kullandıkları traktörlerin yakıtlarından vergi alınmaması kendisine göre iyi bir uygulama olduğu gibi bunun kapsamının da genişletilmesi gerekiyordu. Örneğin traktör gibi tarımda faydalı makinaların ithalatında gümrüklerin kaldırılması, hatta teşvik primi verilmesi iyi bir etki yaratacaktı.

Adnan Menderes konuşmasında bu konuda çarpıcı bir örnek de verdi. Buna göre Nazilli'de tesis edilen pamuk ıslah istasyonunda yapılan araştırmalar sonucunda, bulunan farklı bir pamuk cinsinin yerli pamuğa göre çok daha verimli olduğu anlaşılmıştı. Bu tespit, Ege Bölgesi'ndeki pamuk üreticisinin üretimini artırmış ve kısa zamanda devletin araştırmalar için yaptığı harcamanın geri dönüşü sağlanmıştı. Yani tarıma yapılan masrafların geri dönüşü de kısa sürede olmaktaydı. Ancak aynı başarı incir istasyonunda gösterilmediği için Adnan Menderes bu konuda da tarım bakanından açıklama beklemekteydi.

Konuşmasının sonunda *"Vekilden bir iki mütevazi temennide bulunacağım"* diyen Adnan Menderes, Aydın'da pamuk üreticisinin yaşadığı tohum sıkıntısına değindi. Buna göre çiftçi, eskiden 3-4 kuruşa aldığı tohumu o sene tohum krizi yüzünden 12 kuruştan almıştı. Halbuki Tarım Bakanlığı konuyla ilgili önceden tedbir almış ve stok yapmış olsaydı bu sıkıntı yaşanmazdı. Bu tarz ufak tedbirlerle çiftçinin büyük sorunlarına çare bulunması kaçınılmazdı.

---

273 TBMM Zabıt Ceridesi, 6. dönem, cilt 2, birleşim 20, s. 350.

274 Adnan Menderes'in bu konuşması, daha önce bahsettiğimiz üzere kendisinin tarım bakanı olma çabalarıyla yaklaşık olarak aynı döneme rastlamaktadır. Buradan şu sonuç çıkarılabilir: Adnan Menderes bu konuşmasıyla yerine geçmek istediği ziraat vekilini eleştirerek siyasi bir hamle yapmaktadır.

Genellikle Adnan Menderes'in muhalif düşüncelerini ortaya koyduğu konuşmaların başlangıcı, 1945 yılındaki Çiftçiyi Topraklandırma Kanun tasarısı olarak gösterilmektedir. Ancak bu yaygın kanının aksine Adnan Menderes'in ilk muhalif konuşması Tarım Bakanlığı bütçesi üzerinedir. Çünkü bu konuşmasında hem ülkenin tarımdaki geri vaziyetine değinmiş, hem bakanlığı eleştirmiş, hem de bu konudaki çıkış yollarını gösteren önerilerini sunmuştu. Çiftçiyi Topraklandırma Kanunu üzerine yaptığı konuşmada da 1939 yılında bahsettiği "tarımda makineleşme", "çiftçinin bilinçlendirilmesi" gibi konulara tekrar değindiği dikkat çekmektedir. İki muhalif konuşmanın arasındaki en belirgin fark ise 1939 yılında yaptığı konuşmada sadece Tarım Bakanlığını hedef alarak hükümeti bu eleştirinin dışında tutarken, 1945 yılındaki Toprak Reformu üzerine yaptığı konuşmada direk hükümeti hedef almasıdır.

3.4.2 Beden Terbiyesi Umum Müdürlüğü Bütçe Kanunu Hakkında

Bir dönem Türk Spor Kurumu Başkanlığı görevinde bulunmuş olan Menderes, burada yapılan harcamalarda israf olduğu görüşlerine yönelik açıklamalarda bulundu. Menderes'e göre yapılan düzenlemelerle gelecek sene mevcut şüphelerin tamamının önüne geçilecekti.

Aynı konuşmada üzerinde durduğu diğer bir konu ise bu konuda ayrılan bütçenin miktarıydı. Bunu *"Arkadaşlar, hakikaten Beden terbiyesi genel direktörlüğünün çok ağır ve mühim bir vatan davasını başarmak vazifesi altında bulunduğunu kabul etmek icabeder. Buna maddi ve manevi her türlü müzaheretinizi her zaman esirgememek çok lâzımdır"* şeklinde ifade eden Menderes, Beden Terbiyesi Genel Direktörlüğü'nün ve İstişare Heyeti'nin enstitü kurma projesinden ve bunun finanse edilmesinden bahsetti.[275]

3.4.3 Harcırah Kararnamesinin Tadili Hakkında

Uzun yıllar müfettişlik görevinde bulunmuş olan Adnan Menderes, bu konu ile ilgili harcırah kanunundan kaynaklı yaşadığı sıkıntıları anlatarak konuşmasına başladı. Kanuna göre kilometre başına 30 kuruş olan azami yol harcırahı savaş

275 TBMM Zabıt Ceridesi, 6. Dönem, cilt 18, birleşim 60, s. 366.

koşulları sebebiyle 45 kuruşa çıkarılmıştı. Ancak bu miktar oldukça yetersizdi. Teftiş dönemi boyunca oldukça uzun mesafeler kateden müfettişler, bu madde sebebiyle çoğu zaman yol parasını ya kendi ceplerinden ödüyor ya da teftiş bölgesine gitmiyorlardı. Üstelik diğer devlet memurları için böyle bir azami sınır mevcut değilken müfettişler için bunun yapılması hizmeti aksatan bir meseleydi. Bu konu hakkında açıklamalarını yapan Menderes, *" Bu azami had prensibi kabul edildiği takdirde bir kısım müfettişler yaptıkları hakiki masrafların bir miktarını maaşlarından ödemek suretiyle mağdur olacaklarından sarfınazar teftiş vazifesinin sektedar olacağını kabul etmek zarureti vardır. Bu mahzurları önlemek için bendeniz bir takrir hazırladım, yüksek takdirinize sunmaktayım."* dedi ve azami had miktarının kaldırılması hakkındaki takririni sundu. Takrir itibara alınarak kabul edildi.[276]

276 TBMM Zabıt Ceridesi, 7. Dönem, cilt 3, birleşim 37, s 88.

4. Bölüm

Muhalefet Saflarına Geçiş Dönemi

Gelecekte muhalefet saflarına geçecek milletvekillerinin tavırlarını daha açık bir şekilde ortaya koyan konuşmaları İkinci Dünya Savaşı'nın sona erdiği döneme rastlamaktaydı. Bu tarihlerde özellikle ticaret burjuvazisinin ve büyük toprak sahiplerinin temsilcisi olan milletvekilleri ortamı uygun bulunca Tek Parti Dönemi'nin uygulamalarını açık bir şekilde eleştirmeye başlamışlardır.[277] Adnan Menderes de bu milletvekillerinden biriydi. Büyük toprak sahibi olan Menderes, Toprak Reformu görüşmeleri ile hükümete yönelik eleştirilerini daha açık bir şekilde ifade etmeye başlamıştı. Bu görüşmelerin devam ettiği sırada komisyonca meclise sunulan bütçenin görüşmelerinde de yine hükümeti eleştirdi. Ardından dörtlü takririn verilmesi ve Vatan gazetesindeki muhalif yazıları sonun başlangıçlarıydı.

277 Uyar, Tek Parti, s.335.

4.1. Toprak Reformu Görüşmeleri

Tasarısı 1945 yılında meclise sunulan Çiftçiyi Topraklandırma Kanunu'nun temelleri, aslında 1927 tarihinde çıkarılan 1097 sayılı yasaya kadar uzanmaktaydı. Yasa, Doğu ve Güneydoğu Anadolu Bölgelerinden batıya zorunlu göç ettirilen (80 isyancının aileleriyle beraber 1400 kişi) kimseleri ilgilendirmekteydi. Ancak batıya gönderilenlerden bazılarının birkaç ay sonra geri dönmelerine izin verildi. Ne var ki çoğu toprak ağası olan bu kişilerin toprakları köylüye dağıtılmıştı. Sorunun çözümü için ise 2 Haziran 1929'da 1505 sayılı yasa çıkarıldı ve böylelikle bölgedeki köylünün yeniden topraksız kalmamasına yönelik tedbirler alındı. Yani bu kanun özetle adı konulmamış bir toprak dağıtım yasasıydı.[278]

Ancak yasanın ülke genelinde yaygınlaşmasına batıdaki büyük toprak sahipleri karşı çıkmıştı. Mecliste bu görüşün savunucuları arasında Emin Sazak, Refik Şevket İnce ve sonradan dahil olan Halil Menteşe gibi geniş toprak sahibi milletvekilleri bulunmaktaydı.[279] Ancak yine de 1935 yılında CHP'de konu ile ilgili partide bir komisyon kuruldu. Yine aynı yıl toprak reformu konusu parti programına "çiftçiyi toprak sahibi yapmak" başlığı altında, *"Her Türk çiftçisini yeter toprak sahibi etmek, partimizin ana gayelerinden biridir. Topraksız çiftçiye toprak dağıtmak için özgü istimlak kanunları çıkarmak lüzumludur"* şeklinde dahil edildi.[280] Bu konudan Kasım 1937'deki meclis açılış konuşmasında bahseden Atatürk *"Bir defa memlekette topraksız çiftçi bırakılmamalıdır."* demekteydi.[281] Yine aynı yıl toprak reformuyla ilgili ilk somut adım atılarak 1924 Anayasası'nda tam güvence altına alınmış olan toprak mülkiyetinin köylüye toprak verilebilecek şekilde değiştirilmesi sağlandı.[282] Böylelikle 1945 Toprak Reformu'na giden yollar artık açılmıştı.

Ancak cumhuriyet yöneticilerinin işi o kadar da kolay değildi. Bu kanuna yönelik bir altyapı hazırlığı olmadığı gibi Parti içerisinde yer alan geniş toprak sahiplerinin muhalif görüşleri de işleri yavaşlatmaktaydı.[283] Öyle ki, bir sonraki yıl rahatsızlığı sebebiyle Atatürk'ün meclis açılış konuşmasını kendisi adına hazırlayan ve konuşan dönemin başbakanı Celal Bayar dahi, topraksız çiftçinin kalmayacağı ibaresini konuşmadan çıkarmıştı...[284] Ardından gelen Dünya Savaşı felaketi ise bu projenin bir süre daha rafa kaldırılmasına sebep oldu.

278 Kuruç, s. 471.
279 Kuruç, ss. 472, 478.
280 Uyar, Tek Parti, s.273.
281 Kuruç, s.485
282 Kuruç, s.477.
283 Uyar, Tek Parti, s.273.
284 Kuruç, s.485.

17 Ocak 1945 tarihinde hükümetin meclise sunduğu yasa tasarısı[285] ise yıllardır ertelenen bu kanunun artık uygulamaya geçiş safhasıydı. Bir süre sonra oluşturulan karma komisyonda Adnan Menderes de komisyon sözcüsü olarak görev aldı.[286] Komisyonun yaptığı üç aylık çalışma ve iki müzakere sonucunda tasarı hazırlanmış ve çalışmalar tamamlanmıştı. Ancak Başbakan Şükrü Saracoğlu'nun bir üçüncü görüşme daha yapılması teklifine Adnan Menderes karşı çıktı. Fakat yine de görüşme yapıldı ve Saracoğlu'nun teklif ettiği değişiklikler Menderes'in itirazına rağmen komisyonda kabul edildi. *"Bunun üzerinedir ki mazbataya, bazı maddelere muhalifim, diye şerh vermek ve yüksek huzurunuzda da meseleyi teşrih etmek mecburiyetini duydum"*[287] diyen Menderes, *"içinde bulunduğum namüsait durumun bu vazifeyi gereği gibi yapmaktan beni alıkoyacağını da sanıyorum, bu itibarla bu vazifenin, daha liyakatla yapacak bir arkadaş tarafından kabulünü rica etmiş bulunduğumu da huzurunuzda belirtmek isterim."*[288]diyerek komisyon sözcülüğü görevinden çekildi ve meclise gelmiş olan yasa tasarısına itiraz sebeplerini açıklamaya başladı.

Komisyonda yapılan görüşmeler sonucunda 2000 dönüm ve fazlası olan arazilerin kamulaştırmaya tabi tutulmasına karar verilmiş, ancak üçüncü görüşmede bu alan 500 dönüme düşürülmüştü. Menderes'e göre bu uygulama, 500 dönüm üzerinde verimli bir şekilde işletilen toprakların emniyetinin sona ermesine ve verimin düşmesine sebep olacaktı.[289]

Diğer taraftan toprak sahibine kalan toprağın ikinci müzakerede sahibi tarafından belirlenmesine karar verilmişken, üçüncü müzakerede bu madde "köylü ihtiyar heyetince belirlenmesi" olarak değiştirilmişti. Bu da Menderes'e göre toprak sahibine karşı adaletsizlikti. Diğer taraftan bu tarz aşırı tedbirlerin ülkeye fayda yerine zarar getirebileceğini *"... ekonomik sarsıntılara ve istihsal düşmesine sebebiyet verecek hatalara kadar giden tedbirlerin fayda yerine zarar getireceği kolayca kabul olunabilir."* şeklinde ifade etmekteydi.

Menderes'e göre aslında Türkiye'de toprak reformunu sağlayabilecek hali hazırda bir yasa da zaten mevcuttu. Bunu *"Hükümet bu yönden çok büyük bir sarsıntı duymuş olsaydı 20 seneye yakın zamandan beri meriyet mevkiinde olan 1505 sayılı kanunu*[290] *uygular ve şurada, burada sıkıntı yaratmakta olan büyük araziyi parçalıyabilirdi"* şeklinde aktardı.

---

285 İnan, s.51.

286 Aydemir, Menderes, s.115.

287 TBMM Tutanak Dergisi, 7. dönem, cilt 17, birleşim 55, s. 111

288 TBMM Tutanak Dergisi, 7. dönem, cilt 17, birleşim 55, s. 112.

289 TBMM Tutanak Dergisi, s. 112.

290 Menderes burada, daha önce hakkında kısaca bahsettiğimiz 1929 tarihli yasadan bahsetmektedir. Ancak bu kanunun uygulanmaması değil, daha çok uygulanamaması söz konusu olmuştur. Sebebi ise yine bahsettiğimiz üzere altyapı eksikliği ve meclis içerisinde ağırlığı olan geniş toprak sahibi milletvekilleridir.

Konuşmasındaki bazı cümlelerde tasarıya karşı değil de, tasarının oluşumu esnasında yapılan değişikliklere karşı olduğunu belirten Menderes, diğer taraftan Türkiye'de büyük toprak sahibi kesimin sayısının çok fazla olmadığına ve aslında bu tasarının çok da gerekli olmadığına yönelik demeçlerini de satır aralarında vermekteydi[291]:

"Büyük toprak mülkiyetinin hakim ve şayi olmasından ve çiftçinin büyük bir kısmının topraksız veya tamamen proletaryalaşmış bulunmasından büyük istiraplar çekmiş memleketler çok görülmüştür. Bu gibi memleketlerde toprak dağıtma davası hakikaten zirai kalkınmanın ve sosyal barışıklığın ön planda gelen problemidir. Halbuki bilmünasebe arzettiğim gibi Türkiye'de manzara bu değildir."[292]

"Türkiye'de başka memleketlerde görülen ve toprak reformlarının zorlayıcı sebepleri olarak beliren genişlikte ve sayıda büyük arazi mülkiyetinin şayi ve hâkim bir nispette bulunmadığı memnunlukla görülür.[293]

"Türkiye'nin ziraat ve iktisat alanında bugün içinde bulunduğu geri durum; Hükümet gerekçesinde izah olunduğu gibi toprak mülkiyet ve toprak işletmesi rejimlerinin elverişsizliğinden ileri gelmiş değildir. Bunun hissesi varsa da azdır."[294]

Konuşmasının diğer bir boyutunda ise toprak reformunun büyük toprak sahibine dokunulmadan yapılması konusunu işlemişti. Kendisine göre ülkede ekime uygun kamu arazisi nüfusa yetecek miktardaydı. Öncelikle bunların ekilebilir hale getirilmesi gerekmekteydi:

"...bir nevi sahip değiştirme mahiyetinde kalacak mülkiyet ıslahlariyle uğraşmak yerine yeni toprakların ziraate alınmasını ve yeni yeni işletmelerin kurulmasını ve iyi işlenmemekte olan toprakların daha iyi işlenmesini sağlayacak prensiplerin yapılacak Toprak Kanununda hâkim olmasında fayda vardır."[295]

"...memleketimizin bu elverişli durumu sarsıntı yapacak aşırı ölçülere ve tedbirlere başvurmak zorunda bulunmadığımızı göstermektedir."[296]

---

291 Aslında bunun da farkına varmış ve sonraki konuşmasında *"Bu yoldaki mütalâalar, derhal, topraksızlara toprak verilmesini istememek, birkaç bin mülk sahibinin menfaati için milyonlarca serfi topraktan mahrum bırakmakta devama taraftar olmak mânasına alınarak karşılanmıya çok müsaittir."* diyerek de belirtmiştir. Bkz. TBMM Tutanak Dergisi, 7. dönem, cilt 18, birleşim 67, s.40.

292 TBMM Tutanak Dergisi, 7. dönem, cilt 17, birleşim 55, s. 114.

293 TBMM Tutanak Dergisi, s. 112.

294 TBMM Tutanak Dergisi, s. 114.

295 TBMM Tutanak Dergisi, s. 112.

296 TBMM Tutanak Dergisi, s. 112.

Diğer taraftan Türkiye'de topraksızlıktan çok, toprağı işleme sorunu vardı. Öncelikle az bir masrafla bu konudaki bilgi ve teçhizat eksikliği giderilmeliydi:

"...unutmamalıyız ki, toprak darlığından ziyade toprağı kıymetlendirecek sermaye, teçhizat, emek ve bilgi yoksunluğundan sıkıntı çekmekteyiz" [297]

"Ekilen topraklar Türkiye yüz ölçüsünün %15'ine varmamaktadır. Denilebilir ki hiç masrafsız veya az masrafla Türkiye'de ekilen topraklar bir misli daha genişleyebilir."[298]

Tasarıda yer alan çiftçi ocakları kurulması konusu ile ilgili olarak da görüşlerini bildiren Menderes *"Çiftçiliği meslek hâline koymak fikri de modern iktisadi hayatın gerektirdiği bir iş bölümü mefhumu ile izah olunamaz. Bunlar nasyonal sosyalist rejiminin iskân, Toprak Kanunu olan Erhhof Kanunundan hemen aynen iktibas olunmuş düşünce ve hükümlerdir."*[299] diyerek bu kurumun nasyonal sosyalist sistemden kopya edildiğini belirtti.[300]

Kamulaştırma bedellerine de değinen Menderes'e göre kanun, arazinin kıymetlendirilmesinde savaş öncesindeki fiyatları baz alacaktı. Ancak o dönemle şimdi arasındaki toprak fiyatlarında yaklaşık beş katı kadar fark vardı ki bu da büyük bir fiyat farkıydı.[301]

Konuşmasının sonunda kısa bir özet de geçen Adnan Menderes, görüşlerini beş konu altında topladı. Buna göre tasarının:

- Altyapısı hazır değildi.
- Dayandığı gerekçeler yerinde değildi.
- Geçici komisyonun hazırladığı metin, hükümet tasarısının pek çok hatasını düzeltmişti.
- Buna rağmen üçüncü bir müzakere daha yapılarak komisyonun hazırladığı tasarının değiştirilmesi doğru değildi.
- On sene önce düşünülen toprak kanunu ile şu an hazırlanan arasında büyük farklar vardı.

297 TBMM Tutanak Dergisi, s. 113.

298 TBMM Tutanak Dergisi, 7. dönem, cilt 17, birleşim 55, s.112.

299 TBMM Tutanak Dergisi, s.116.

300 Adnan Menderes'in bu benzetmesi sonradan Recep Peker tarafından ağır bir şekilde eleştirilecek ve yapılan eleştiriler de destek bulacaktır. Bkz. TBMM Tutanak Dergisi, 7. dönem, cilt 17, birleşim 56, s.151.

301 TBMM Tutanak Dergisi, 7. dönem, cilt 17, birleşim 55, s.116. Menderes, bahsetmiş olduğu dönemde toprağın değerinin oldukça düşük olduğunu 1935 yılındaki Antalya teftiş raporunda da belirtmişti. Hatta toprağın değerinin düşük olmasından dolayı buradaki köylüye toprak dağıtılmasının gerekliliğinden de bahsetmiştir. Bkz. Antalya İli Teftiş Raporu, X. Büroyu İlgilendiren Konular, s.64.

Diğer taraftan 1 Haziran 1945 tarihindeki oturumda kanunun maddeleri görüşülürken Alaettin Tiritoğlu 17. madde ile ilgili olarak bu maddenin bazı noktalarının belirsiz olmasından dolayı düzeltilmesi için önerge vermişti.[302] Ayrıca Tiritoğlu bu önergeyi meclise getirmeden önce milletvekilleriyle tek tek konuşarak 321 kabul imzası almıştı.

Menderes'e göre birçok küçük ve orta ölçekli tarım işletmesinin sonu anlamına gelen, bazı aşırılıklara ve keyfi uygulamalara da sebep olabilecek bu önergenin hazırlanış ve sunuş şekli yanlıştı. Madde ile ilgili önergenin mecliste görüşülmeden kabulü için gereken imza sayısının yeter çoğunluğun üzerinde olması sağlanmıştı. Menderes'e göre önerge için önceden görüşme yapılıp kabul için yeterli sayıda imza toplanması, bu önergenin mecliste müzakere edildiğinde kabul edilmeme ihtimali olduğundan dolayı böyle bir uygulama yapılmış olabileceğini akıllara getirmekteydi. Yani önergenin geçmeme ihtimali yüksekti. Bu sebeple milletvekilleri ile tek tek görüşülüp partinin ve hükümetin arzuları da belirtilerek ikna yoluna gidilmişti. Diğer bir ihtimal ise hükümetin bu konudaki etkisiydi.[303] Her iki durum da Menderes'e göre demokrasiye aykırıydı.

Menderes'in konuşması Tiritoğlu tarafından oldukça sert bir şekilde eleştirildi. *"Neyi müdafaa ettiğini ve hangi fikir ve prensibin taraftarı olduğunu anlıyamadım"* diyen Tiritoğlu'na göre Menderes, fikirlerini açık bir şekilde ifade edip yasaya karşı olduğunu belirtmek yerine çelişkili ifadeler vermekteydi.[304]

Aynı şekilde Kemalettin Turan da Adnan Menderes'in ifadelerini çelişkili bularak buna yönelik *"Hulâsa arkadaşlar, Hükümete her hafta fikir değiştirir deyen bu arkadaşımız tek demecinde dört fikir değiştirmiş olduğunu görüyoruz."* dedi.[305]

302 Bu önerge şu şekildedir: "Topraksız veya az topraklı olan ortakçılar, kiracılar veya tarım işçileri tarafından işlenmekte bulunan arazi, o bölgede 39 uncu madde gereğince dağıtmaya esas tutulan miktarını kendi seçtiği yerde 3 katı sahibine bırakılmak şartiyle, yukarıda yazılı çiftçi ve işçilere dağıtılmak üzere kamulaştırabilir. Sahibine bırakılacak arazi 50 dönümden aşağı olamaz. Bu madde hükmünün uygulanmasında 15 ve 16'ncı maddelerin hükümleri işlemez. Geçici mevsim işçileri hakkında bu hüküm uygulanmaz. İşçinin geçici mevsim işçisi olup olmadığını Tarım Bakanlığı belli eder." Bkz. TBMM Tutanak Dergisi, 7. dönem, cilt 18, birleşim 67, s.32.

303 TBMM Tutanak Dergisi, , s.37.

304 TBMM Tutanak Dergisi, 7. dönem, cilt 18, birleşim 68, s.66.

305 TBMM Tutanak Dergisi, s.67.

Menderes'in Toprak Reformu Hakkındaki Konuşmasına Yönelik Değerlendirme

Adnan Menderes Toprak Reformu ile ilgili konuşmasının bazı bölümlerinde reforma karşı olmadığını, sadece bazı hükümleri aşırı bulduğunu ve bunların düzeltilmesi durumunda reformun yapılmasının sorun teşkil etmeyeceğini ifade etmektedir. Ancak bazı bölümlerinde ise aslında Türkiye'deki tarım sorununun farklı bir boyutta olduğunu, bunun da toprak reformuyla çözülemeyeceğini ifade etmektedir. Bunu da kimi zaman Türkiye'de büyük toprak sahibi sayısının fazla olmadığı şeklinde, kimi zaman esas sorunun tarımda makineleşme ve çiftçinin bilinçlendirilmesi olduğu şeklinde, kimi zaman da bu reformu uygulayan Batı ülkeleri ile aramızda farklar olduğu şeklinde satır aralarında ifade etmiştir.

Genel resme baktığımızda ise şunu görmekteyiz. Adnan Menderes toprak reformuna karşıdır. Bunu meclis kürsüsünde –kendisini bu konuda eleştiren Tiritoğlu'nun dediği gibi- açık bir şekilde ifade etmese de hem komisyondan istifası, hem de satır aralarında kullandığı ifadeler bize bu sonucu göstermektedir. Diğer taraftan başbakan olduğu dönemde uyguladığı tarım politikalarının da toprak reformundan çok daha farklı bir yapıda olması ortaya çıkan sonucu doğrular niteliktedir.

4.2. 1945 Yılı Bütçe Görüşmeleri

1945 yılına gelindiğinde artık harp sona ermiş, dünya yeni şeklini oluşturmaya başlamıştı. Savaşı demokrasi kazanmış, faşizm ve ırkçılık yenilmişti. Savaş süreci boyunca bu savaşın tüm tehlikelerinden uzak kalabilmeyi başarmış Türkiye'de ise sorunlar henüz bitmemişti. Bulgar sınırına dayanan Sovyet ordusunun bazı ayrıcalıklarla beraber toprak talep etmesi ve 7 Kasım 1945'te süresi bitecek olan Dostluk ve Saldırmazlık Anlaşması'nın feshi konusundaki talepleri, ülkenin normalleşme sürecine girmesini engellemekteydi.[306] Diğer taraftan Türkiye'nin savaş boyunca kararlı bir şekilde izlediği denge politikası, özellikle 1945-1946 yılları arasında Sovyet tehditlerine karşı dış politikada yalnız kalmasına sebep olmuştu. Dış politikada yaşanan bu çıkmaz, savaş boyunca biriktirilen altın stoğunun kullanılmasını ve dış politikada olduğu gibi ekonomik alanda normalleşmenin yaşanmasını da zorlaştırıyordu.

1945 yılı bütçe görüşmelerine bu ortamda giren TBMM içerisinde ise artık muhalif sesler daha yüksek çıkıyordu. Bu seslerden biri de Adnan Menderes idi. Gerçi kendisinin bütçe konusundaki muhalif tavrı diğer muhalif milletvekillerine göre daha ılımlıydı.[307]

Konuşmasına başkanı ve üyelerine teşekkür ederek başlayan Menderes, sözlerine ülkenin mali durumu hakkındaki izlenimlerinin iyi olmadığını belirterek devam etti. Buna göre 1939 yılında yarım milyar civarında olan borçlar, 1944 yılında bir buçuk milyara ulaşmıştı. Bu artışla ilgili olarak da *"Hiç şüphe yok ki borçların artışının ana sebebi ancak yurt müdafaasından doğan zaruretlerdir"* demekteydi.[308] Diğer bir konu ise emisyon hacminin genişlemesiydi.[309] Bu genişlemenin ekonomi üzerinde ilerleyen yıllarda da devam edeceğini ve ekonomi üzerinde olumsuz etkilerinin olacağını belirtmekteydi.

Diğer bir sorun da Toprak Mahsulleri Ofisi idi. Ofisin borçları ve eldeki stok miktarı artmıştı. Stokların gelecek seneye devredilmesinin önüne geçilmesi gerekmekteydi. Bunun için alınan toprak mahsulleri vergisinin nakde çevrilmesi olumlu bir tedbir sayılabilirdi.

Pahalılığa da değinen Menderes, *"Fiyat seviyesinin yüksekliği ve hayat pahalılığı maliyetlerinin çok yüksek olması neticesini doğurmakta, maliyetlerinin*

306 Ahmet Şükrü Esmer - Oral Sander, **Olaylarla Türk Dış Politikası**, cilt: I, Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi yayınları, 1982, s.157.

307 İnan, s.77.

308 TBMM Tutanak Dergisi, 7. Dönem, cilt 17, birleşim 58, s. 228.

309 Kâğıt para, tahvil, hisse senedi gibi değerlerin ilk kez piyasaya sürülmesi anlamına gelmektedir. Burada Menderes'in kastettiği ülkede 90 milyona yaklaşan kağıt para basımıdır.

yüksekliği ise dünya piyasası ile temasta bir takım külfetli himaye tedbirlerini istilzam eylemektedir." demekteydi. Bu durumda ihracat yapmak daha da güçleşecek, ithalat ise ancak altın rezervlerinin kullanılmasıyla mümkün olabilecekti. Bu şartlar paranın kıymetini korumayı da güçleştiriyordu.

Menderes vergi sistemindeki sıkıntıları *"gerçekten vergilerimizin teklif tevzi ve cibayet usulleri itibarı ile ilmin telkinleri ile içtimai adalet telakkilerine ve iktisadi gereklere ve gerçeklere uygun olmadığına şüphe yoktur. Acele varidat temini kaygusu ile rast gele hareket etmenin iktisadi bünyemiz üzerindeki ve hatta içtimai tesirleri bu yoldan elde edilen gelirlerin hacımları ile mütenasip olmıyacak ağırlıktadır."* şeklinde belirterek, bu dönemde alınan varlık vergisi ve toprak mahsulleri vergisi gibi kanunları da eleştirmekteydi.[310] Ne var ki kendisi de bu kanunlara "kabul" oyu vermişti...[311]

Adnan Menderes savaşın bitimiyle meydana gelen terhislerin ekonomiye çok da fazla getirisi olmasını beklemiyordu. Çünkü bu sayede üretim bir nebze daha artsa da bu kez harp esnasında alınan olağanüstü vergiler kaldırılacağı için gelir düşecekti. Diğer taraftan henüz dünyada silahsızlanma çalışmaları da başlamamıştı. Bu sebeple savunmaya sarf edilen harcamaların devam etmesi ve hatta artması beklenmeliydi.

Konuşmasının sonunda durumu *"Hülasa arkadaşlarım, bütçenin açık olması devlet borçlarının yıldan yıla artması; masrafların yükselmesine mukabil vergi verimlerinin düşmesi ve daha da düşmek temayülünü göstermesi, emisyon yapmak zaruretinin ve hayat pahalılığı ile yüksek maliyetlerin hala devam etmek istidadını göstermekte bulunmaları gibi üzücü ve sıkıcı durumlar bütçe hakkında fazla iyimserliğe müsait görülmemektedir."* şeklinde özetleyen Menderes yepyeni bir zihniyetle hareket edilmesi durumunda bu vaziyetin düzelebileceğini belirterek konuşmasına son verdi.[312]

310 TBMM Tutanak Dergisi, 7. Dönem, cilt 17, birleşim 58, s.229.

311 Toprak Mahsulleri Vergisi Kanunu için bkz. TBMM Zabıt Ceridesi, 7. Dönem, cilt 9, birleşim 49, s.272; Varlık Vergisi Hakkındaki Kanun için bkz. TBMM Zabıt Ceridesi, 6. Dönem, cilt 28, birleşim 3, s.33.

312 TBMM Tutanak Dergisi, 7. Dönem, cilt 17, birleşim 58, s.230.

4.3. Dörtlü Takrir

Meclisteki muhalif duruşunu açık bir şekilde göstermeye başlayan Adnan Menderes'in, Toprak Reformu'nun mecliste görüşüldüğü günlerde CHP Meclis Grubu'na verilen önergede de adı geçmekteydi.[313] 7 Haziran 1945'te verilen ve tarihe "Dörtlü Takrir" olarak geçen bu belgede Celal Bayar, Fuat Köprülü, Refik Koraltan ve Adnan Menderes'in imzaları bulunmaktaydı.[314] Ancak bu kişilerin aslında son döneme kadar birbirleri ile yakın bir bağı yoktu. Adnan Menderes CHP meclis grubunda Bayar'a karşı yürütülen kampanyanın[315] kulisçilerindendi. Menderes, Tevfik Rüştü Aras aracılığıyla Celal Bayar'a yaptıklarından pişman olduğunu ve bundan sonra kendisine bağlı kalacağını bildirmişti.[316]

Takrir, gerek parti mensupları, gerekse vatandaşların büyük çoğunluğunun ülkenin daha ilk kuruluşundan beri demokrasi prensiplerine inanmış olduğunu belirterek başlıyordu. Bundan sonraki kısım ise genel olarak ülkenin demokrasi tarihini anlatmakta, demokrasinin tam olarak tesisine imkan vermeyen sebeplere ve cumhuriyet yönetiminin bu konudaki uğraşlarına yer veriyordu.

Demokrasinin ülkede tesisi ihtiyacını *"Bir taraftan iç hayatımızdaki bu mes'ut tekamülün yarattığı siyasi olgunluk, diğer taraftan bugünkü medeniyet dünyasının umumi şartları daha ilk Teşkilatı Esasiye Kanunumuzda hakim olan demokratik ruhu bugünkü siyasi hayat ve teşkilatımızda kuvvetle tecelli ettirmek zamanı geldiği kanaatine bizi sevketmiş bulunuyor. Bunun biran evvel gerçekleşmesi yönündeki düşüncelerimizi şöyle hülasa ediyoruz"* şeklinde belirtilen takrir şu maddeleri içermekteydi:

1 - Meclis denetiminin anayasanın yalnız şekline değil, ruhuna da uygun hale getirilmesini sağlayacak tedbirlerin aranması

2 - Vatandaşların siyasi hak ve hürriyetlerini ilk Teşkilatı Esasiye Kanunu'nun gerektirdiği genişlikte kullanabilmeleri

3 - Bütün parti teşkilatının yukarıdaki şartlara uygun bir hale getirilmesi

Takrirde Atatürk'ün idealine tamamen sadık kalındığı bildirilmekle birlikte, Cumhurbaşkanı İsmet İnönü'nün *"Siyaset ve fikir hayatımızda demokrasi*

313 İnan, s.80.

314 **BCA Fon Kodu: 490.1.0.0 Yer No: 572.2277.3.**

315 Bayar hükümetinin 1939 yılında tasfiyesini hızlandıran çeşitli yolsuzluk olayları olmuştu. Bunlar: İstanbul Valisi Muhittin Üstündağ olayı, Uçak kaçakçılığı olayı (Ekrem König olayı) ve Denizbank skandallarıdır (İmpex olayı, gemi usulsüzlükleri ve Satie binası alımı). Bu dönemde CHP meclis grubunda meydana gelen hadiselerle ilgili görüşmeler olmuştur. Bkz. Uyar, Tek Parti, ss.323, 324.

316 Abidin Nesimi, **Yılların İçinden**, 2. Basım, Nöbetçi Yayınevi, İstanbul, 2008, s.175.

prensiplerinin daha geniş bir ölçüde hüküm süreceği" şeklindeki beyanatına atıf yapılarak, bu takririn vakitsiz ve yersiz olmadığı vurgulanmaktaydı.

"Milletimizin bütün kuvvet ve iradesini temsil eden Büyük Millet Meclisi Parti Grubu arkadaşlarımızın, Türkiye Cumhuriyetine ve Türk Milletine dünya demokrasileri arasında şerefli bir mevki sağlayacak olan bu teklifi kendi öz düşüncelerinin bir ifadesi gibi telakki edeceklerinden asla şüphe etmediğimizi bir defa daha tekrar ederek bu takririmizin açık oturumda müzakeresini saygılarımızla rica eyleriz." şeklinde biten takrir, özetle demokrasi talebi içeriyordu.

Takririn verilmesi gündeme oturmuştu. Takriri verenler ise Cumhurbaşkanı İnönü'nün konuyla ilgili çeşitli toplantılar yaptığını duyuyorlardı. Bu toplantılarda takririn reddedilmesi kararlaştırılmıştı. Böylelikle 12 Haziran 1945'te müzakereye konan takrir reddedildi.[317]

317 Bayar, s.33.

4.4. Partiden İhraç Edilmesi

Takririn verilmesinden birkaç ay sonra Bayar, milletvekilliğinden istifa etti. Bu tarihten itibaren sadece CHP üyesiydi. Adnan Menderes ve Fuat Köprülü ise Ahmet Emin Yalman'ın sahibi olduğu Vatan gazetesinde muhalefetini açık bir şekilde sürdürüyordu.[318] Bu durum sonucunda CHP Parti İdare Kurulu 6 Eylül tarihinde, Menderes ve Köprülü'nün savunmasının alınmasına karar verdi. Bu amaçla Parti Genel Sekreteri Nafi Atuf Kansu tarafından Menderes'e hareketlerindeki amacı soruldu.[319] Adnan Menderes cevap olarak hareketlerinin Tüzük hükümlerine ve programa aykırı olmadığını, yaptıklarının memleketin ve partinin yüksek menfaatleriyle tamamen uyumlu olduğuna inandığını, ayrıca maksadını da diğer üç arkadaşı ile birlikte meclis grubuna sundukları takrirde izah ettiklerini belirtti.[320]

Bu savunmalardan sonra Parti Genel Kurulu Menderes ve Köprülü'nün yaptıkları davranışı şu şekilde değerlendirdi:

"Bunların bu hareketleri Parti içinde ikiliğe doğru ayrı düşünceleri ve ayrılıkları tahrik edici olduğu kadar memleket içinde de Partiyi, Parti idaresini halkın itibarından düşürmeğe yol açmağı zorlayacak mahiyettedir."

"...demokratik ıslahat taraftarlığı süsünü takınarak bu maksadı muhalif neşriyat ve vasıtalarla sağlamağa başvurmaktır."[321]

Bu değerlendirmeleri yapan CHP Parti Genel Kurulu, Menderes ve Köprülü'nün davranışları için verilecek cezanın partiden ihraç olduğu kanaatine vardıklarını ancak bu cezayı vermeye yetkili makamın Genel Başkanlık Divanı olduğunu belirterek *"Divanın yüksek tetkiklerine arzetmeğe oybirliği ile karar vermiştir"*

Kararı onayan ve Değişmez Genel Başkan İsmet İnönü, Genel Sekreter Vekili Nafi Kansu, Genel Başkan Vekili Şükrü Saracoğlu imzasını taşıyan 19 Eylül 1945 tarihli yazı ise şu şekildedir:

"Aydın Milletvekili Adnan Menderes'le Kars Milletvekili Fuat Köprülü'nün Parti disiplini bakımından durumlarını inceleyen C.H.Partisi Genel İdare Kurulunun 19 Eylül 1945 tarihli kararı tetkik edilmiş ve bu zatların Partiden çıkarılmalarının lüzumlu olduğu sonucuna varılmıştır. Bununla beraber işin bir

318 BCA Fon Kodu: 490.1.0.0 Yer No: 572.2277.3. Ayrıca bkz. Uyar, Tek Parti, s.336.

319 Mektupta kendisinin gazetedeki muhalif yazılarına direk olarak değinilmemiş, daha çok Parti Meclis Grubu toplantılarındaki hareketleri eleştirilmiştir. Bkz. BCA Fon Kodu: 490.1.0.0 Yer No: 572.2277.3.

320 BCA Fon Kodu: 490.1.0.0 Yer No: 572.2277.3.

321 BCA Fon Kodu: 490.1.0.0 Yer No: 572.2277.3.

defa da Parti Divanınca mütalâa olunması uygun görülerek bu maksatla Parti Divanının toplantıya çağırılması kararlaştırılmıştır."[322]

Bu kararla 21 Eylül 1945 tarihinde saat 17:00'da Genel Başkan Vekili Şükrü Saracoğlu'nun başkanlığında TBMM binasında toplanan CHP Divanı şu kararı almıştır:

"...bir taraftan parti içinde ayrılık cereyanları uyandırmak suretile Partinin memleketteki varlığını zaafa uğratmak ve diğer taraftan Partinin demokratik bünyede olmadığı yolundaki yazılarla aynı safta muhalefetle birleşerek Partiyi yıkmağa çalışmak mahiyetinde görmüş ve Tüzüğün 147, 148 ve 149 uncu maddeleri gereğince her ikisinin Partiden tardedilmeleri lüzumlu olduğu kanaat ve kararına oy *birliğile varmıştır."*[323]

Yani 21 Eylül 1945 günü saat 17:00 itibariyle Adnan Menderes artık Cumhuriyet Halk Partisi Aydın milletvekili değildir...

322 BCA Fon Kodu: 490.1.0.0 Yer No: 572.2277.3.
323 BCA Fon Kodu: 490.1.0.0 Yer No: 572.2277.3.

Sonuç

1930 yılında Serbest Cumhuriyet Fırkası ile siyasete adım atan ve 1931-1945 yılları arasında siyasi hayatına Cumhuriyet Halk Partisi milletvekili olarak devam eden Adnan Menderes'in, Tek Parti Dönemi'nde parti prensiplerini özümsemiş ve cumhuriyet devrimlerinin savunucusu olmuş bir siyasetçi olduğunu söylemek mümkündür. Bu konuya ışık tutan elimizdeki en önemli veriler ise Menderes'in müfettişlik raporlarıdır.

Adnan Menderes teftiş ettiği yerlerde özellikle "yobaz ruhlu", "ağa kafalı" kimselerin, gericilik ve din istismarına dayanan faaliyetlerine karşı taviz vermeyen bir yapıya sahipti. Halkevlerinin başında bulunup devrime aykırı bir şekilde muhafazakâr davranan kişileri de raporunda belirtmeyi ihmal etmemişti. Tek Parti Dönemi'nde genellikle yerel bazda mücadele edilen çarşaf ve peçe konusunda ise gezdiği ilçelerde bu konuda isteksiz davrananları raporunda "devrime ayak uydurmakta isteksiz kişiler" olarak belirtmişti. Ayrıca DP İktidarı Dönemi'nde ilk icraat olarak ezanın Arapça okunmasını serbest bırakan ve seçimlerde Said-i Nursi (Kürdi) tarafından destek gören Menderes'in, müfettişlik raporlarında Nursi'yi devrim karşıtı olarak nitelendirmesi ve Arapça ezan okuduğunu öğrendiği bir kişiyi "yobaz ruhlu" olarak belirtmesi dikkat çekicidir.[324]

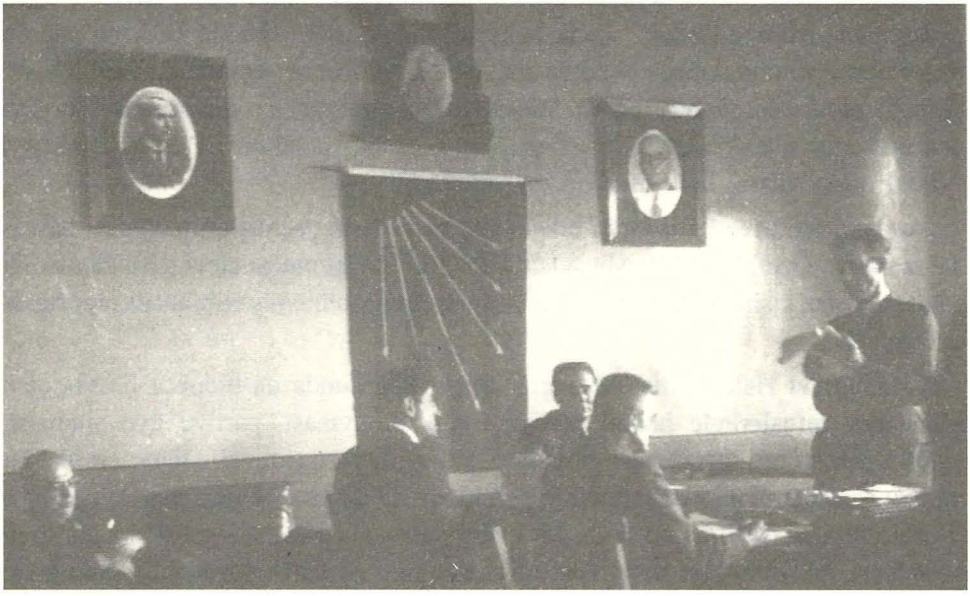
Adnan Menderes teftiş ettiği bölgelerde partililerin geçmişleri hakkında hassas davranmıştı. Özellikle Milli Mücadele Dönemi'nde bu mücadeleyi desteklemediği söylentisi olan kişilerle ilgili araştırma yapmayı ihmal etmemiş ve bunu da raporunda belirtmişti.

Cumhuriyet Halk Partisi'nin parti nüfuzu konusunda da oldukça hassas olan Menderes, teftişlerinde halkın partiye sempati duyması, partiye üye alınması, yardım paralarının toplanması gibi konulara önem vermekteydi. Diğer taraftan bu nüfuzu istismar edenlere karşı aldığı sert tutum da dikkat çekmektedir. Ayrıca bazı il ve ilçelerdeki partililer arasında ikilik cereyanlarının meydana gelmesini eleştiren Menderes, bu durumun parti işlerini aksattığını ve halkı partiden soğuttuğunu belirterek Genel Merkez tarafından tedbir alınmasını talep etmişti. Parti-devlet

324 1960 yılının başlarında DP'nin Said-i Nursi (Kürdi) tarafından destek gördüğü, İnönü tarafından da birkaç kez dile getirilmiştir. Kapatılan Vatan gazetesine ve Gazeteciler Cemiyeti'ne yaptığı ziyarette Sadi-i Nursi'nin yurt gezisine değinen İnönü, Nursi'nin *"seçim için vazife almış gibi göründüğünü"* söylemiştir. Daha sonra CHP'nin Gaziantep il kongresine mesaj gönderen İnönü, bu mesajında Said-i Nursi'nin de DP için harekete geçtiğini belirtmiş *"Bu arada Bediüzzaman iktidar partisinin seçim mekanizmasında kendine düşen vazifeyi yapmaya başlamıştır."* demiştir. Nursi'nin seçim için gezilere çıkması ve faaliyetlerini artırması üzerine İstanbul Üniversitesi bahçesinde öğrencilerin yapmak istediği sessiz yürüyüşe polis engel olmuş, bahçede toplanan 50-60 kadar genç, İstiklal Marşı söylerken polis tarafından dağıtılmış, 30-35 kadarı da gözaltına alınmıştır. Bkz. Hakkı Uyar, **CHP Tarihi (1950-1960) Yenilgiden Umuda**, (yayınlanmamış çalışma)

bütünleşmesi programının bu ikilik cereyanlarını ortadan kaldırması açısından faydalı olduğunu düşünmekteydi.

Bunlarla beraber İsmet İnönü'nün yaptığı iyi icraatları bazı konuşmalarında dile getirmesi ve kendisini övmesi Menderes'in partisine ve parti başkanına bağlı bir milletvekili olduğunu ve parti işleyişinin iyi bir seviyede olması için çaba sarf ettiğini göstermektedir. 1945 yılında partiyle ilişiği kesilen Menderes'in aradan 15 yıl geçtikten sonra CHP'yi kapatma girişiminde bulunması, bu sebeple daha talihsiz bir davranış olarak görülebilir. Ayrıca bir ilde veya ilçede siyasi anlaşmazlıklardan dolayı cepheleşmeler olmasının oraya ne denli zarar verdiğini müfettişlik döneminden iyi bilen Menderes'in, 1958 yılında Vatan Cephesi'ni kurarak ülke içerisinde siyasi cepheleşmelere ve ikiliklere sebebiyet vermesi bu sebeple düşündürücüdür.

Aydın Halkevi Çalışmalarından Bir Fotoğraf[325]

Başbakan olduğu dönemdeki meclis konuşmalarında CHP'nin Tek Parti Dönemi'nde halktan bağış adı altında zorla para topladığını belirten Menderes'in gerek Atatürk Dönemi teftiş raporlarında, gerekse de İnönü Dönemi teftiş raporlarında partililerin yardım parası toplama konusunda çekingen veya isteksiz

325 **BCA Fon Kodu: 490.1.0.0 Yer No: 1069.1099.1.**

olduğundan şikayet etmesi ve bazı yerlerde de halkın gönüllü olarak partiye yardımda bulunduğunu belirtmesi bu iddiasının gerçekçi olmadığını göstermektedir.

Raporlarda en çok dikkat çeken konulardan biri de başbakan olduğu dönemde halkevlerini kapatan Menderes'in, parti müfettişi iken yazdığı müfettişlik raporlarında bu kurumlara yönelik yorumlarıdır. Raporlarının pek çoğunda halkevlerinin yararlı icraatlarından bahseden Menderes, halkevi olmayan yerlerde mutlaka halkevi kurulması gerektiğini belirtmekte, bütçesi yetersiz olan halkevlerinin durumunun düzeltilmesi için de bizzat hükümet yetkilileri ve belediye başkanlarıyla görüşerek bu sorunu çözmeye çalıştığını ifade etmektedir. Halkodaları için de *"...büyük bir boşluğu dolduracak ve milli hayatımızda ehemmiyetli rol oynuyacak teşekküller..."*[326] şeklinde bahsetmesi, bu kurum hakkında da olumlu kanaate sahip olduğunu göstermektedir. Diğer taraftan Menderes, halkevlerinin bulunduğu muhitte çok faydalı işler yaptığını ve halkın da buralardaki halkevlerine yoğun ilgi gösterdiğini belirtmektedir. Kütahya Halkevi ile ilgili bir yorumunda *"...bilhassa temsil ve müsamerelere halkın gösterdiği rağbet ekseriya tehalük derecesini bulmaktadır."* demektedir. Halkevlerinin işlevine ve gücüne gerek Atatürk Dönemi'nde, gerekse İnönü Dönemi'nde gerçek anlamda bağlı ve inançlı olduğu görülen Adnan Menderes'in, 1940 yılında teftiş ettiği ve pek çok eksiği bulunan Afyon Halkevi'nin dahi faydasız olmadığını belirtmesi bu konudaki en dikkat çekici örneklerden bir tanesidir.

Tüm bu verilerden yola çıkarak iktidardayken Adnan Menderes'in halkevlerini kapatmasının ardında, bu kurumları "faşistvâri telâkki ve düşüncelerin mahsulü" veya "abes, beyhude, geri ve yabancı uzuv halinde" olarak görmesini değil, "CHP'nin destekçisi" olarak görmesini aramak akla daha mantıklı gelmektedir. Çünkü CHP'nin, muhalefetteyken dahi bazı kongrelerini halkevlerinde düzenlemeye devam ettiği bilinmektedir.[327] Ancak Menderes'in halkevlerini kapatmak yerine CHP'den ayırarak Milli Eğitim Bakanlığı'na bağlaması, halkın geniş ölçüde faydalandığı bu kurumlar için şüphesiz daha hayırlı bir iş olabilirdi. Ayrıca artık başbakanlık makamına ulaşan Adnan Menderes, müfettişlik döneminden eksiklerini çok iyi bildiği halkevlerini düzeltmek için gerekli tüm yetkilere de sahipti. Pekala halkevlerinin mevcut eksiklerini giderip CHP Dönemi'nden çok daha iyi bir hale getirerek, kendisinin de ülke için faydalı olduğuna inandığı bu kurumların devamlılığını sağlayabilirdi.

---

326 BCA Fon Kodu: 490.1.0.0 Yer No: 613.1.1.

327 Bkz. Hakkı Uyar, **CHP Tarihi (1950-1960) Yenilgiden Umuda**, (yayınlanmamış çalışma)

DP iktidarı döneminde kapatılan diğer bir kurum ise köy enstitüleridir. Atatürk Dönemi'nde temelleri oluşturulmuş ve İnönü Dönemi'nde uygulamasına başlanmış bu kurum, cumhuriyet devrimleri açısından halkevleri gibi oldukça büyük önem arz etmekteydi. 1946 yılında enstitülerin devrimci niteliği üzerine "ıslahat"[328] adı altında yapılmaya başlanan değişimler, 1954 yılında enstitülerin kapatılması ile sonuçlanmıştı. Adnan Menderes'in meclise *"Köy enstitüleri ile ilk öğretmen okullarının birleştirilmesi hakkında Millî Eğitim Bakanlığınca hazırlanan ve Bakanlar Kurulunca 12. VI. 1952 tarihinde yüksek Meclise sunulması kararlaştırılan kanun tasarısının gerekçe ve ilişikleriyle birlikte sunulduğunu saygılarımla arzederim."* diyerek sunduğu rapor, enstitülere vurulan son darbeydi.[329] Dolayısıyla kendisinin Tek Parti Dönemi'nde köy enstitülerine yönelik tavrı da önem kazanmaktadır. Ancak bu konu ile ilgili Menderes'in herhangi bir raporuna veya meclis konuşmasına rastlanmamıştır. Bununla beraber Tek Parti Dönemi içerisinde kendisinin köy enstitülerine yönelik herhangi bir eleştirisi veya muhalefeti de görülmemiştir.[330]

Sonuç olarak Tek Parti Dönemi milletvekili olarak Adnan Menderes'i çalışkan, partisine ve devrimlere bağlı, devrim kurumlarına inanan, gericiliğe ve din istismarına karşı taviz vermeyen bir siyasetçi olarak görmemiz mümkündür. Ancak Menderes'in bu özelliklerini, 1950-1960 DP İktidarı Dönemi ile karşılaştırdığımızda ortaya büyük çelişkiler çıkmaktadır. Kendisinin bu çelişkilerinin, Türk modernleşmesindeki "köktenci" özelliğin, yerini "popülist" modernleşmeye[331] bırakması ile paralellik

328 Fay Kirby, **Türkiye'de Köy Enstitüleri**, Tarihçi Kitabevi, İstanbul, 2000, s.330

329 Köy enstitüleri kapatılması ile ilgili 20 Ocak 1954 tarihinde çıkarılan yasanın gerekçesinde *"3803 sayılı Köy Enstitüleri Kanunu tamamen, 4274 sayılı Köy Okulları ve Köy Enstitüleri Teşkilât Kanununun da ilgili maddeleri yürürlükten kaldırılarak esas gayeleri öğretmen yetiştirmek olan köy enstitülerinin ilk öğretmen okullariyle birleştirilmesi ve ilkokul öğretmenleri arasında yetiştirildikleri müesseselere göre ihdas edilen hak ve vazife ayrılıklarının giderilmesi ilk plânda göz önünde bulundurulmuştur."* demekteydi. Buna göre kapatılan köy enstitülerinin isimleri "ilk öğretmen okulu" olarak değiştirildi. Bkz. TBMM Tutanak Dergisi, 7. dönem, cilt 27, birleşim 31, ss. 43-54

330 Tek Parti Dönemi'nde meclis içinde muhalefet imkanları kısıtlıydı. Bu sebeple çıkarılan kanunlara yapılan muhalefet, genellikle oylamaya katılmama şeklinde kendini göstermekteydi. Bkz. Uyar, Tek Parti, s. 334. Yapılan araştırma neticesinde Adnan Menderes'in 17 Nisan 1940 tarihinde kabul edilen Köy Enstitüleri Kanunu'nun ve aynı gün oylanan diğer tüm kanunların oylamasına katılmadığı görülmekle beraber o tarihlerde Afyon'da teftiş görevinde bulunduğu tespit edilmiştir. Bkz. Kocatepe, 27 Mart 1940, s.1; Kocatepe, 24 Nisan 1940, s.1; Ayrıca bkz. TBMM Tutanak Dergisi, 6. dönem, cilt 10, birleşim 41, s. 101. Yine 19 Haziran 1942'de kabul edilen Köy Okulları ve Enstitüleri Teşkilât Kanunu'nun oylamasında da bulunmayan Menderes, aynı gün oylamaya sunulan Millî Müdafaa İstikrazı Hakkındaki Kanun'un oylamasına da –bu kanunla ilgili maliye encümenliğine ait mazbatada ismi geçmesine rağmen- katılmamıştır. Bu sebeple 1942 tarihindeki oylamaya da muhalefet etme amacıyla katılmadığını düşünemeyiz.

331 İlhan Tekeli ve Selim İlkin, **Cumhuriyetin Harcı, Birinci Kitap Köktenci Modernitenin Doğuşu**, Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul, 2003, s.X. Ayrıca konu ile ilgili bkz. Hakkı Uyar, "Utangaç Modernleşmeden Köktenci Modernleşmeye: Osmanlı Modernleşmesi ile Kemalist Modernleşme Üzerine Bir Karşılaştırma Denemesi", **Türkiye Cumhuriyeti'nin 90. Yılına Armağan**, Adnan Menderes Üniversitesi Yayınları, Aydın, 2014, ss.171-184.

gösterdiğini söylemek de mümkündür. Çünkü 2. Dünya Savaşı sonra erdiğinde ülke ve dünya konjonktürü bambaşka bir aşamaya gelmişti. Aynı dönem dışarda Sovyetler Birliği'nin Bulgaristan sınırımıza yığınak yapmasıyla komünizm tehdidi baş göstermiş, içeride ise Tek Parti Dönemi'nin sona ermesi ve muhalefetin özgür bir ortama kavuşması köktenci modernite projesinin liderlerinde oy kaygısını meydana getirmişti. Oluşan bu yeni gelişmeler çok partili hayata geçişte köktenci modernleşmenin popülizme doğru kaymasına sebep olmuş, meydana gelen oy kaygısı ve komünizm tehdidi muhafazakar kesimin güçlenmesine ve gerek iktidar, gerekse de muhalefet partilerinin toplumun dini duygularına hitap etme ihtiyacı hissetmesine yol açmıştı. 1950 yılına gelindiğinde iktidarla birlikte bu kaygıları da devralan Demokrat Parti, buna yönelik siyasi hamleler yapmaya yöneldi. Partinin önceliği modernleşmenin ve devrimlerin devamlılığından çok; gerek ekonomide refah ortamı sağlayarak,[332] gerekse de Menderes'in Tek Parti Dönemi'nde "gerici" ve "yobaz" olarak nitelendirdiği kesimden[333] destek alarak oy oranını yükseltmek haline gelmişti.

Bu veriler ışığında Adnan Menderes'in Tek Parti Dönemi'nde gericiliğe ve yobazlığa şiddetle karşı çıkmasına ve özel hayatında da muhafazakar yönü güçlü bir kişi olmamasına rağmen[334] DP İktidarı Dönemi'nde bu kesime yönelmesinin, müfettişliği döneminde mahzurlarını çok iyi tetkik etmiş olmasına rağmen halkı cepheleştirmesinin,[335] geçmişte kendisinin de başarılarını tasdik ettiği ülkenin en önemli devrim kurumları olan halkevleri ve köy enstitülerini kapatmasının ve son olarak CHP'ye 14 yıl hizmet ettiği ve derinden bağlı olduğu görülen Menderes'in bu partiyi kapatma girişiminde bulunmasının ardında popülist modernite projesi ile gelen oy kaygısını aramak en mantıklı ihtimal olarak karşımızda görünmektedir. Bu durumda Adnan Menderes'teki değişimin kaynağını kişiliğinde aramaktan ziyade modernite projesindeki değişimin içerisinde aramak daha uygun olur. Çünkü Menderes'in bu değişimdeki yeri "değiştiren" değil, "değişime ayak uyduran" kişi niteliğindedir.

---

332 Bu konuda çeşitli ihtiyaçlar için ithalata yönelim, köprü-baraj yatırımları ve buna benzer geri dönüşüm oranı düşük yatırımlar için alınan plansız dış borçlar örnek gösterilebilir.

333 Buna örnek olarak Saidi Nursi gibi tarikat şeyhleri ve toprak ağaları gösterilebilir.

334 Adnan Menderes'in başbakanlığı dönemi ile ilgili bazı evlilik dışı ilişkileri buna örnek olarak gösterilebilir. Bkz. Aydemir, Menderes, ss. 258-260

335 Konu ile ilgili bkz. Hakkı Uyar, Türk Siyasal Yaşamında Cepheleşmelere Bir Örnek: Vatan Cephesi, 1. basım, Büke Yayınları, İstanbul, 2001.

Kaynakça

I. Arşiv Belgeleri

a. TC. Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi

Fon Kodu: 490.1.0.0 - Yer No: 3.11.2
Fon Kodu: 490.1.0.0 - Yer No: 3.13.16
Fon Kodu: 490.1.0.0 - Yer No: 4.21.15
Fon Kodu: 490.1.0.0 - Yer No: 4.21.36
Fon Kodu: 490.1.0.0 - Yer No: 5.22.10
Fon Kodu: 490.1.0.0 - Yer No: 5.23.1
Fon Kodu: 490.1.0.0 - Yer No: 234.921.1
Fon Kodu: 490.1.0.0 - Yer No: 268.1068.1
Fon Kodu: 490.1.0.0 - Yer No: 275.1103.3
Fon Kodu: 490.1.0.0 - Yer No: 290.1168.1
Fon Kodu: 490.1.0.0 - Yer No: 290.1168.2
Fon Kodu: 490.1.0.0 - Yer No: 290.1169.1
Fon Kodu: 490.1.0.0 - Yer No: 572.2277.3
Fon Kodu: 490.1.0.0 - Yer No: 613.1.1
Fon Kodu: 490.1.0.0 - Yer No: 618.27.1
Fon Kodu: 490.1.0.0 - Yer No: 618.28.1
Fon Kodu: 490.1.0.0 - Yer No: 620.36.1
Fon Kodu: 490.1.0.0 - Yer No: 621.37.1
Fon Kodu: 490.1.0.0 - Yer No: 623.45.1
Fon Kodu: 490.1.0.0 - Yer No: 651.166.1
Fon Kodu: 490.1.0.0 - Yer No: 660.204.1
Fon Kodu: 490.1.0.0 - Yer No: 677.289.1
Fon Kodu: 490.1.0.0 - Yer No: 680.302.1
Fon Kodu: 490.1.0.0 - Yer No: 684.318.1
Fon Kodu: 490.1.0.0 - Yer No: 689.341.1
Fon Kodu: 490.1.0.0 - Yer No: 724.479.1
Fon Kodu: 490.1.0.0 - Yer No: 726.485.1
Fon Kodu: 490.1.0.0 - Yer No: 994.842.1
Fon Kodu: 490.1.0.0 - Yer No: 1069.1099.1
Fon Kodu: 490.1.0.0 - Yer No: 1107.42.3
Fon Kodu: 490.1.0.0 - Yer No: 1108.46.1
Fon Kodu: 490.1.0.0 - Yer No: 1108.47.1
Fon Kodu: 490.1.0.0 - Yer No: 1109.48.2
Fon Kodu: 490.1.0.0 - Yer No: 1542.272.1
Fon Kodu: 490.1.0.0 - Yer No: 1576.419.2

b. TC. Cumhurbaşkanlığı Arşivi

Aydın Mebusu Adnan Menderes'in, Cumhurbaşkanı İsmet İnönü›ye gönderdiği bağlılık duygularını bildiren telgrafa cevaben yazılan teşekkür telgrafı

Yer no: 2/11-29, Fihrist no: 5648-468

CHP Genel Sekreterliğinden Gönderilen 7 Ağustos 1935 Tarihli ve "Cumhuriyet Halk Partisi Yönetim Kurulu İş Bölümü" konulu yazısı (yer bilgisi yok)

II. Resmi Yayınlar

Aydın Halkevi Broşürü, Nefaset Matbaası, İzmir, 1933

CHP 1936 İl Kongreleri, Ankara, 1937

Dünkü Alkışlar Broşürü, C.H.P. Aksaray Semt Ocağı Gençlik Kolu Yayınları No:2, İstanbul

TBMM Zabıt Ceridesi (1933, 1935, 1938, 1939, 1941,1943, 1944, 1945, 1951)

III. Süreli Yayınlar

a. Dergiler

Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih Coğrafya Fakültesi Tarih Bölümü Tarih Araştırmaları Dergisi

Akis (Kasım 1957)

Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi

Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları Dergisi

Kafkas Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi

Tarih ve Toplum Yeni Yaklaşımlar

Toplumsal Tarih

Yakın Dönem Türkiye Araştırmaları Dergisi

b. Gazeteler

Ant (1932-1933)

Aydın (1934-1943)

Halkın Dili (1941)

İnci (1935-1936)

Kocatepe (1939-1940)

Kütahya (1939-1940)

Yeni Gazete (1939-1940)

IV. Kitaplar

Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri, Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, Ankara, 1986.

AYBARS, Ergün, **İstiklal Mahkemeleri**, 1. basım, Bilgi Yayınevi, İstanbul, 1975.

AYDEMİR, Şevket Süreyya, **Menderes'in Dramı**, 7. basım, Remzi Kitabevi, İstanbul, 2000.

AYDEMİR, Şevket Süreyya, İkinci Adam, cilt:3 (1950-1964), 9. Basım, Remzi Kitabevi, İstanbul, 2011.

BAYAR, Celal, **Başvekilim Adnan Menderes**, (Hazırlayan İsmet Bozdağ), 1. basım, Baha Matbaası, (basım yeri ve tarih bilgisi yok)

ÇİZMELİ, Şevket, **Menderes Demokrasi Yıldızı?**, 3. basım, Arkadaş Yayınevi, Ankara, 2010.

FERSOY, Orhan Cemal, **Bir Devre Adını Veren Başbakan Adnan Menderes**, Garanti Matbaası, İstanbul, 1971.

EMRENCE, Cem, **99 Günlük Muhalefet Serbest Cumhuriyet Fırkası**, İletişim Yayınları, İstanbul, 2014.

Ahmet Şükrü ESMER ve Oral SANDER, **Olaylarla Türk Dış Politikası**, cilt:1, Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi yayınları, Ankara, 1982.

GOLOĞLU, Mahmut, **Tek Partili Cumhuriyet,** Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul, 2009.

KIRBY, Fay, **Türkiye'de Köy Enstitüleri**, Tarihçi Kitabevi, İstanbul, 2000.

KOÇAK, Cemil, **Türkiye'de Milli Şef Dönemi**, cilt:2 (1938-1945), İletişim Yayınları, İstanbul, 2013.

KURUÇ, Bilsay, **Mustafa Kemal Döneminde Ekonomi - Büyük Devletler ve Türkiye**, Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul, 2011.

MAYAK, Faysal, **Cumhuriyet Halk Partisi Antalya Teşkilâtının Faaliyetleri (1931-1951)**, Libra Kitapçılık ve Yayıncılık, İstanbul, 2015.

MUSLU, Ahmet Zeki, **Mor Cepkenliler**, Yitik Ülke Yayınları, İstanbul, 2015.

NESİMİ, Abidin, **Yılların İçinden**, Nöbetçi Yayınevi, İstanbul, 2008

Osman OKYAR ve Mehmet SEYİTDANLIOĞLU, **Atatürk, Okyar ve Çok Partili Türkiye – Fethi Okyar'ın Anıları**, 6. basım, Türkiye İş Bankası Yayınları, İstanbul, 2014.

SAROL, Mükerrem, **Bilinmeyen Menderes**, 1. basım, Kervan Yayınları, İstanbul, 1983.

SOYAK, Hasan Rıza, **Atatürk'ten Hatıralar**, 7. basım, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, 2014.

İlhan TEKELİ ve Selim İLKİN, **1929 Dünya Buhranında Türkiye'nin İktisadi Politika Arayışları**, Bilge Kültür Sanat yayınları, İstanbul, 2009.

İlhan TEKELİ ve Selim İLKİN, **Cumhuriyetin Harcı, Birinci Kitap Köktenci Modernitenin Doğuşu**, Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul, 2003.

TOPUZ, Hıfzı, **100 Soruda Türk Basın Tarihi**, Gerçek Yayınevi, İstanbul, 1973.

UYAR, Hakkı, **Tek Parti Dönemi ve Cumhuriyet Halk Partisi**, Boyut Yayınevi, İstanbul, 2012.

UYAR, Hakkı, **CHP Tarihi (1950-1960) Yenilgiden Umuda**, (yayınlanmamış çalışma)

UYAR, Hakkı, **Türk Siyasal Yaşamında Cepheleşmelere Bir Örnek: Vatan Cephesi**, 1. basım, Büke Yayınları, İstanbul, 2001.

YETKİN, Çetin, **S.C.F Olayı**, 3. basım, Otopsi Yayınları, İstanbul, 2004.

V. Makaleler

ATABEYOĞLU, Cem, "Cumhuriyet Döneminde Spor Politikası", **Cumhuriyet Dönemi Türkiye Ansiklopedisi**, cilt:8, İletişim Yayınları, İstanbul, 1983.

AYDIN, Ayşe, "Serbest Cumhuriyet Fırkası ve Adnan Menderes'in Siyasi Hayatının Başlaması", **Kafkas Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi**, sayı:8, 2011.

ÇELİK, Bilgin, "Tek Parti Döneminde Aydın'ın Sosyo-Kültürel Yaşamında Halkevi'nin Yeri", **Toplumsal Tarih**, cilt:11, sayı:66, Haziran 1999.

GÜNEŞ, Günver, "Serbest Cumhuriyet Fırkası'nın Aydın'da Teşkilatlanması ve 1930 Belediye Seçimleri Üzerinde Oluşan Tartışmalar", **Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih Coğrafya Fakültesi Tarih Bölümü Tarih Araştırmaları Dergisi**, cilt:25, sayı:39, 2006.

GÜNEŞ, Günver, "Mustafa Kemal Atatürk'ün Aydın Seyahatleri", **Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi**, cilt:21, sayı:61, 2005.

Günver GÜNEŞ ve Menderes AKDAĞ, "Çok Partili Yaşama Geçiş Sürecinde Adnan Menderes'in Aydın İlindeki Siyasi Faaliyetleri (1946-1950)", **Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları Dergisi**, cilt:13, sayı:27, 2003.

GÜNEŞ, Müslime, "Adnan Menderes ve Halkevleri", **Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları Dergisi**, cilt:12, sayı:25, 2012.

MAYAK, Faysal, "Cumhuriyet Halk Partisi'nin Konya'daki Teşkilat Yapısı ve Faaliyetleri Hakkında Adnan Menderes'in Teftiş Raporu (1935)", **Yakın Dönem Türkiye Araştırmaları Dergisi**, sayı:12, 2007.

MAYAK, Faysal, "Adnan Menderes'in Teftiş Raporuna Göre Cumhuriyet Halk Partisi Antalya Örgütünün Çalışmaları (1935)", **Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları Dergisi**, cilt:6, sayı:15, 2007.

METİNSOY, Murat, "Erken Cumhuriyet Döneminde Mebusların 'İntihap Dairesi' ve 'Teftiş Bölgesi' Raporları", **Tarih ve Toplum Yeni Yaklaşımlar**, sayı:3, 2006.

UYAR, Hakkı, "Çarşaf, Peçe Ve Kafes Üzerine Bazı Notlar", **Toplumsal Tarih**, cilt:6, sayı:33, Eylül 1996.

UYAR, Hakkı, "Utangaç Modernleşmeden Köktenci Modernleşmeye: Osmanlı Modernleşmesi ile Kemalist Modernleşme Üzerine Bir Karşılaştırma Denemesi", **Türkiye Cumhuriyeti'nin 90. Yılına Armağan**, Adnan Menderes Üniversitesi Yayınları, Aydın, 2014.

YETKİN, Sabri, "Yetim Adnan (Menderes) Bey'in Arazi Sorunu", **Toplumsal Tarih**, cilt:5, sayı:25, Ocak 1996.

VI. Tezler

DEMİR, Şerif, **Türk Siyasi Tarihinde Adnan Menderes (1930-1960)**, Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, (yayınlanmış doktora tezi), İstanbul, 2009.

İNAN, Süleyman, **Muhalefette Adnan Menderes**, Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, (yayınlanmış doktora tezi), Isparta, 2002.

VII. Ansiklopediler

Cumhuriyet Dönemi Türkiye Ansiklopedisi, İletişim Yayınları, İstanbul, 1983.

Aydın Halkevi Broşürü

Aydın Halkevinin Açılması

Halkevinizin açılması için çalışanlardan

Meb'usumuz Adnan Bey

Tarih 19 Şubat 1932.

Bu gün 14 Vilâyet merkezinde 14 Halkevi birden açılıyor. Bu yeni açılan 14 kültür yuvası arasında [Aydın Halkevi] de var.

İlk fırsatı kaçıran ve ön safta bulunamamak tasassûfüne uğrayan diğer Vilâyetlerimiz, Halkevlerinin açılışını ta uzaklardan sevgi ve takdir ile seyrediyorlar. Ve kendi halkevlerinin de açılması ve sıraya girmeleri için lâzım gelen maddî ve manevî mahrumeyi bir ayak önce bazırlamaya candan çalışıyorlar.

Cumhuriyet Halk Fırkası Aydın Vilâyet İdare hey'eti; bu çok şerefli

ve tarihi vazifeyi kusursuz başarmak gayretile hazırlanmakta, bütün Aydın halkını, içine alacak daha geniş bir yer bulmak imkânsızlığı karşısında, büyük kongre kararile tarihe karışan Türk ocağından kalma ve dört divar ve bir çatıdan ibaret, yapısı yarım duran sinema binası bayraklarla ve yeşilliklerle süslendi. Bir gün evvel her kese dağıtılan açılma programı elden ele dolaşıyor (1). Merasime Türkün diyen her yurttaş davetli olduğundan hiç kimseye ayrıca davetiye gönderilmemiş olmasına rağmen merasim saatından çok evvel bütün bina, kapılarına kadar dolmuş ve taşmıştı.

Saat 20.30 da açılma merasimine İstiklâl marşı ve Cumhuriyet yemnile başlandıktan sonra Meb'usumuz ve fırkamız Vilâyet İdare hey'eti reisi Adnan Bey; aşağıda aynen metnini yazdığımız çok değerli nutuklarile Halkevlerinin kuruluşundaki yüksek gaye ve hedefi izah ettiler.

(1) Halkevinin açılma proğramı bürosyömüzün sorundadır.

Aydın Halkevi Binası

Adnan Beyin Nutku

Malûmunuzdur ki, Halkevlerinden Gazi Hazretleri geçen senedi sevahatleri esnasında ilk defa lafzı başlamıştır. O zaman, büyük liderin dimağında doğan bu fikir, işte bugün doğan ve yaşamağa başlıyan bir varlık oluyor.

Milletimizin yükselmesi yolunda her ihtiyacı gören ve sevk eden büyük Gazi içtimai hayatımızda, kültür hayatımızda çok derin bir boşluğu ve çok çeşit bir ihtiyacı görmüş, bu boşluğu doldurucak ve bu ihtiyaca cevap verecek bir tesis ve teşekkülün esasını ve temellerini koymak şerefini de kazanmıştır.

Milli mefkûreyi kökleştirecek, içtimai ve milli tesanüdü tarsin edecek olan bu teşekkül çok samimi ve esaslı alâkamıza lâyık ve muhtaçtır.

Arkadaşlar; insan kalabalıklarına millet demiyorlar. Eğer coğrafi hudutlar içinde yaşıyor olmak, insan kalabalıklarına millet vasfını vermek için kâfi değildir; ve bugünkü mânâda millet, sadece bir hükümet kurmuş insanların heyeti mecmuasına da verilen isim değildir.

Milli mefkürenin, dil, dilek ve duygu birliğinin birbirine perçinlediği insan kütlelerine millet namı veriliyor.

İnsanları millet zümrelerine ayıran, milletleri yapan, hâlisât ve mefkûre ve vahdetir.

Milli mefkûre ve milli hars inkişaf sahasile, coğrafi ve siyasi hudutlardan çok daha esaslı ve kuvvetli olan milli hudutlar çizilir.

Ve devletlerin siyasi varlıkları, milli mefkûre ve kültür temelleri üzerine bina edilmiş olmazsa bir mânâ ifade etmez olduğunu tarih bize birçok misallerle gösteriyor.

Arkadaşlar: içtimai ve milli hayatımız lâyıkile teşkilâtlanmış ve u-rulanmış değildir.

Teazzi ve teşekkülü noksan varlıklar isc. gemi bir inkişafa namzet olmazlar.

Bugün Halkevlerini açmakla atılan bu adım, içtimai ve milli bünyemizi kuracak ve kuvvetlendirecek bir teşkilâtlanma ve uzuvlanma hareketinin başlangıcıdır ve bütün hareketinin teşkilâtlanmasıdır.

Bir millet ve cemiyetin kuvvetlenmesi. fert olarak değil, cemiyet halinde çalışmasına mütevakkıfdır.

Nasıl ki iktisat hayatında şirketleşmedikçe, içtihâdi iktisat devrinden çıkmak ve yükselmek mümkün değildir.

Fikir hayatında da cemiyetleşmedikçe kuvvetlenme ve yükselmenin mümkün olamıyacağını kabul etmek mecburiyetindeyiz.

Ferdler birbirlerini tamamlıyarak ve camia kuvvetinden istifade ederek yükselirler. Ferlerin birleşmiş mesaisile de cemiyet yükselir.

Halkevleri cemiyeti ve milleti yükseltmek için cem'i mesainin toplandığı çatı olacaktır.

Tebellüğ ve teazzi etmeğe başlıyan cemiyet hayatımızda Halkevlerinin açılması bir merhaledir. bir tarih başlangıcıdır. Bu teşekküle çok büyük ihtiyaç vardır.

Çünkü; dini ve siyasi Saltanın tahakkümünü yıkmakla temkki mâsalarını yıkdeden inkılâbımız. Halkevlerile medeniyet ve yükselme yolundaki zaferlerini tamamlıyacaktır.

Bu, bizce yepyeni bir mevzu ve harekettir. Ve lâyıkile herkes tarafından anlaşılması belki güçtür.

Münevverlerimizin ve arkadaşlarımızın vazifesi bu hareketin ehemmiyetini alâkalı vatandaşlara anlatmaktır.

Arkadaşlar: hükümetin siyasi bünye ve mevcudiyeti, kanuni icaplar ve sair sebeplerle de memlekette bütün faideli unsurları, varlığı içinde toplamağa müsait değildir.

Onun için fırkamız siyasi mevcudiyetine bütün olarak ve onun siyasi programı ve kanaatlerine muvafık olmamak üzere Halkevleri içtimai sahalarda bütün milli unsurları birleştirici bir çatı olacaktır.

Milletin maddi ve manevi yükselmesine yardım etmek emel ve arzusunda olan her Türk Halkevlerini, bu emelinin tahakkukuna müsait bir zemin ve vasıta olarak bulacaktır.

Milli ve içtimai bünyenin inşasında memlekette mevcut dağınık ve isolé olamamıyan anasır ve kuvvetleri teşkilât kudreti sayesinde mevcut cephesine sevkedecek varlık Halkevlerindir.

Arkadaşlar; Geçtenberi hepimizin dimağında birleşmiş bir kanaat vardır. (Bizde yetişmiş adam çok azdır) derler. Birçok ümit ve teşebbüsleri kıran bu kanaatı terketmek zamanı artık gelmiştir.

Bu memlekette tahmin ettiğimizden çok fazla yetişmiş insanlar vardır.

Ancak, arzettiğim gibi dağınık, unutulmuş, vatanın her köşesinde ve bucağında ümitsiz ve faide sermeden geçip gitmeğe mahkûmdurlar.

Bunları teşkilâta bağlamak suretile ve cem'i mesaiyi yapmakla tasavvurumuzdan çok yüksek faide ve semereler elde edilebileceğine itmin etmiş olmanız lâzımdır. Memleketin en uzak köşesindeki bir istidadı merkeze tanıtmak, derlemek imkân ve fırsatlarını onun ayağına götürmek vazifemizdir ve bunu Halkevleri yapacaktır.

Aydınımızda Halkevlerinin açılma merasimini yüksek bir zevk ve bahtiyarlık duyarak yaptım. Şahidi olduğum şu yüksek alâkanın daima devam edeceğine imân etmiş olmakla-ığım bu bahtiyarlığımı çoğaltıyor.

Açılma merasimini tes'it etmekte olduğumuz Halkevlerinin millet ve memlekete yükseltici ve faideli hizmetler ifa edebilmesini temenni edercek sözlerime nihayet veriyor ve yerimi başka arkadaşlara bırakıyorum.

Programı değişen her maddesi merasimde bulunan dinleyicileri büyük bir heyecan içinde yaşatıyor, sonu gelmeyen alkışlar binanın içinde uğultularla yayılarak dağılıyordu.

Gençlik, öz benliğinin, öz varlığının en yüksek heyecanını ancak Halkevleri açılmasında bulabilmiş ve duyabilmiştir. Vilâyet Fırka İdare heyeti âzasından Rayif Fevzi Bey derin bir vukuf ve ihata ile talimatnameyi izah etti. Talimatnamenin izahını Orta mektep Tarih ve Cografya muallimi Hulûsi Erduğan Beyin güzel bir hitabeleri takip etti. Ortamektep talebe hanım ve efendileri tarafından şiirler ve neşideler okundu. Merasim sona erdiği zaman; saadete kavuşan insanlar gibi her kesin yüzünde bir sevinç işığı parlayordu.

CHP Broşürü

Vatandaş!

Genel Başkan İNÖNÜ 21 Ekim 1937 Pazartesi günü Cumhuriyet meydanında konuşacaktır.

Toplantı saat 16 dan güneş batıncaya kadar devam edecektir.

Memleket meselelerinin ve halk dertlerinin, ıztıraplarının ele alınacağı mitinge katılmanızı rica ediyoruz.

Saygılarımızla

C. H. P.

Atatürk İnönü için dedi ki:

Müşkülleriniz halledilmiş olduğu zaman Başvekil İsmet Paşaya müracaat edeceksiniz. Başka kimseye değil.

Çünkü her büyük işin ehli ve failî olduğu gibi bu işin de yüksek ehli İsmet Paşadır.

Adnan Menderes, İnönü'ye dedi ki:

Paşam, hayatınız büyük işlerle doludur. Artık hayatın nasıl biteceği bilinmez. Hayatınız tarihe kahraman olarak edeceğine göre, bunu Milletin hayatında yeni bir devre açmak suretiyle kapayabilirsiniz. Bu bir Demokrasi inkılâbı olabilir. Memleketin ekonomik hayatı için bir hamleye ihtiyacı aşikâr. Ve bunu siz yapacak merkezdesiniz. Başka şeyleri yaptığınız gibi bir cesaretle, bunu da yapacaksınız.

(T.B.M.M. Zabıt ceridesi Cilt: 11 , Sahife: 60)

Çörçil diyor ki:

Aziz Generalim,

Bana öyle geliyor ki, tarih, general olarak kazandığınız zaferlerden başka, Türk Cumhuriyetini iktisadî cihan harbinin vahim tehlikeleri içinden nasıl sevkedip geçirdiğinizi ve aynı zamanda Mustafa Kemal tarafından sert mücadelelerle kurulmuş olan liberal ve müterakki hükümet sistemini nasıl muhafaza ettiğinizi hayranlıkla kaydedecektir.

(Londra 31 Mayıs 1950)

Gutenberg Matbaası - İzmir — 18-10-1937

Dünkü Alkışlar Broşürü

3 — BAYAR'IN C.H.P. KURULTAY KONUŞMASINDAN

Başvekil Celal Bayar (İzmir) alkışlar arasında riyaset kürsüsüne gelerek:

Sayın arkadaşlar, Genel Başkanımız, Milli Şefimiz, Cumhurreisimiz İSMET İNÖNÜ müsaadesi bir kâtip olmak üzere beraberinde Genel Başkan Vekilliğine tayin buyurmuşlardır. (Şiddetli alkışlar)

Muvacehemde - İnönü milletimizin huzuru demektir - kendilerine arz şükran ederim. Seçimlerin arzuları, sizin yüksek isteklerinize, büyük partimizin siyasî programı ile çevrelenen milletin dilekleri demektir. Bunların tahakkuku için bütün kuvvetimle çalışmayı kemâlime şeref bilirim, millî vazife addederim.

26 Aralık 1938
CELÂL BAYAR

4 — MENDERES İNÖNÜ İÇİN AĞLAMIŞTI

Yıl 1942, zamanın Cumhurbaşkanı İnönü rahatsızdır. C.H.P. listesinden Milletvekili seçilen Adnan Menderes ve Feridun Fikri Düşünsel hekim İnönü'yü ziyarete giderler. Ziyaretin sonra dışarı çıkınca Menderes Düşünsel'e:

— «Bu odaya girersem halimin nice olura» diye sızlanır.

Bu hadiseyi Feridun Fikri Düşünsel daha sonra Mecliste anlatırken «BEN AĞLADIM, MENDERES'DE AĞLADI» diye itirafta bulunur.

Nakleden
Emin Soysal
(Yıl 1942)

5 — MENDERES'İN B.M.M. ne ÖNERGESİ

...ÜP...

Yüksek Reisliğe,

İktisadi Devlet Teşekkülleri Umumi Heyetinin 1942 yılı hesap ve muameleatını bildiriği bu günden, memleketimizin sanayi davasını başarma yolunda DEVLETÇE ATILAN ADIMLARI İRŞAD VE DİREKTİFLERİLE AYDINLATMAK BÜYÜK MİLLİ ŞEFİMİZ REİSİCUMHUR İSMET İNÖNÜ'NE MİNNET VE ŞÜKRANLARIMIZIN ve bu vesile ile B.M.M. Reisi ile Beş vekile lâyık duygularımızın ifadesine sayın Reisimizin tavassutunu rica ve saygı ederiz.

Aydın Milletvekili
ADNAN MENDERES

6 — İNÖNÜ TARİHE HİZMETLERİLE GEÇMİŞ BİR İNSANDIR

İnönü tarihe hizmetlerile geçmiş bir insandır. Sadece kanaatime göre, sayın İNÖNÜ'nün daha o tarihlerde Demokrat Parti'nin kuruluşu arasında, demokratik idareye karşı bir mesuliyeti vardı. Rahmetli BÜYÜK ATATÜRK'ün de elbette idaresi demokratik idareyi memleketin kemâline kavuşturmaktı.

MUSTAFA KEMAL PAŞA VE İSMET PAŞA: Bunlar meşrutiyet çocuklarıdır. Meşrutiyet ve Hürriyet toplarının atıldığı bir zamanda gözlerini hayata açmış insanlardır. Bunlar 1789 Fransız İnkılâbının çınaplerini ruhlarında ve kalplerinde yerleştirmiş ve bunları hayatta fiilî olmak fırsatına ve müştak insanlar olarak hayata atılmışlardır. 27. Şubat. 1927.

Başbakan
ADNAN MENDERES

7 — KORALTAN'IN C.H.P. TRABZON İL KONGRESİ NUTKU

Atatürk, Türk milletine ebedî bir aydınlık olarak, dünya içinde yüksek eserlerini yine kendisi gibi, ebedî şefimizin ebedî izinde durmadan takip edecek ve o büyük eserlere daima yüksat verecek; Atatürk kadar Türk milletinin tanıdığı, sevdiği, gönlünde ve dimağında yaşattığı bir arkadaş fırsatmıştır. O arkadaş, Türk milletinin en kara günlerinde azim ve ebedî şefi Atatürk ile birlikte ve her yerde yanyana çalışan, faaliyetle, adı gibi bastanbasa parlanta olan üstün hizmetli başarı ile ve 13 sene, Türk devleti kurulurken en çetin şartlara göğüs gerip Türk devletini sapasağlam esaslar üzerine kurarak ve hepimizin ve dünyanının sevgi ve takdirini hakkı olarak kazanan ve Cumhuriyetçiliğin mahkûmunu yine milletinin müşterek ve toplu arzusuna dayanmak suretile gelen İnönü'dür.

Arkadaşlar,

Cumhuriyet Hükümeti, onun büyük kurucusu tarafından başlanılan inkılâp ve millî siyasetine durmadan devam etmektedir.

Atatürk'ün en yakın arkadaşı eşsiz millî kahramanlardan olan yeni Cumhur reisimiz İSMET İNÖNÜ'nün Beş Vekilliği zamanında yıllarca başladığı ve yürüttüğü umran ve millî siyaseti daha büyük bir hız ve feyizle devama başlamıştır. Hepimiz göğsümüz kabararak ve sevinerek görüyor, biliyoruzuz.

25 Aralık 1938
Trabzon Valisi ve C.H.P. İl. Bş.
Refik Koraltan

CHP'Lİ MENDERES
1931-1945

Bu kitap özellikle 1950-1960 Demokrat Parti İktidarı Dönemi'ndeki icraatlarıyla adından çokça söz ettiren Adnan Menderes'in daha önce üzerinde detaylı olarak araştırma yapılmamış bir dönemini konu almaktadır: "Tek Parti Dönemi"

Demokrat Parti İktidarı Dönemi'nde başbakan olarak görev yapan ve CHP'ye yönelik pek çok eleştirisi bulunan Adnan Menderes, aslında on dört yıl bu partide milletvekili olarak görev yapmış ve parti içerisinde önemli görevlerde bulunmuştu. Dolayısıyla kendisinin Tek Parti Dönemi'nde CHP içerisindeki yeri, devrimlere ve devrim kurumlarına yönelik görüşleri bu açıdan önem kazanmaktadır. Menderes'in bu dönemde Halkevleri'ne yönelik bakış açısı, gerici hareketlere yönelik tavrı ve düşünceleri, İnönü ile ilişkileri gibi pek çok önemli konuya bu kitapta cevap bulacaksınız.

Ağırlıklı olarak birinci el kaynaklardan edinilen bilgilerle hazırlanmış olan bu çalışmada, Cumhurbaşkanlığı Arşivi ve Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi'nden pek çok belge de ilk defa yayınlanmaktadır. Çeşitli yazışmalardan, müfettişlik raporlarından ve dönemin yerel gazetelerinden edinilen veriler, Adnan Menderes'in Tek Parti Dönemi'ndeki düşünce yapısını anlamamıza imkan verecek ve Demokrat Parti Dönemi ile yapılan karşılaştırmalar aradaki değişimi görmemize yardımcı olacaktır.

BOYUT

9 789752 312074